

«ALLA SOM ICKE ARBETA BÖRA SVÄLTA»

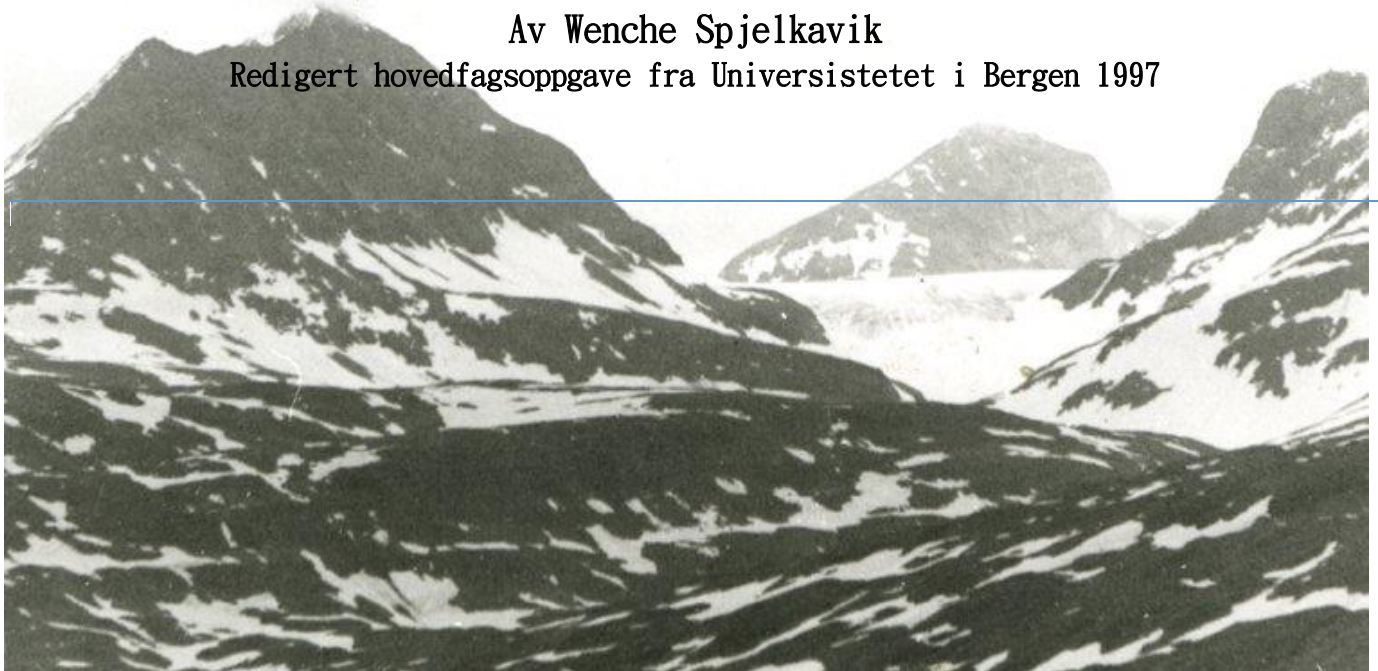
Arbeidere og ledelse

Ved

Sulitjelma Aktiebolag 1890 - 1907

Av Wenche Spjelkavik

Redigert hovedfagsoppgave fra Universitetet i Bergen 1997

Forord

Innledning:

Problemstilling
Kronologi
Avgrensinger
Kilder
Metode og kildekritikk
Litteratur

Historikk

Gruvenes geografiske beliggenhet
Sulitjelma før gruvedriften
Svensk interesse
Gründer Nils Persson
«Att härska är att förutse»
Fri råderett på norsk grunn

Gruvearbeidernes antall, fødested og alder 1887 - 1891

Antall ansatte
Bedriftens egen registrering av gruvearbeidere vinteren 1890.
Nær- og fjernflytting 1890.
Gruvearbeidernes alder 1890.
Konklusjon 1890
Folketellingen 1891, fødested gruvearbeidere.
Konklusjon 1891

Strategier for rekruttering av gruvearbeidere

Verveturne våren 1890
Nærområdets befolkning
Verving av spesialiserte og erfarne arbeidere
Svenske minerere – best og billigst
Dødsulykker og nasjonalitet
Kjedeflytting
Rekruttering gjennom personlige nettverk
Gruveslusk eller anleggsrallar?

Svenske gruver som rekrutteringsområde

En svensk arbeiderundersøkelse fra 1895
Norberg
Gällivare
Grängesberg
Sala Bergslag
Konklusjon
Sulitjelmagruvene som arbeidsplass

Lønn som virkemiddel og konfliktgrunnlag

Ønske om billig drift og rask profitt
En rimelig dagslønn
Spørsmålet om 8-timers arbeidsdag
Lønn som virkemiddel for rekruttering
Direktør Corneliussens strategi
Fokus på driftskostnadene
Konflikten tilspisses

Sulitjelmas første streik 3. desember 1894

Streikens forløp
Arbeidsfolk forteller om streiken
Avisene og streiken
Gruveselskapets redegjørelse
Helsingborgledelsens harde linje

Arbeiderorganisering og mottiltak

Svenske gruvearbeidere bak første organiseringsforsøk
 Gruvearbeidernes organisasjonserfaring
 Hvorfor slo streiken feil?
 «Splitt og Hersk»
 Streikens etterdønninger og mottiltak
 Kontroll og disiplinering – politi og angiveri
 Angiveri
 Arbeidsreglement
 Symboler på makt

Lønnspolitikk etter streiken

Sulitjelma og Røros
 Lønnsnivå i Sulitjelma og tre svenske gruver
 Garantert minstelønn for svenske arbeidere
 Problemer med rekrutteringen

Lederstrid om lønssystem og brytningsmetoder

Stridens kjerne
 Ledelsens interne strid
 Prof. Sjøgrens plan
 Mer arbeid for mindre lønn
 Akkord og lisitasjon
 Kritikken av lisitasjon og «borrmeterbeting»
 Dødsulykke og konflikt om sikkerheten i gruvene
 Direktør O. A. Corneliussens resignasjon

Ekspløsjonsulykken i Giken gruve

Årsak til ulykken
 Wenstrøms gruedrift i søkelyset
 Siktelse og rettsak
 Reaksjonene på ulykken og rettsaken
 Bakgrunnen for rettsaken
 Wenstrøms ansvarsbegrep
 Arbeiderne og stigernes omtale av Wenstrøm
 Den interne maktstrid avgjøres

Direktør Wenstrøms driftsperiode 1896 – 1897

Sulitjelmas dårlige rykte
 Wenstrøms kampanje

Rekruttering under en ny og stabil ledelse

Ny gruveingeniør
 Ny direktør – nye forventninger
 Rekruttering 1897 – 1900
 Endringer i den geografiske rekrutteringen fra 1891 til 1900
 Knudsen-effekten

Nye forsøk på fagorganisering

Nye arbeiderforeninger stiftes
 Direktør Knudsens løsning
 Frk Uglands besøk
 Verkets innrømmelser og motstand
 Slavemerket

FORORD

Jeg var den første student som fikk slippe inn i bedriftsarkivet etter Sulitjelma Aktiebolag, så sent som i 1992. Spenningen og forventningen var naturlig nok stor. Her lå kildene til historien om en gruvebedrift som startet i 1887 og ble drevet kontinuerlig frem til 1991. Arkivene var som forventet ei skattkiste som endelig hadde fått lokket opp på vidt gap. Overveldet av de store mengdene med arkivmateriale tok jeg noe famlende fatt på både mellomfag- og storfagsoppgave, med utgangspunkt i kildene her.

Høsten 1996 ble kopibøkene fra Aktiebolagets første driftsår, rent tilfeldig tatt frem. Her åpenbarte det seg en fascinerende fortelling om hvordan gruveselskapet ble formet gjennom oppstartsfasen 1887 – 1900. Korrespondansen var fyldig for disse årene. All kommunikasjon mellom bedriftsledelsen nede i Helsingborg i Sverige og den lokale ledelse i Sulitjelma, ble ført med penn og papir. Selve anslaget til tema for min hovedoppgave i økonomisk historie, kom frem i en kopibok fra 1894. Her ble det fortalt om en streik blant flere hundre gruvearbeidere i Sulitjelma. Streik i Sulis i 1894! 13 år før møtet på Langvannsisen og den første fagorganisering? Jeg hadde aldri hørt eller lest noe om dette. Ved nærmere undersøkelser viste det seg at denne streiken var omtalt av Kåre Odlaug (1949) og i Dag Skogheims artikkel i Ottar (1980). Som kilde hadde begge brukt en artikkel i «Socialdemokraten» 9. desember 1897.¹ De to forfatterne fikk aldri tilgang til Sulitjelma Aktiebolags arkiver og kunne derfor ikke følge streiken og hendelsene dag for dag, slik jeg nå hadde tilgang til.

Fordi Sulitjelma Aktiebolag var organisert med en lokal ledelse i Sulitjelma og en sentral ledelse i Helsingborg, ble diskusjoner og vurderinger av nær sagt alle forhold vedrørende bedrift og lokalsamfunn ført i brev form. Så gikk da også brev og telegrammer som en stri strøm mellom de to ledelsene. Hva som ble omtalt og kommentert, hadde nesten ingen grenser. Alt fra meteorologiske observasjoner, hvem som var på besøk ved gruvene, daglige gjøremål, driftsrapporter og til mer uformelt tanke-spinn ble utvekslet i diskusjoner ledelsen i mellom. Det ga en unik anledning til å følge oppbyggingen av et gruveselskap som jeg selv har hatt et spesielt forhold til.

Som fjerde generasjon «Sulisværing» har jeg, som min mormors far, farfar, far og mor, også selv arbeidet ved gruveselskapet. Oldefar kom fra Bømlø og bestefar kom fra Ålesund, begge kom til Sulitjelma ca 1898. Bestefar Spjelkavik var med og murte opp den gamle smeltehytta i Fagerlid. Oldefar begynte i sjeidingen ved Furuhaugen gruve, og endte som skiftstiger på Jakobsbakken. Min far arbeidet i malmrikningen i 51 år, og jeg selv har hatt 16 års ansettelse ved bedriften, derav tre år under jord.

Både arbeidsplassen og miljøet blant underjordsarbeidere var spesielt, i min korte tid i gruva. Men forholdene for gruvearbeiderne i bergverkets oppstartsfase, kan man i dag ikke forestille seg. Den gang var det total mangel på verneutstyr. Dårlig kvalitet på dynamitten resulterte i mange dødsulykker, for minererne måtte sprengningsarbeidet ha vært som å spille russisk rulett, daglig. Arbeidsbelysning fra tranlamper, mangel på ventilasjon, totalt fravær av teknisk utstyr og hjelpemidler, et ustabil lønnsystem – vanskelige boforhold – manglende sosiale rettigheter, alt i seg selv sier mye om hvilke forhold menneskene det gjaldt måtte tåle. Slike forhold kan man forsøke å beskrive, men ikke til fulle forstå at folk tok til takke med. Det har derfor forundret mange at det skulle gå 20 år fra gruve-driften startet og til gruvefolket sluttet rekkene i en fagorganisasjon. Nettopp derfor vakte nyheten om streik i 1894 i så stor grad min nysgjerrighet.

Historikeren Kåre Odlaug² hevdet i sin hovedoppgave i 1949 at Sulitjelma som arbeidsplass «vel omtykt». Var det virkelig sant? Ut fra det kopibøkene fortalte om gruve-driften og gruveselskapets problemer med rekruttering av arbeidere, meldte det seg snart mange spørsmål. I første rekke ble det nødvendig å finne svar på hvem arbeiderne var og hvor kom de fra, de første åra. Hva fikk folk til å ta arbeid ved gruvene? Hva var arbeidernes syn på gruvearbeidet – hvordan reagerte de på manglende sikkerheten i gruvene og den lønna de ble butt?

Kopibøkene og korrespondansen fra 1888 til 1900 ble lest side for side. Noen måneder etter streiken dukket på nytt en spesiell hendelse opp. Den 2. september 1895 skjedde en tragisk ulykke i Giken gruve. Kildene viste på en forbløffende måte hvordan streiken og ulykken hadde sammenheng med gruveledelsens strategier for å nå sine økonomiske mål. Den kapitalistiske økonomiens kynisme sto nedskrevet i kopibøkene, svart på hvitt. Forholdet mellom utenlandske eiere og lokal ledelse avslørte helt overraskende store og dyptgående konflikter. Ut fra alle disse inntrykk ble arbeidet med denne hovedoppgaven startet. Selve tittelen på oppgaven fikk jeg så å si servert på et fat av Sulitjelma Aktiebolags øverste leder, Nils Persson. Han formulerte den slik:

Alla som icke arbeta böra svelta!

I år er det 90 år siden arbeiderne i Sulitjelma møttes på Langvassisen i protest mot «slavemerket», og for å slutte seg sammen i en fagorganisasjon. Jeg tilegner denne oppgaven minnet om dem og det de sto for.

Wenche Spjelkavik

Mai 1997 (Oppgaven er revidert 2001 og opptrykk 2015 har mangler i fotnoter, pga programvarekrøll)

INNLEDNING

Bergverksnæringen kom i stor grad til å stå for industrialiseringen av Nord-Norge. I 1890-åra opplevde landsdelen en oppgangstid for bergverkssektoren, og rundt 1900 arbeidet hele 51% av alle landets gruvearbeidere i Nord-Norge.

Problemstilling

Målet med denne oppgave er å gi et bilde av arbeidere, ledelse og ledelsesstrategier i en nordnorsk gruvebedrift gjennom de 10 første driftsår. Tidsperspektivet er kort, fra 1890 til 1900. Den teoretiske ramme for oppgaven har vært å vise hvordan bedriften ble bygget opp og drevet frem, samt hvordan den kapitalistiske produksjonsmåten ble organisert i betydning:

- Hvordan foregikk rekrutteringen av gruvearbeidere?
- Hvor kom gruvearbeiderne fra?
- Hvilke krav til kvalifikasjoner stilte man til arbeidskrafta det første tiåret av gruve drifta?
- Hvilke styrings- og ledelsesstrategier ble tatt i bruk for å oppnå de økonomiske mål?
- Hvordan reagerte arbeiderne på gruveselskapets ledelse og strategier for å oppnå økonomiske mål?
- Hvordan var styring, ansvar og oppgaver fordelt i en bedrift med to ledelser?
- Hvilke metoder ble tatt i bruk for å disiplinere arbeidskrafta, og for å etablere en stabil arbeidsstokk?

Opgaven går detaljert inn på forholdet mellom den lokale og den sentrale ledelse. Dette har vært mulig fordi kopibøkene og korrespondansen mellom de to ledelsene la et enestående materiale for dagen. Gruvene var eid og styrt fra Sverige, med en lokal ledelse plassert i Sulitjelma. Her ble det avdekket dyptgående konflikter om de strategier som skulle føre til størst mulig overskudd og avkastning på den investerte kapital, herunder også arbeidskraften.

Kronologi

Opgaven er forsøkt bygd opp kronologisk fra 1890 til 1900. Opgaven kan synes å være både springende og repeterende tematisk. Det skyldes at jeg har funnet det best å beskrive hendelser og utvikling kronologisk, år for år.

Hvilket arbeidsmarked hadde en ny gruvebedrift i ødemarka å ta av? Rekrutteringen tas opp både for perioden fra 1890 til 1895, for perioden 1896 – 1897, og for år 1900. Det samme gjelder de skiftende ledeser metoder for rekruttering.

Streiken inspirerte til å undersøke hvilke tiltak en minimal lokal administrasjon satte inn for å disiplinere, kontrollere og organisere opp til 1000 arbeidere. Disse forhold blir fulgt fra tiden etter streiken og frem til 1907. Det samme gjelder for gruvearbeidernes bakgrunn, deres organisasjonserfaring og eventuelle forsøk på fagorganisering. Disse forhold er forsøkt fulgt gjennom hele tiåret, slik at temaene er tilbakevendende og følger skiftende lokale ledere.

Avgrensninger

Det tiåret jeg har studert, tilhører den førindustrielle fase, og samtidig kapitalismens frigjørende fase. Innenfor begrepet kapitalistiske arbeidsprosesser kan gruve drifta i det undersøkte tiår karakteriseres som heterogen manufaktur (A. Chandler).

Undersøkelsene som angår arbeiderne er konsentrert om de som gjennom erfaring hadde tilegnet seg et yrke innen underjords gruveproduksjon, samt de arbeiderne som utførte andre arbeidsoperasjoner som krevde kunnskap og erfaring. For bedriften var det å rekruttere erfarne arbeidere et økonomisk spørsmål. «Ufaglærte» måtte gjennomgå opplæring som kunne ta til dels lang tid, det gjaldt blant annet for skeiding av malm. En slik avgrensning av undersøkelsene ville derfor gi et klarere bilde av når bygdefolk i Salten ble kvalifiserte gruvearbeidere og når bedriften ikke lenger var avhengig av langdistanserekruttering.

Opgaven konsentrerer seg om én bedrift, men det er forsøkt å holde denne bedriften opp mot flere svenske gruver. De svenske gruve er interessante både ut fra at de var rekrutteringsbase for gruve i Sulitjelma, men også fordi Sulitjelmans øverste ledelse og eiere var svensk og kjente de svenske gruves ledere og driftsmetoder godt.

Arbeidernes faglige organisering i 1907 er nevnt, men ikke spesielt drøftet, fordi det er forsøkene på organisering gjennom 1890-åra som har kunnet fortelle noe om utviklingen av interesse motsetninger mellom arbeiderne og bedriftens ledelse i bedriftens første tiår.

Kilder

Mangelen på tidligere forskningsmateriale om Sulitjelma Aktiebolag har medført at denne oppgaven i hovedsak baserer seg på primærkilder fra bolagets bedriftsarkiv. Kildene består av kopibøker fra 1888 til 1907, bøkene inneholder korrespondansen fra ledelsen i Sulitjelma og ut til omverdenen. Arkivbokser for samme periode, inneholdende korrespondanse til ledelsen i Sulitjelma, er gjennomgått ark for ark.

Andre ikke trykte kilder som er benyttet er folketellingens personlister for Langvatnets tellingskrets i 1891 og husstandslistene for folketellingen i Skjerstad 1900, Langvatnets tellekrets. Folketellingene som kilde inneholder mange usikkerhetsmoment og muligheter for feil. Blant annet mangler flere husstandslistene, men ingen ved selve gruvestedene. I tillegg har jeg foretatt en utvelgelse av personer oppgitt i folketellingene, i hovedsak etter yrkestittel og bosted lokalt. Med de mange muligheter for feiltolkning og for så vidt misvisninger i folketellingsmaterialet kan ikke **tabeller og konklusjoner som baserer seg på folketellingsmaterialet ansees som absolutte.**

Metode og kildekritikk

Teoriene har vært søkt, ikke bare i historiefaget, men også innen andre samfunnsvitenskapelige fag, fra administrasjon- og organisasjonskunnskap til sosiologi og sosialantropologi.

Det kan være en svakhet at det ikke er funnet litteratur eller kilder som gjør det mulig å sammenligne Sulitjelma Aktiebolag med en lignende bedrift i samme tidsrom. Jeg har derfor valgt å la kildene selv tale, ved å bruke sitater i teksten. Dette stiller store krav til kildekritikk fra forfatterens side. Utvelgelsen av sitater kan gjøres slik at bare det som passer inn i en teori om et årsaksforhold blir sitert. Her har leseren av oppgaven få muligheter til å kontrollere kildematerialet, og må stole på forfatterens vurderinger og utvelgelse.

Når bruken av primærkilder er så omfattende, er også utøvelse av kildekritikk en omfattende oppgave. Til støtte for den kildekritiske vurdering har jeg i hovedsak brukt den fagkunnskap om temaet jeg har ervervet gjennom journalistutdanning, samt boka «Er det nå så sikkert?», av Egil Fossum, (1991).

Primærkildene består i hovedsak av brev mellom ledelsen både lokalt og sentralt. Brevnes innhold kan fortelle oss noe både om brevskriverens personlighet og oppfatninger, og om hans forståelse av virkeligheten. Å behandle slike kilder er svært vanskelig, ikke minst fordi det stiller store krav til forfatterens kunnskap svært mange sider av den aktuelle tidsepoke kildene tilhører. I behandlingen av de utallige brev jeg har gjennomgått har jeg valgt å fokusere på «tendens» hos opphavspersonen til kilden. Med tendens menes i denne sammenheng; *Hvilken rolle spiller brevskriveren selv i saken han omtaler, hvilke sider av en sak fokuserer han på, hvilke sider utelates? Hva ønsker brevskriveren å oppnå, finnes det spesielle motiv? Hvem er brevet skrevet til, og har det betydning for måten virkeligheten beskrives?* Svarene på dette har jeg forsøkt å antyde i fremstillingen av oppgaven.

Litteratur

Under arbeidet med oppgaven har særlig Gustaf af Geijerstams bok Arbetarnes ställning fra 1896, og Øyvind Bjørnsøns doktoravhandling Den nye arbeidsdagen fra 1991, vært nyttig. Det er ikke skrevet verken bedriftshistorie eller bygdebok for Sulitjelma. Av annen litteratur er det Kåre Odlaugs fremstilling av Norsk Arbeidsmandsforbund gjennom 60 år, som så vidt berører forholdene i gruveindustrien i det tidsrom oppgaven omfatter. Einar-Arne Drivenes har i boka Fiskarbonden og gruveslusk foretatt undersøkelser som også omfatter Sulitjelma. Men betegnende for litteratur om norsk og nordnorsk gruveindustri er at Sulitjelma på mange måter står utenfor, da forfatterne dessverre ikke har fått adgang til kilder i Sulitjelma Grubers arkiv. Denne situasjon er nå heldigvis endret ved Arkiv i Nordlands overtakelse av dette bedriftsarkivet.

Historikk

Gruvenes geografiske beliggenhet

Det var gruvedriften som skapte stedet *Sulitjelma*. Området tilhørte Skjerstad herred i Nordland amt frem til 1905, da nordre del av Skjerstad herred ble utskilt og fikk navnet Fauske herred. Topografisk sett var Sulitjelmaområdet vanskelig tilgjengelig, innesperret av høye fjell og ville fossestryk. Avstanden vestover til Skjerstadjorden var om lag 4 mil, og østover knapt 8 kilometer til riksgrensen mot Sverige.

Før gruvedriften startet ble området omtalt som Vattenbygden og Langvassdalen. Ved østenden av Langvatnet reiste fjellmassivet Sulitjelma seg, godt synlig fra bygdene rundt Skjerstad- og Saltenfjorden. De majestetiske Sulitjelmafjellene inspirerte naturlig nok til at gruveselskapet fikk navnet «Sulitelma Aktiebolag», dermed ble også et nytt stedsnavn skapt.

Sulitjelma før gruvedriften

De eldste skriftlige kildene som beskriver Sulitjelmaområdet viser til samisk aktivitet. Funn av samiske urgraver, offerplasser og boplasser viser at området ble utnyttet til jakt, fangst og reinbeite. I 1743 var det i alt seks samiske familier som brukte Sulitjelmaområdet til reindrif, og samene betalte skatt til Norge for beiteretten.

Fast bosetting i Sulitjelma kom først i 1848, da de første rydningsbruk ble etablert her. Områdets topografi og klima ga vanskelige vilkår for rydningsfamiliene, korn kunne ikke dyrkes og fôr til kyr og geiter måtte hentes fra utmarksslåtter. Heller ikke furuskogen ved Langvatn kunne rydningsbrukerne utnytte økonomisk, fløtingsveien ned til Skjerstadjorden var svært kronglete og lang. I 1875 bodde det omlag 50 mennesker ved de seks rydningsbrukene ved Langvatnet, alle var avhengige av fattigunderstøttelse.

I 1858 ble det første malmfunn gjort av en samensmann Mons Andreas Pedersen, også kalt «Mons Petter». I de neste tre år ble mange skjerpere lokket av malmfunnene til Sulitjelma. Håpet om å kunne utnytte de store funnene av svovelkis og kobbermalm ble knust raskt, vesentlig på grunn av mangel på risikovillig kapital, den lange transportveien til havet og de kompliserte topografiske forhold for å etablere helårsferdselsårer.

Svensk interesse

Året 1886 fikk en skåning ved navn Nils Persson tilfeldig se en malmstuf fra Sulitjelma hos en agent i København. Dette førte til starten på et nordnorsk industrieventyr, men også til oppbyggingen av et betydelig industrikonsern i Helsingborg, Sverige. Gruvedriften i Sulitjelma ble startet som et enkeltmanns gründerforetak i 1887. Etter tre års forsøksdrift ble Sulitelma Aktiebolag etablert med hovedsakelig svensk kapital, svenske eiere og ledere. Bedriften hadde fra starten av en todelt administrasjon, en lokal ledelse i Sulitjelma og en sentral ledelse plassert i Helsingborg, Sverige.

Nils Persson klarte det ingen før han hadde maktet; å skaffe den kapital som skulle til for å overvinne de transportmessige hindringene for etablering av en gruvebedrift i Sulitjelma. I løpet av få år ble veier, jernbane, dampbåter og taubaner knyttet sammen til en transportkjede som brakte svovelkisen fra Sulitjelmafjellene og ned til Helsingborgs superfosfatindustri. I tillegg kunne de store investeringene i Sulitjelma forsvares med den gode tilgangen på kobbermalm. Kobber ble raskt et viktig produkt, og takket være oppfinnelsen av bessemerprosessen, ble det i løpet av 1890-tallet både enklere og billigere å fremstille kobber. Også lokal utvikling av smelteteknologi innebar at man i løpet av få år kunne produsere 99% rent kobber.

Gründeren Nils Persson

Nils Persson innehar på mange måter hovedrollen i Sulitjelmas historie mellom 1886 og 1916. Han ble født i 1836, og kom fra et bondehjem. Persson ble farløs allerede som tiåring. Sin utdanning fikk han gjennom arbeid i

onkelens forretning. Rundt 1860 startet Nils Persson sin egen kolonialhandel, og etter hvert supplerte han sitt vareutvalg med importert kunstgjødsel. Derfra var ikke veien lang til egen fabrikk med gjødselproduksjon fra guano og svovelsyre. Det skånske jordbruk var i omveltning og utvikling, og Persson så snart mulighetene for å etablere en svensk gjødselproduksjon som både i størrelse og kvalitet skulle konkurrere med de produkter som ble importert fra utlandet. Hans personlige firma, Guano-och Svafvelsyrefabriken, ble etter kort tid (1875), omdannet til Skånska Superfosfat- och Svafvelsyrefabriksaktiebolaget. Bedriften ble i daglig tale omtalt som «Fosfaten». Ingen av de menn som tok plass i Fosfatens første styre hadde noen teknisk eller industriell erfaring og bakgrunn. Følgende personer satt både i Fosfatens styre og senere i Sulitjelma Aktiebolags styre: jordeieren R. Tornerhjelm, forretningsmennene konsul C.G Stewenius og C.E. Hedstrøm, samt selvfølgelig Persson selv.

«Att härska är att förutse»

Fra oppstarten av fosfatproduksjonen var Persson stadig på utkikk etter svovelkisgruver han kunne kjøpe for å sikre råstoff til produksjonen i Helsingborg. Persson hadde lite hell med seg før han tilfeldig ble oppmerksom på kisleforekomstene i Sulitjelma. Persson skal ha vært en av de aller

første gründerne innen kjemisk industri i Sverige som gjennomførte en «vertikal integrasjon», det vil si at han skaffet seg kontroll over alt fra råvare til ferdig produkt.

Industrigründeren Nils Persson handlet raskt da han først hadde fått hånd om malminnene. Sommeren 1887 samlet Persson en rekke gruve- og geologikyndige svensker til en ekspedisjon opp til Sulitjelma. Undersøkellesarbeidene var alt i gang, ledet av Alfred Hasselbom, tidligere lektor i geologi ved Uppsala universitet. I følge Nils Perssons sønn,³ Ivar Persson Henning, hadde Alfred Hasselbom med seg "50 utstraffade, före detta, stockholmsgardister" som arbeidere. Sannhetsgehalten i dette vet vi i dag ingenting om, og det finnes få opplysninger som kan fortelle hvem arbeiderne var, de første årene fra 1886 og til 1890. Likevel, helt fra starten av ble gruvevedriften drevet kontinuerlig, hele året.

Fra 1886 og frem til 1891, styrte Nils Persson etableringen av gruvedriften mer eller mindre alene, selv om Superfosfatbolaget tidlig kom med som et betydelig ankerfeste for realiseringen av undersøkelsene i Sulitjelma. I 1890 var det klart at malmforekomstene i Sulitjelma var svært store og lovende, men en utnyttelse av forekomstene krevde store kapitaltilganger. Samtidig ble en søknad til den norske stat om 100 000 kr i bidrag til bygging av jernbane, avslått. Jernbanen var anslått til å koste omlag 400 000 kr. Kostnadene med å skulle bygge opp et administrasjonssentrum, samt etablere transportlinjer og boliger ved fire geografisk adskilte gruver, hadde også en prislapp av ukjent størrelse. For å kunne klare de økonomiske utfordringene valgte Persson å etablere et aksjeselskap, og i januar 1891 var Sulitjelma Aktiebolag en realitet. Aksjekapitalen var på 2 millioner svenske kroner, Persson sto for 500 000 kr og Skånska Superfosfat- och Svafvelsyreaktiebolaget kjøpte aksjer for 1,5 millioner kroner.

Det er ingen tvil om at avstanden fra Helsingborg og til det øde beliggende Sulitjelma der nord om polarsirkelen, ble et stort hinder for Perssons ledelse og kontroll ved oppbyggingen av bedriften. I tillegg hadde Persson absolutt ingen kunnskap om gruvedrift. I følge Perssons eget utsagn, var det hans «*bristande kunskap i bergverksdrift*» som var årsaken til etableringen av gruvedrift i Sulitjelma. Drivkraften var derimot hans behov for å sikre råmaterialer til Fosfaten: «*Han fattade kisens fremtidsvärde och han kom att lämna ett nytt exempel på sanningen at Härska det är att förutse*».⁴

Uansett hva slags tidsmessig ståsted man inntar, kan det sies at det var en dristig og uredde satsning Nils Persson ga seg i kast i Sulitjelma. Men skulle han lykkes, måtte han ha tilgang på ekspertise innen gruvedrift. Det var gjødselprodusenten og kolonialhandleren klar over. Nils Persson skaffet seg derfor raskt kontakter i det svenske gruvemiljøet som han kunne konsultere, og som i høy grad bidro til det som senere skulle bli omtalt som «dette storartede verk».

Fri råderett på norsk grunn

Nils Persson uttalte på et tidlig tidspunkt at han hadde tenkt å «göra något stort af detta verk». Han startet med å hente navnet til aksjeselskapet fra det velkjente fjellmassivet Sulitjelma. For å bli enerådende og kunne kontrollere hele Sulitjelmaområdet, trengte Persson støtte og anbefalinger fra ulike norske øvrighetspersoner. I 1890 skrev Persson et brev til Olav Amundsen, som var sogneprest og ordfører i Skjerstad herred: «*Om du ville tillskrifva Biskopen, att vi på antagliga vilkor kunna få köpa utmarken vid Langvandet, så vore vi villiga att bygga icke allenast skola, men äfven kyrka*».

Det endte med at den norske stat velvillig avsto grunn til gruvebedriften, og lot det svenske aksjeselskapet få rettigheter som gikk langt utover det staten, ifølge bergverksloven, var forpliktet til. Noen kirke eller skole ble ikke bygget for å oppnå velvilje. Men staten viste stor forståelse for Sulitjelma Aktiebolags argumenter om at området var så og si verdiløst uten gruvedriften. Staten hadde også forståelse for verkets behov av «fri råderett», ikke bare over malmforekomstene, men også over et «*tillräckligt vidstäckt jordområde*». Området som var omlag 400 kvadratkilometer stort, ble heretter omtalt som «verkets territorium» av eierne. Arbeiderne, og etter hvert deres representanter i fagbevegelsen kom til å omtalte Sulitjelmaområdet som «*et svensk tsardømme i Norge*» og «*et norsk sibirien*».

Sulitjelma Aktiebolag hadde ikke bare fått retten til å utnytte malmforekomstene og vannkraftressursene i området, de oppfattet det også som fri råderett over alt og alle som befant seg på verkets grunn. Gruveselskapet skaffet seg tidlig monopol på all handel i Sulitjelma, og forbød all annen handel på verkets grunn. Transportmidlene hadde de også kontroll med, og kunne enerådende bestemme hvem og hva som fikk følge med verkets båter og jernbane. Disse forhold varte helt frem til 1908 da arbeiderne etablerte egen kooperativ handel på Finneid, utenfor verkets eiendom. Først i 1913 fikk arbeiderne tomt til å bygge egen butikk i Sulitjelma, etter påtrykk fra Storting og departement.

Sulitjelma var under Nils Perssons hånd helt frem til hans død i 1916. To år senere, i 1918, solgte arvingene det «Perssonske imperium» som besto av Sulitjelma Aktiebolag og datterselskapet Helsingborg Kopperverk. Kjøper var Reymersholms Gamla Spritaktiebolag, som ga 22,5 millioner for de to selskapene.

Fagerligården før gruvedriften, 1884. Dette var ett av seks rydningsbruk i Sulitjelma, da gruvedriften startet.

Fagerligården ca. 1895. I løpet av få år ble Søren Larsen tvunget til å flytte, da linbanen ble anlagt over stuetaket, og smeltehytta ødela for avlingene.

Noter til forord, innledning og historikk:

¹ Artikkelen i "Socialdemokraten" 9. desember 1897, var undertegnet "N". Dag Skogheim hevdet at artikkelforfatteren sannsynligvis var P. M. Nylander. Hos Odlaug (1949) ble streiken omtalt nærmest i en bistetning, og inneholder flere faktiske feil. Odlaug hevder at streiken startet i november, og at "mange måtte reise", i betydning oppsigelser. De to forfatterne har ikke hatt tilgang på verkets arkiver, og har derfor ikke kunnet følge streiken gjennom telegrammer og annen korrespondanse mellom lokal og sentral ledelse.

² Kåre Odlaug: Sulitjelma og Sulitjelmaaffæren. Forsøk på en økonomisk-sosiologisk undersøkelse. Hovedoppgave for filologisk embedseksamen. Oslo 1949.

³ Ivar Persson Henning: En helsingborgares minnen. Helsingborg, del I, 1950.

⁴ Karl Hjalmar Lundgren: Konsul Nils Persson. Lund 1919

Personer omtalt i oppgaven

Mange personer som var knyttet til ledelsen av Sulitjelma Aktiebolag, er omtalt i oppgaven. For å hjelpe leseren med å finne ut når de enkelte personer var i Sulitjelma Aktiebolags tjeneste, har jeg nedenfor listet opp direktører og ingeniører ved verket kronologisk:

1886 – 1887: Ingeniør Alfred Hasselbom: kom til Sulitjelma i 1886 som leder av undersøkelsesarbeidene ved gruvene. Fra 1888 hadde Hasselbom ulike oppdrag ved gruvene, og var til stede ved verket frem til 1891. Etter den tid var han sporadisk på plassen.

1887 – 1888: Ingeniør Alfred Nilsson, ingeniør Johnsson, 3 mnd. i 1888

1889 – 1890: Disponent Viktor Viderton

1890 – 1892: Direktør Friderich Vatter

: Markscheider Fridrich Schüts, 1890 - 1895

: Ingeniør Harald Axel Wedholm, kom i 1891, ing. kobbersmeltingen 1891-96

: Kontorsjef Idoff Lindberg, 1890 - 1898

1892 – 1896: Direktør Olaf Aabel Corneliussen

: Ingeniør Anfind O. Anfindsen. ingeniør div. Trafikksjef fra 1893 - 1920

: Sture Persson Henning, sønn av Nils Persson. Periodisk 1892 - 1897

1895 – 1897: Subdirektør, gruvesjef Olof Wenstrøm. Direktør fra 1896.

1897 – 1908: Direktør Emil Knudsen

: Gruvesjef Carl Fredrik Carlson, 1897 - 1932

Personer ved administrasjonen i Helsingborg, samt aksjeselskapets styre:

1891 – 1916: Administrerende direktør, (verkstállande direktør) Nils Persson. Tysk konsul i Sverige fra 1894, riksdagsmann fra 1897.

1891 – 1916: Ordförande (styreleder), Gustav Tornerhjelm, var landshövding i Malmøhus län, og riksdagsmann fra 1890 til 1902.

1894 – 1898 Vice ordføreande og vice verkstállande direktør Hjalmar Sjøgren, prof. i geologi og mineralogi ved Uppsala universitet fra 1890 - 1894.

1894 – 1916 Styremedlem: R. M. B. Schjølberg, overrettsakfører, Bodø.

Persongalleri:

Sture Persson Henning, sønn av konsul Nils Persson, født 6. april 1868, døde 18. mai 1911. Utdannet ingeniør, var under opplæring i Sulitjelma under O. A. Corneliussen i tiden 1892-93. Direktør ved Bossmo gruver i Rana en kort periode, var direktør i Sulitjelma i periodene mellom direktørene Vatter og Corneliussen, Wenstrøm og Knudsen.

Nils Persson.
Født 1836 – døde
1916. Sulitjelma
Aktiebolags
verkstøllande direktør
1891-1916

Hjalmar Sjögren, født 1856 i Värmland, Sverige. Professor i mineralogi og geologi ved Uppsala Universitet i 1888. Geologisk rådgiver for brødrene Nobels oljeanlegg i Baku. Forlot sitt professorat i 1894, vice ordførande og vice administrerende direktør i Sulitjelma Aktiebolag 1894-1898

Direktør Olaf Aabel Corneliussen.
Født 1850 i Christiania, død 1900 sm. sted. Utdannet geolog, «cand. Min». Direktør ved Senjens Nikkelverk og fra 1883 direktør ved Vigsnes kobberverk. Kom fra Vigsnes til Sulitjelma som direktør fra 1892 - 1896. Fra Sulitjelma til en regjeringsoppnevnt kommisjon som skulle utrede lov om fattigvesen for bergverk.

Subdirektør, gruvesjef og direktør Olof Wenstrøm, født 1864, svensk. Wenstrøm hadde oppholdt seg i Michigan, USA fra 1888 og frem til 1894, da han kom til Sulitjelma. Wenstrøm ble direktør i Sulitjelma fra januar 1896 til 1. november 1897. Etter at han forlot Sulitjelma ble han disponent i Salberget og Saxberget, Sverige, fra 1898-1902. Året etter, i 1903 reiste Wenstrøm til Boston, USA.

FR. VATTER.
1891—1920.

Direktør Friedrich Vatter, født 1855 i Østerrike. Direktør fra januar 1890-1892. Reiste fra Sulitjelma til Kroatia.

Overrettsagfører R. M. B. SCHJØBERG.
1894—

Overrettsakfører R. M. B. Schjøberg. Styremedlem i Sulitjelma Aktiebolag fra 1894

Andfind O. Andfinsen, født 1857 i Bergen, død i 1942 i Trondheim. Ingeniør og trafikksejef fra 1892 - 1920. Kom fra Vigsnes samtidig som

E. KNUDSEN.
Direktør 1897—1907. Overdirektør 1907—1908.

Direktør (Julius) Emil Knudsen, født 1856 i Drammen, død 1945 i Mecklenburg, Tyskland. Tidligere opphold som ingeniør ved Vigsnes, overdirektør ved Røros kobberverk. Direktør i Sulitjelma 1897-1908.

Carl Fredric Carlson
Gruvesjef 1897 – 1932. Født 12/12 1868 i Värmland, død og begravet i Sulitjelma 1956.

Disponent Viktor Viderton, svensk. Utdannet ingeniør, ledet arbeidet i Sulitjelma fra 1888 nyåret 1890. Reiste fra Sulitjelma i juni 1890. Født ca. 1865.

Idoff Lindberg, svensk, født 1858, bokholder, senere kontorsjef i Sulitjelma 1890-1898.

Markscheider Friedrich Schüts, født 1865, Westfalen i Tyskland. Utdannet ingeniør. To perioder i Sulitjelma mellom 1890-1895, senere direktør for Altens Kobbergruver.

Ingeniør Harald Axel Wedholm. Født i Bergslagen, Sverige, i 1865. Arbeidet ved Granfos Kopperverk. Ingeniør fra bergskolen i Stockholm. Ingeniør ved smeltingen i Sulitjelma 1891- 1896. Til Altens kopperverk 1897-1899. Disponent ved en superfosfatfabrikk i

Besøk i Sulitjelma: Fra v: Olof Wenstrøm, hans amerikanske kone, Sture P:son Henning (sittende) og Nils Persson. Med ryggen mot Persson: Bergmester Witt fra Falun, Løytnant Kjellstrøm med fru Emma. Direktør Gustav Granstrøm fra Norberg (senere Sala) og ing. Torkildsen, repr. for et taubanefirma. Ca. 1894.

Bedriftens organisering

Sulitjelma Aktiebolag hadde to geografisk adskilte ledelser. Aktiebolagets hovedkontor lå i Helsingborg, Sverige, her var også et flertall av aksjonærer og styremedlemmer bosatt. Bedriftens øverste organ, styret eller direksjonen, var frem til 1894 dominert av svenske forretningsmenn fra den nære kretsen rundt Nils Persson i Helsingborg. Først etter tre år, på selskapets generalforsamling i november 1894, kom en nordmann med i styret. Valget av overrettsakfører R.M.B. Schjøllberg i Bodø, ga styret en slags lokal forankring.

Det andre ledelsesnivå besto av administrerende direktør og viseadministrerende direktør, disse holdt til ved Aktiebolagets hovedkontor i Helsingborg. Det tredje ledelsesnivå sett ovenfra, var plassert i Norge. I Sulitjelma var gruvebedriftens lokale direktør stasjonert, under seg hadde han avdelingsingeniørene, under dem igjen stigere og formenn, altså fem ledelsesnivå. Organiseringen var enkel, hierarkisk oppbygd fra bunn til topp.

Hovedkontoret i Helsingborg styrte det meste av Sulitjelma Aktiebolags utadrettede virksomhet. Salgsavtaler, fraktavtaler, samt rekruttering av lokale direktører, ingeniører, stigere og arbeidere. Også planarbeid vedrørende drift, nyanlegg m.m ble de første åra utført i Helsingborg. En gang i året dro bedriftens styre til Sulitjelma for å bese anleggene og forberede neste års produksjon og planarbeid. I hovedsak var det adm. direktør og hans rådgivere som tok beslutninger for driften.

Den lokale direktør i Sulitjelma var hovedkontorets forlengede arm i den daglige drift av gruvene. Under seg hadde direktøren en stab bestående ulike fagutdannede folk innen alt fra gruvedrift, geologi, maskin- og mekanisk arbeid, bygningsarbeid m.m. Under dette nivå kom gruvestigerne ved de ulike gruvene, formenn ved skeiding, malmvasking og smelting, skogsarbeid, verksteder m.m. Den lokale direktørs rolle var allsidig. Han skulle følge opp produksjonen i alle ledd, sørge for økonomisk drift, samt planlegge og foreslå driftsopplegg for hovedkontoret. I praksis var direktøren også med i akkordsetting og ved oppmåling av gruveproduksjonen.

Ved ansettelser av fagpersonell var det i hovedsak styret og administrerende direktør som tok initiativ og avgjørelse. Også ved ansettelse av formenn og stigere var det stort sett hovedkontoret som sto for rekruttering via sitt kontaktnett ved andre gruver. Men også den lokale direktør kunne foreta slike ansettelser etter rådføring med hovedkontoret. Direktøren hadde myndighet til å avskjedige stigere og formenn. Frem til 1896 var det kun direktøren som avskjediget arbeidere, etter dette fikk stigere og formenn slik myndighet, hvor lenge dette varte er usikkert.

Stigernes og formennes rolle er ikke enkel å definere. I første rekke skulle de overvåke arbeidet og arbeiderne, stigerne fikk belønning for god produksjon gjennom såkalt malmøre, en bonus satt ut fra produksjon størrelse og kostnad.

Ansettelser av arbeidere ble foretatt både av hovedkontoret og av den lokale direktør. Særlig når det gjaldt å skaffe seg erfarne gruvearbeidere var hovedkontoret aktiv gjennom sitt kontaktnett. De lokale direktører engasjerte seg også i anskaffelsen av erfarne gruvearbeidere.

Nils Perssons ønske om kontroll

Knut Kjellstadli hevder i sin bok "Jerntid" at i en kapitalistisk organisering av produksjonen lå også et herredømme. Kapitalen og kapitalens representanter i ledelsen måtte se til at arbeidskrafta ble omsatt i arbeid. For å oppnå kontroll måtte en ha et kontrollsystem, som skulle løse tre oppgaver; ledelse, bedømming og disiplin (Richard Edwards.1979). Dette systemet var først og fremst rettet mot arbeiderne, men for Sulitjelma-verket var situasjonen den administrerende/værkställande direktøren, som i første rekke hadde et behov for kontroll, var plassert 125 mil og mange dagsreiser fra gruvebyen.

Den geografiske avstanden mellom de øverste og de underordnede ledelsesnivåene var problematisk fra starten av. Dette kom til å prege forholdet mellom de to ledelser av Sulitjelma-verket. Særlig Nils Perssons mistenksomhet og manglende tillit til den lokale ledelse var tydelig. Hans sterke ønske var å ha kontroll. Avstanden førte til at kontrollen måtte skje gjennom den lokale ledelses stadige rapportering til Helsingborg. Før telefonlinjen ned til Finneide og telegrafen der sto ferdig 4. mai 1891, tok det fra 9 til 14 dager før et brev fra Sulitjelma lå på Nils Perssons bord i Helsingborg. Kravet til rapportering var enormt, og ønsket om grundig og omfattende informasjon var ikke alltid like enkelt å tilfredstille; «*Ni skrifva om vädret, men icke om hur det står til i grufvan*», klaget Persson til disponent Viktor Viderton, i 1890.

Den lokale driftsleder måtte føre omfattende dagrapporter, som i slutten av hver uke ble sendt til Helsingborg. Her skulle det, foruten opplysninger om selve driften, også rapporteres om været, hva ledelsen hadde gjort, hvem som var til stede ved gruvene, og hvorfor. «*Ingen får vistas vid grufvorna utan med disponentens medgifande*», skrev Persson til disponent Viderton, og ville dessuten ha rapport over hvilke tiltak Viderton hadde gjennomført for å få til «*arbetsamhet, sparsamhet, nykterhet, ordning och lydnad.*»

Særlig i Viktor Vidertons periode, 1888 - 1890, var det mange eksempler på at Nils Perssons forsøkte å få til en total fjernstyring av driften i Sulitjelma. Men Perssons manglende innsikt i gruve drift og de mange impulsive innspill til driftens gang, var vanskelig å takle for den lokale ledelse. Et eksempel på det er hentet fra september 1889. Da skrev Viderton at han nå hadde stanset driften av gruva på Furuhaugen, etter ordre fra Persson. Årsaken var Perssons misnøye med at malmen ikke kunne tas ut billigere enn kr 2,50 pr. tonn. Men, skrev Viderton, det kunne man ikke gjøre i noen av de andre gruvene heller. Viderton var fortvilt, stilt overfor et annet krav fra Persson: produksjonen skulle og måtte økes! Og når nå produksjonen skulle økes, hvorfor kunne de ikke gjøre det nettopp på Furuhaugen? Dessuten, den arbeidsplan Persson hadde lagt igjen i Sulitjelma etter sommerens besøk ble nå rett og slett umulig å følge for Viderton. Nils Persson forsøkte i sitt svar å glatte over og oppmuntre den fortvilte Viderton: «*om ni intresserar Eder för dessa (gruvene) och er flitig og correct, så kan ni påräkna en vacker framtid*».

De første årene frem til Persson hadde oppnådd råderett over Sulitjelmaområdet måtte den lokale ledelse av gruvene leve med sjefens mistenksomhet til alt de foretok seg. For eksempel måtte alle funksjonærene underskrive en kontrakt med Nils Persson om ikke å gjøre egne mutinger på malmforekomster, verken i Sulitjelmaområdet eller andre steder i Nordland. Denne kontrakten fikk da også en utilsiktet effekt, den kunne brukes til å unnslippe åket under Persson. Viktor Viderton utnyttet denne muligheten. Etter at ledelsen av gruvene ble overlatt til østerikeren Friedrich Vatter på nyåret i 1890, var planen at Viderton skulle fortsette som gruveingeniør ved verket. Men Viderton ba om å bli løst fra sin stilling. Han fikk et kontant «Nej!» fra Persson. Noen måneder senere innrømmet Viderton å ha «forbrudt» seg ved å ha gjort en muting i Saltdalen, og søkte på nytt avskjed fra verket. Direktør Vatter så mørkt på å skulle bli alene med de mange oppgaver og anbefalte Persson også denne gang å si nei. Men nå ga Persson reisepass. Persson var urolig for hva Viderton skulle forta seg etter at han reiste fra Sulitjelma, og det ble lagt ned mye arbeid i å holde rede på hvor Viderton befant seg til enhver tid. Først da adressen var sporet til Cordoba i Sør-Amerika, tok mistenksomheten mot Viderton slutt.

Perssons krav til den lokale leder

Uten tvil var den lokale leders rolle, oppgaver og plikter både mangesidig og omfattende. Han skulle følge opp produksjonen i alle ledd, rapportere om driftens gang og fremlegge godt underbygde driftsplaner for de enkelte gruvene. Målet på den lokale direktørs dyktighet var stor produksjon til lave kostnader. I tillegg til drift og organisering av samfunnet rundt gruvene, var det også direktørens oppgave å skaffe arbeidskraft med de rette kvalifikasjoner. Men den lokale leders frihet til å handle ut fra egne strategier var små. Som lokal leder under Perssons herredømme var disponentene og direktørene kun et redskap for å utføre Perssons direktiver.

Ikke alle syntes å trives under slike forhold, og utskiftingen av ledere i Sulis gikk raskt. Persson rekrutterte sannsynligvis sine første bedriftsledere fra andre gruver i Sverige. Om de første lederne, ingeniør Nilsson (1887-88) og den neste, disponent Viktor Viderton 1888-90 vet vi bare at de var svenske. Friedrich Vatter var østeriker, han kom til gruvene i 1890 og reiste fra Sulitjelma til Kroatia i 1892. Fra 1892 fikk gruvene i Sulitjelma sin første norsk direktør Olaf A. Corneliussen.

Olaf A. Corneliussen hadde høsten 1891 bistått Nils Persson som rådgiver ved byggingen av nytt malmvaskeri i Sulitjelma. Corneliussen var da direktør ved Vigsnes Verk, og hadde ry som en av Norges ledende innen geologi og gruve drift. I starten av Corneliussens ledelsestid kan det se ut som at Persson slappet mer av, men han falt snart tilbake til gamle vaner. Hans stadige inngripen ble da også påtalt av den nye norske direktøren:

«*Jeg kan forøvrigt ikke tilbakeholde den bemerkning, at det forundrer mig i høieste grad at de bestandig kommer tilbake til disse anmærkningerne om skeidningen og vaskningen. Jeg har da virkelig havt så meget med dette at gjøre i mitt liv, at jeg synes De burde forutsætte at også jeg forstår å bedømme den sag, og (..) ordne disse arbeide, som de bør gjøres.*»

Brevene fra Sulitjelma og til Nils Persson i Helsingborg ble som oftest innledet med en regle av datoer på mottatte brev fra Persson. Man henviste for eksempel til «deres ærede av 6.- 12.- 19.- 23. dennes». Om dette stadige mas sa direktør Corneliussen ifra om: «*De forlanger opplysninger som kræver flere dagers undersøgelser eller beregnelser eller konferencer med snart den ene snart den anden.(..) Det evindelige skriveri for at besvare alle, selv de allerminste detaljer ved en så omfattende og vanskelig drift og de mange anlæg(..). Jeg får ikke engang tid til at oppgjøre de forslag både om et og andet, som jeg skulde og burde utføre.(..)*»

I Olaf Aabel Corneliussen hadde Nils Persson fått en direktør som ikke godtok sine forgjengeres rolle som umyndig redskap for Perssons mer eller mindre impulsive tiltak i styring av bedriften. Med direktør Corneliussen fikk verket en bedriftsleder som definerte sin rolle på en helt annen måte enn det konsulen var moden for å takle. Ikke minst var Corneliussen en erfaren og ansett kapasitet innen norsk bergverksdrift, en posisjon ingen av hans forgjengere hadde vært i nærheten av.

Nils Persson, som fra 1895 titulerte seg som «konsulen og riddaren», var altså bedriftens øverste og ubestridte leder. Som verkställande (administrerende) direktør og storaksjonær hadde han mange motiver for å bedrive sin spesielle form for kontroll- og maktutøvelse. Men nettopp hans store svakhet, hans manglende kunnskap om bergverksdrift, skulle etter få år komme til å rukke ved hans posisjon. Dette ble synlig i 1894, da det brøt ut en konflikt som gjennomsyret alle plan i bedriften. Konflikten ga spillerom for Perssons nestkommanderende, «vice verkställande direktör» Hjalmar Sjøgren. Sjøgren var i Sverige en kjent person. Han var tidligere professor i geologi, og hadde deltatt i oljeleting i Baku sammen med brødrene Nobel. Sjøgren var også inngiftet i Nobel-familien. Som aksjonær i Sulitjelma-bolaget var han i tillegg til viseadministrerende direktør også «vice ordförande» i styret. Sjøgren overtok fra 1895 det tekniske ansvaret for gruvedriften i Sulitjelma. Fra høsten 1897 var Nils Persson tilbake i sin rolle, men nå hadde hans lederstil hadde endret seg.

Gruvearbeidernes antall, fødested og alder 1887 - 1891

Det er ikke funnet kilder som kan vise hvem gruvearbeiderne var fra oppstarten av gruvedrift i 1887 og frem til 1890. Det var ingeniør og geolog Alfred Hasselbom som ledet undersøkelsesarbeidet i Sulitjelma. I følge Ivar Persson Henning, hadde Alfred Hasselbom med seg *"50 utstraffade, före detta, stockholmsgardister"*, som arbeidere.

Giken gruveområde 1890-tallet

Problemene med å gjennomføre en rekrutteringsundersøkelse for gruvene i Sulitjelma er mange. Fordi det er viktig å kunne identifisere arbeiderne med navn, fødested og alder hadde et arkiv over ansatte, eller lønnsprotokoller, vært nyttig. Dessverre finnes det ikke slike kilder i arkivene etter Sulitjelma Aktiebolag.

De første fem årene av gruvedriften, fra 1887 til 1891, må karakteriseres som selve oppstartsfasen. Gruvene hadde kontinuerlig drift hele året, fra starten av. Det generelle behovet for arbeidskraft var naturlig nok størst om sommeren, da nyanlegg skulle oppføres, veier bygges og transport av malm fra Sulitjelma og ned til utskipningshavnen ved Skjerstadjorden skulle foregå. Om vinteren, fra oktober til april, ble arbeiderbelegget holdt lavt, fordi nyanlegg og veiarbeid for det meste var helt innstilt. På denne tiden av året var det hovedsaklig gruvearbeidere man ønsket å ha i tjeneste.

Hvor rekrutterte man gruvearbeiderne fra, i verkets startfase? På bygdene rundt Sulitjelma fantes knapt personer med erfaring fra gruvearbeid. I et tilbakeblikk på forholdene for etablering av gruvedriften i Sulitjelma, pekte Nils Persson selv på to spesielle problem. Det ene var transportforholdene, og det andre var «**den så gott som fullständiga bristen på folk - att anlägga en ordentlig gruvedrift här blev i mycket detsamma som att skapa av intet**»

Antall ansatte

På grunnlag av de tall som oppgis i Norges Bergværksdrift for årene 1889 til 1900 fremkommer følgende tabell over ansatte i Sulitjelma. Tallene viser antall arbeidere i gjennomsnitt for året, av dette tallet er de som arbeidet i gruvene skilt ut der dette er oppgitt.

Tabell 1. Antall ansatte ved Sulitjelmagruvene 1889 - 1900

Årstall	1889	1890	1891	1892	1893	1894	1895	1896	1897	1898	1899	1900
Arb. i snitt	50	126	226	255	512	448	589	616	411	454	536	876
Gruvearbeidere		40	68	97	119	243	272	226	229			351

Kilde; Norges Bergværksdrift 1889-1890, 1891-92-93, 1894 -95, 1896-97-98, 1899-1900.

Bedriftens egen registrering av gruvearbeidere, vinteren 1890

For å belyse rekrutteringen til gruvene er det brukt en liste over 40 gruvearbeidere som direktør Friedrich Vatter (1890 – 1892) nedtegnet i februar 1890, samt folketellingen i 1891 og 1900. Siden søkelyset er rettet mot rekruttering av gruvearbeidere, er yrkesgruppene i gruva skilt ut fra den totale arbeidsstokk som kildene oppgir.

Direktør Vatters liste over de 40 gruvearbeiderne vinteren 1890, inneholder navn, arbeidsoppgaver, sivil status, antall barn som forsørgeres og barnas kjønn. I tillegg oppga direktøren en slags hjemstavn for arbeiderne. Av de 40 arbeiderne på listen, er 34 arbeidere funnet i slektsbøker og folketellinger. Norges Bergværksdrifts oppgave over antall gruvearbeidere i 1890, stemmer i antall godt overens med direktør F. Vatters liste.

Tabell 2. Gruvearbeidere i Sulitjelma, februar 1890

Fødested	Antall	Jordbruk	Gift	Ugift	Barn	Andre opplysninger
Sverige	8	2	4	4	12	3 gift med døtre av rydningsmenn i Sulis
Sør-Norge	14	4	8	6	10	2 gift med døtre av rydningsmenn ”
Fauske (dagens)	8	3	6	2	17	Fra området som utgjør dagens komm.
Sulitjelmadalen	6	2	4	2	0	3 gift med døtre av rydningsmenn i Sulis
Skjerstad/Saltdal	3		3*		13	Fra området som utgjør dagens komm
Øvr. Nord-Norge)	1		1		6	Gjelder 1 person fra Vågan komm
Totalt	40	11	26	14	58	8 gift med døtre av rydningsmenn i Sulis

Kilde: Sulitjelma grubers arkiv, kopibok 1888 – 1890. Liste over gruvearbeidere, signert F. Vatter. Folketellingen 1891 og 1900, slektsbøkene for Skjerstad og Fauske. * 1 enkmann m/ barn

Nær- og fjernflytting

Ut fra opplysningene om de 40 gruvearbeidernes fødested, er disse i tabell 3. delt inn etter fødestedets avstand fra verket. Nord-Norge er her regnet som «nært», mens Sør-Norge og Sverige er regnet som «fjernt».

Tabell 3. Gruvearbeidere 1890 født i Nord-Norge/Sør-Norge/Sverige

Fødested	Antall	Jordbruk	Gift	Ugift	Barn	Andre opplysninger
Nord-Norge	18	5	13*	6	36	3 gift m. barn av rydningsmenn i Sulis
Sør-Norge	22	6	12	10	22	5 gift m. barn av rydningsmenn i Sulis

Kilde: Sulitjelma Grubers arkiv, kopibok 1888 – 1890. Slektsbøker for Skjerstad/Fauske, Folketellingene 1891 og 1900.

* 1 enkemann m/barn

Tabell 2. og 3. viser at det var flest folk med fødested *utenfor landsdelen* som arbeidet i gruva. De nordnorske arbeiderne kom stort sett fra Skjerstad herred (én fra Vågan i Lofoten og én fra Saltdal). Tabell 2. viser at det var folk fra de fysisk nære områdene til Sulitjelma som utgjorde den største enkeltgruppe blant arbeidstokken i 1890.¹ Åtte arbeidere var gift med barn eller barnebarn av de seks rydningsmennene som bosatte seg i Sulitjelma før gruve driftet startet. Det kan tyde på at disse arbeiderne hadde vært i Sulitjelma lenge, antakelig fra starten av gruve driftet, i 1886/87. Hele 26 av de 40 arbeiderne var gift (65%). Bare 11 av de 34 arbeiderne jeg klarte å spore i andre kilder, oppga å være knyttet til jordbruk².

Gruvearbeidernes alder i 1890

I tabell 4. er aldersfordelingen for de 34 gruvearbeiderne der fødselsåret er funnet, undersøkt. Samtidig er det undersøkt om disse personene fortsatt var i arbeid ved folketellingen i 1891 og 1900.

Tabell 4. Alder gruvearbeidere 1890

Fødested	Antall	Alder i snitt	Funnet i FT 1891	Funnet i FT 1900
Sulitjelmadalen	6 personer	24,3 år	0	1
Fauske/Skjerstad	8 personer	32,5 år	2	2
Sør-Norge	13 personer	34,9 år	9	4
Sverige	7 personer		4	1
Totalt	34 (av 40)	33,3 år	15	8

Kilde: Sulitjelma grubers arkiv, kopibok 1888-1890. Slektsbøker for Skjerstad/Fauske, Folketellingene 1891 og 1900.

Tabell 4. viser at de yngste arbeiderne var rekruttert fra fjellgårdene i Sulitjelmadalen. Sammenligner vi alderen på de nordnorske arbeiderne og langdistanseflytterne viser dette at alderen er lavest for de som var rekruttert fra verkets nærområder, mens de eldste kom langveis fra. Gjennomsnittsalderen for de 34 personene er 33,3 år. Altså er arbeidstokken ikke spesielt ung ved gruvene i 1890.

Konklusjon tabell 3 og 4

- I 1890 var de yngste arbeiderne rekruttert fra fjellgårdene i Sulisdalen og rydningsbrukene i Sulitjelma. (I 1891 hadde disse arbeiderne forlatt av gruva.)
- Av de 18 arbeiderne fra Nord-Norge kom alle, unntatt to, fra samme kommune som verket.
- Gruvearbeidernes alder økte med fødestedets avstand fra verket.
- Av 40 arbeidere i 1890, var det bare 15 tilbake i 1891, av disse var bare to fra Nord-Norge. Etter ti år, i 1900 er bare 8 arbeidere fra 1890 igjen i Sulitjelma. 65 prosent av arbeiderne var gift.

Folketellingen 1891

Ved folketellingen i 1891 har jeg skilt ut 65 menn som var knyttet direkte til gruveproduksjonen. Antallet avviker med tre personer i forhold til oppgaven i Norges Bergverksdrift. Ved bruk av folketellingene er undersøkelsesområdet avgrenset til selve «gruveterritoriet», kalt «Langvatnets tellekrets». Folketellingen 1891 ble foretatt 1. januar, altså i en periode av året da verket bare hadde det nødvendige av arbeidskraft til stede.

Tabell 5. Fødested gruvearbeidere/formenn 1890 og 1891

Fødested	1890	1891	Endring
Nord-Norge	18 (45,0%)	8 (12,3%)	- 10 (-55,5%)
Sør-Norge	14 (35,0%)	32 (49,2%)	+18 (+77,8%)
Sverige	8 (20,0%)	21 (32,3%)	+13 (+162%)
Finland		1 (1,5%)	+ 1
Ukjent fødested		3 (4,6%)	
Sum	40 (100%)	65 (99,9%)	

Kilde: Folketellingen 1891 husliste 1 til 20, Langvatnets tellekrets. Sulitjelma grubers arkiv, kopibok 1888-1890.

Tabell 5. viser at både antall svenske og sørnorske arbeidere har økt kraftig fra 1890 til 1891. Derimot har antall nordnorske arbeidere gått kraftig tilbake.

Tabell 6. Gjennomsnittsalder gruvetilknyttede 1890, 1891 og 1900

Fødested	Verkets liste 1890	Folketellingen 1891	Folketellingen 1900
Nord-Norge	27,2 år	31,8 år	24,3 år
Sør-Norge	36,4 år	31,4 år	28,2 år
Sverige	39,0 år	39,6 år	35,7 år

Kilde: Folketellingene 1891, 1900. Slektsbøkene for Skjerstad og Fauske

Tabell 6. bekrefter tendensen fra 1890, med at alderen økte ved fødestedets avstand fra Sulitjelma. Jeg har valgt å ta med FT 1900 her, for å se om trenden ville endre seg med et større tallmateriale som grunnlag.

Konklusjon tabell 5 og 6

På ett år, fra 1890 til 1891, økte rekrutteringen fra Sør-Norge og Sverige markert, mens tilbakegangen blant gruvearbeidere fra nærområdet var betydelig. Dette kan indikere at det søkningen etter erfarne gruvearbeidere ble intensivert ved inngangen til året 1891.

Undersøkelsen av gruvearbeidernes alder ved folketellingen i 1891 og 1900 viser at de svenske arbeiderne var eldst, de nordnorske yngst. Dette gir grunnlag for å si at det i verkets oppstartsfasen var blant de svenske langdistansetilflytterne man fant de spesialiserte og erfarne gruvearbeiderne, i hovedsak minererne.

¹ Det som i 1890 kunne se ut som en intensiv rekruttering av bygdebefolkningen i nærområdene av verket, viste seg i 1891 å ha vært mer tilfeldig. Hvorfor de seks arbeiderne som kom fra Sulis-dalen er borte i 1891, er det ikke funnet forklaring på. Men i 1893 dro en av disse til Amerika, i 1894 omkom en i gruva. Ved folketellingen i 1900 ser vi at en er tilbake i gruvearbeid. En person er ikke funnet etter 1890, en er gårdbruker, og en er gårdbruker og har sesongarbeid for verket.

² Kilde: Folketellingen 1900

Strategier for rekruttering av gruvarbeidere

Kopibøkene og korrespondansen mellom den lokale ledelse og administrasjonen av Sulitjelma Aktiebolag viser at man fra starten av hadde problemer med å skaffe et tilstrekkelig antall arbeidere for den gruvedrift man forberedte. Allerede i 1888 sendte disponert Viktor Viderton i Sulitjelma brev til Nils Persson i Helsingborg, der han klaget over vanskelighetene med å få tak i arbeidere. Persson svarte: **«kanskje borde ni annonsera i svenska tidningar, eller anmoda några af edra vänner att rekomandera duktiga, nyktra och ordentliga arbetare.»**

Persson kalkulerte med at Viderton hadde nære bekjente ved gruver i Sverige som kunne bidra med å gjøre gruvene i Sulis kjent. Men til tross for alle vansker med rekrutteringen av arbeidskraft stilte Nils Persson strenge krav til hvem som skulle få arbeid i gruvene. Våren 1889 kommenterte Persson siste vinters produksjon og lønnsutgifter i et brev til disponert Viderton på denne måten:

”- Vi skola akta oss för att bereda någon vinterasyl för en hop lättingsfullt och odugligt folk, hvilka annars lätt kan ske om ej passande åtgärder i rätt tid vidtagas. Alt övferflödigt folk afscedas under vinteren. Alla som icke arbeta böra svälta.”

Verveturné våren 1890

Foran sommerens økte aktivitet sto ikke søkningen i stil med det behovet for arbeidskraft man hadde i Sulitjelma. Ifølge kopibøkene reiste disponert Viktor Viderton og kontorsjef Idoff Lindberg ut på «turné» i april og mai for å verve arbeidere for sommersesongen. På dette tidspunkt var det 39 arbeidere i gruva og 48 arbeidere ute i dagen, på forskjellig arbeid.

Vidertons ververeise var uten resultat, og kontorsjef Idoff Lindberg ble da sendt ut som en Espen Askeladd for å søke etter arbeidere. Han dro til Bodø og Saltdal. Lindberg hadde større hell med seg, for i juni økte arbeidstokken fra 87 til 105, i juli til 117.

En som ble vervet av Lindberg, Karl Bjørkmo¹ fra Misvær i Skjerstad kommune, fortalte om hendelsen: *«Jeg kom fra Lofotfiske til Bodø, hvor jeg ble verva av kontorsjef Lindberg til arbeid i Sulitjelma. Vi var 30 mann som sammen dro fra Bodø til Sulis. De som ikke hadde penger til reisen skulle få, opplyste Lindberg, før vi dro av gårde.»* Vel fremme i Sulitjelma fikk Karl Bjørkmo forskjellige arbeidsoppgaver. Til å begynne med rodde han malm med båt fra Furulund til Fossen, han fungerte som skysskar i båt på Langvatnet, og han arbeidet med muring av vei til Mons Petter gruve. Senere år arbeidet han i malmtransporten, med egen hest. Men gruvarbeid ble misværingen ikke tilbudt, eller kanskje ville han ikke ha slikt arbeid.

På det meste var det 162 arbeidere på stedet i 1890, og det i oktober. Det viser at det var først på senhøsten, etter slåttene, at tilstrømmingen av folk fra nabobygdene til verket slo til for fullt. Det passet da også inn i fiskerbondens aktivitetssyklus. Et annet trekk en bør merke seg var at bygdefolket fikk arbeid ute i dagen. Det viser direktør F. Vatters månedsrapporter over arbeidere i 1890, der belegget i gruvene holdt seg stabilt på omlag 40 personer året ut, mens antall arbeidere ute i dagen økte voldsomt.

Det at verksledelsen måtte ut for å verve arbeidsfolk tyder på et stramt arbeidsmarked i Salten. Disponert Viktor Viderton beskrev problemene han hadde med å få bygdefolket til å bli værende i Sulitjelma slik: **«Blott man sänker daglönen det alra mindsta, så bär det i väg til Lofoten på fiske.»**

Nærområdets befolkning

Verkskommunen, som den gang omfattet dagens Skjerstad og Fauske kommuner, hadde i 1891 et samlet folketall på 4 464. Hele 505 personer var hjemmeværende barn over 16 år. 118 personer oppga å være arbeidere, 433 var gårdbrukere og 195 husmenn. Legger vi til befolkningen i nabokommunene Saltdal og Sørfolds skulle rekrutteringsgrunnlaget i bygdene rundt Sulitjelma være stort nok for gruvedriften. Samtidig hadde bruksdelingene på bygda ført til mindre bruksenheter, og krisa i fiskeriene hadde lagt grunnlag for ei endring av inntektssiden i husholdsøkonomien.²

Hvordan bygdefolket så på den nye industrien i Sulitjelma, vet vi lite om. Nils Perssons hardhendte overtakelse av Sulitjelmaområdet satte kanskje sine spor. Familiene på rydningsbrukene i Sulitjelma ble nærmest fratatt gård og

grunn over natten, husdyrhold og slått ble forbudt av verket med tvilsom rett.³ Gruveselskapets iver etter å få kontroll over det de omtalte som sitt «terriotrium», fikk på mange måter konsekvenser for alle som bodde i nærområdene.

Bøndernes direkte møte med gruvebedriften var antakelig verkets henvendelse om hjelp til å transportere malmen fra Sulitjelma og ned til utskipningstedet ved Skjerstadvjorden. Nils Persson var i alle fall misfornøyd med bøndernes velvilje overfor selskapet, gjennom den pris de krevde for å drive malmtransport. Karl Bjørkmo fra Misvær, som ble vervet i 1890, fortalte om streik i malmtransporten. Da Bjørkmo på sin reise kom frem til Sjønstå, var det umulig å få hesteskys opp til Sulitjelma. Malmkjørerne nektet å kjøre for verkets priser. Nils Persson ville fra starten av vise hvem som satt med makten, og dermed skaffet verket seg egne hester. Det kan se ut som om bønderne etter hvert bøyde av for den sterke mann: «*Jag bemärker med nöje att bönderna nu blifvit medgjörliga, och skjutsa för en måttlig lega*», skrev Persson, og slo fast at verket nå hadde oppnådd det han ønsket og «*visat bönderna at vi icke äro beroende af dem*».

Skyskarer med hest ved industriområdet i Fagerli, 1890-tallet.

Det finnes også beretninger om at det var flere gifte kvinner fra gårdene nede ved fjorden som drev malmtransport.⁴ Det kan gi signal om hvilken status og betydning inntektene fra verket hadde for bønderne i nærområdet. Verksledelsen på sin side omtalte bygdefolket som «naboskapets befolkning» og arbeidere av dette slaget ble ofte sagt å være udugelige til verksarbeid. Bønderne var nok dugelig til diverse arbeid i dagen, men selv skeiding av malm, der man ved Røros-gruvene benyttet barn ned til 10-års alderen, hadde de problemer med å mestre. Både direktør Olaf Aabel Corneliusen (1892-1896) og direktør Olof Wenstrøm (1896 – 1897) viste til at «disse bønder» ikke ble værende i arbeidet lenge nok til at de lærte å se forskjell på de ulike malmtypene. De kunne ikke lære seg «yrket», for så snart første lønning ble utbetalt, reiste de hjem. Skulle bygdefolket kunne ta arbeid i gruva, måtte de bli værende i arbeidet så lenge at de kunne gå gradene fra skeiding til fordring og minering. Denne utdanning tok i beste fall fra ett til tre år. For bygdefolket innebar dette et brudd med den tradisjonelle levemåte og økonomi. Gruvearbeid i Sulitjelma innebar at man måtte bo ved gruvene, en dagsreise eller to fra hjemgården.

Krav til arbeiderne

I verkets korrespondanse finnes det mange skriftlige vitnesbyrd for at den nordlandske befolknings levemåte og økonomi fremsto som totalt fremmed og ubegripelig for industrigründeren Nils Persson. I utgangspunktet skulle befolkningsgrunnlaget på bygdene gi gode muligheter for rekruttering til verket. Men ledelsen i Sulitjelma skilte klart mellom de spesialiserte yrkene innen direkte gruveproduksjon og de sesongbetonte arbeidsoppgavene, når man la strategier for rekruttering.

Hvilke arbeidere som kunne få ansettelse i Sulitjelma listet Nils Persson opp med et "att":

«-Att vanda och ordentliga grufarbetare med goda rekommendationer och betyg företredsesvis erhålla arbete, framför jernvägs- och andra ambulatoriska arbetare, så att vi kunna få en vald stock af goda grufarbetare.

-Att andra arbetare väljas således, at sådana som under vintern resa til Lofoten å fiska, hafva företrede framför dem, som om sommaren resa hem för att sköta sina egendomar.»

«Andre arbeidere» skulle søkes blant dem som var fiskere om vinteren, altså blant den nordnorske befolkning. Det avslører at Persson overhodet ikke kjente og forsto nordlendingens levesett. Han forutsatte at de som dro på vinterfiske, ikke måtte hjem og «sköta sina egendomer» om sommeren.

I verkets startfase kom altså ikke naboskapets befolkning av seg selv. Lønnsarbeid i Sulitjelma var heller ikke bygdefolkets eneste mulighet til pengeinntekt. Fisket hadde tradisjonelt stor betydning for nærområdenes befolkning, Ankerske marmorbrudd på Fauske, jernmalmfeltene i Valnesfjord og etter hvert skiferbrudd og veiarbeid var andre og nære arbeidsplasser.

Vi har sett at behovet for arbeidskraft fra starten av gruvedriften i Sulitjelma delte seg sesongmessig i to. Før vasking og hyttedrift kom i gang, var det kun gruvearbeidere en ville ha om vinteren. Sommersesongens store arbeidskraftbehov preget likevel verket i flere tiår. Her var det godt om arbeidsplasser som passet for bygdenes befolkning.

Einar-Arne Drivenes hevder i boka *Fiskerbond og gruveslusk* (1985) at nyere forskning har moderert tidligere oppfatninger hvor særlig landsbygdas underklasse ble betraktet som rekrutteringsgrunnlaget for den nye industriarbeiderklassen:

«Industriarbeiderklassen blei rekruttert av den økende bybefolkningen og i neste omgang av industribefolkningens barn.»

Verving av spesialiserte og erfarne arbeidere

Fra 1890 intensiverte man søket etter erfaren arbeidskraft. Som det fremgikk av tabell 5. var antall gruvearbeidere fra Nord-Norge gått sterkt tilbake allerede i 1891. På den ene siden bekrefter det at bygdefolket ikke var ettertraktet som gruvearbeidere, men det kan også skyldes at mennene fra rydningsbrukene, fjellgårdene i Sulisdalen og nabobygdene, ikke fant gruvearbeidet attraktivt.

Driften av gruvene i Sulitjelma ble i høyeste grad vurdert etter kapitalistiske kriterier, og Nils Perssons krav til den lokale ledelse var fra første stund å sørge for at investert kapital ble forrentet. En viktig faktor for at gruvedriften skulle bli effektiv og gi de forventede resultat, var etableringen av en kjerne med dyktige og erfarne gruvearbeidere. Og det var disse arbeiderne, som kunne ta de spesialiserte oppgavene i gruveproduksjonen, Sulitjelma-bolaget virkelig la seg i selene for å rekruttere. På begynnelsen av 1890-tallet gjaldt det i første rekke minerere, men også fordrere og sjeidere.

Minerernes arbeid i malmgruver krevde stor praktisk erfaring og innsikt. I tillegg var dette arbeid som krevde både fysisk styrke og kunnskap om ulike boremetoder, bruk av sprengstoff med mer. Minererne banet seg vei inn til malmen gjennom trange stigorter og synker. De boret og sprengte ut alt fra store berghaller til smale gruveganger, alt som forbandt «hullene i sveitserosten» med hverandre. Deres kunnskap om malmens opptreden i de ulike bergartene, var viktig. I gruva måtte en også ha en eller flere stigere som ledet arbeidet. Disse var som regel tidligere minerere med lang erfaring. Flere av de gruestigerne man skaffet seg fra Sverige, hadde også erfaring fra Amerika, noe som ble vurdert som et fortrinn.

Fordrernes arbeid gikk ut på å skille malmen fra gråberget i første hand, laste den opp og frakte den ut i dagen. Disse drev også med oppmuring av steinstøtter som skulle holde taket (hengen) i gruvegangene oppe, der det var nødvendig. Sjeiderne sorterte de ulike malmtypene fra hverandre og fjernet gråberget fra det mer edle metall. Også i sjeidingen var man avhengig av at formenn hadde kunnskap om malmtypene og kunne lede arbeidet effektivt.

Gruvedriften var altså avhengig av arbeidere og formenn som hadde en fagkunnskap bygdas befolkning manglet. Hvor fant man slike arbeidere? Perssons oppskrift var denne:

**«För att duktiga karlar til ordentliga priser kunna erhållas, taga 100 stk. arbetare från Sverige genom agenter, eller annonsering, eller på annat sett (..)
Man kan åtminstone lita på att svenska arbetare icke löpa sin väg under sommaren, för att sedan komma tillbaka och använda grufvorna såsom en asyl under vintern.»**

I verkets arkiv finnes mange belegg for at svenske gruvearbeidere fikk betalt reisen til Sulitjelma. Særlig for årene 1894 til 1897 er dette tydelig, muligens fordi reiseregningene nå ble betalt fra Sulitjelma. En regning undertegnet av 39 svenske gruvearbeidere innholder regnskap for *resebidrag*, kostnader med telegram og rekommanderte brev, samt reiser «*til annan ort för folk*». Til sammen kom regningen på kr 2 248,99. Verving av arbeidere i perioden 1895 – 1900 vil bli drøftet i et senere kapittel.

Svenske minerere, best og billigst

De svenske arbeiderne utgjorde en stor gruppe blant gruvearbeiderne allerede i 1891. Av de 25 svenske arbeiderne som var i Sulis dette året, arbeidet 21 av dem i gruveproduksjonen. Svenskene var også gjennomsnittlig de eldste arbeiderne. Vi kan konkludere med at de vervingsforsøk verksledelsen gjorde for å skaffe seg «*dugliga arbetare*», lyktes. Dette bekreftes også av årsrapporten for 1. november 1892 til 31. oktober 1893. Her bemerket direktør Olav Aabel Corneliussen (1892 – 96) at man nå hadde klart å få flere og flere «*virkelig gruvevante minerere*» mens man før «*for største delen var henvist blot til vei- og jernbanearbeidere og uvante bønder*». Årsaken til at situasjonen bedret seg var «*den forholdsvis gode fortjeneste som de dyktige arbeidere har opnået og som har lokket sådanne hertil*».

Direktør O. A. Corneliussens uttalelser viser at pull-faktoren for svenske gruvearbeidere måtte ha vært den lønna de ble lokket med i Sulitjelma. (Vi skal senere se på lønnsforholdene ved svenske gruver, sammenlignet med Sulitjelma.) Men hvorfor ble ikke norske gruvearbeidere (i perioden 1890 - 97) forsøkt vervet i samme grad som de svenske? Gjennom korrespondansen og konsul Perssons uttalelser, kan det se ut som at han mente svenske minerere ikke bare var best, men også billigst. En annen viktig egenskap hos svenskene hevdet Persson var at de svenske arbeiderne var stabile. Dette skyldtes kanskje at de vervede arbeiderne fikk reisen betalt og lovnader om god lønn mot at de underskrev en kontrakt om minimum 6 måneders arbeid i Sulitjelma.

Kontrakt med arbeiderne var ikke noen forsikring om at de ble værende kontraktsperioden ut. I mai 1895 skrev direktør Olav Aabel Corneliussen et brev til Helsingborg med følgende betraktning angående svenske gruvearbeidere: «*Grubearbeidere: de ankomne arbeiderne så bra du, spesielt gjorde de to gruffogder et godt inntrykk, og jeg håber at vi bliver fornøide med alle, og at de vil finde sig tilfreds, så at de bil komme til at blive her en tid. Skulde de snart reise igjen, som Salafolkene gjorde, så tror jeg ikke at der for fremtiden går at love sådane arbeidere fri reise(..). Selv om de bliver i 6måneder, er i virkeligheden reisegodtgjørelsen det samme som en forhøielse i daglønnen med omtr. 20 øre pr. skikt.*»

Dødsulykker og nasjonalitet

Inntrykket av at svenskene var i flertall ved gruvene, i alle fall frem til 1885, samt at de i resten av tiåret utgjorde en stor gruppe, kan ikke belegges på annen måte en ved de antydninger kildene gir. En slik kilde er hvilke nasjonaliteter som omkom i gruvene mellom 1889 og 1900. Fra 1894 til 1897 er de fleste ulykkene også omtalt i korrespondansen.

Dødsulykker ved gruvene 1889 - 1900

Mons Petter gruve	1889	R. Diner, Kalmar län, Sverige
Giken gruve	1894	Mikal E.S. Trondsen, Fauske, Norge.
Giken gruve	1894	Edvard H. Jensen, Fauske, Norge.
Giken gruve	1894	Gustav W. Falk, Sverige.
Ny Sulitjelma gruve	1895	Johan Lindstrøm, Vestre Norrlands län, Sverige.
Charlotta gruve	"	Göran Anderson, Mora - Dalarna, Sverige.
Ny Sulitjelma gruve	"	Per O.L.Källmann, Norbergs församling, Sverige.
?	"	Carl A. Carlson, Sverige.
Giken gruve	"	Gustaf P. Carlson, Sverige.
Giken gruve	"	Johan A. Løding, Namsos, Norge.
Giken gruve (?)	1897	Olof Olsson Tång, Jämtlands län, Sverige.
Ny Sulitjelma gruve	1900	Ole Kristiansen, Saltdal, Norge.
Ny Sulitjelma gruve	"	Lars Johnson, Venersborg, Sverige
Charlotta gruve	"	Ole Andersen, Sørfold, Norge.
Hankabakken gruve	"	Axel Johnson, Hjukstrøm, Sverige

Kilde: Gravprotokoll for Sulitjelma gamle kirkegård, kirkebok for Sulitjelma og Fauskeboka 1996.

I løpet av elleve år omkom 15 personer i gruveulykker i Sulitjelma, av disse var 10 fra Sverige. Særlig i 1895 var det mange dødsulykker, noe vi skal komme tilbake til. De to nordmennene som omkom i 1894, hadde lang fartstid

i gruvene, begge var oppgitt på direktør F.Vatters liste over gruvearbeidere i 1890. Også Lars Johnson, som omkom i 1900, arbeidet i gruva i 1890. Derimot finner vi ingen av de andre svenskene igjen i folketellingen fra 1891, de har altså begynt i Sulitjelma etter denne tellingen.

At gruveulykkene rammet så mange svenske arbeidere, styrker inntrykket av at svenskene var i flertall midt på 1890-tallet. I korrespondansen og folketellingen for 1891 viser at det er flere svenske gruver som går igjen når det gjelder rekrutteringen til Sulis, f.eks. Sala Bergslag, Grängesberg, Norberg, Ånnerberg, Persberg og Gällivare.

Kjede-flytting

Professor Michael Drake har i sin forskning om langdistanseflytting til Nord-Norge funnet at den ofte bar preg av å være en «chain migration», eller kjede-flytting.⁵ Folk fra ett spesifikt sted, hadde en tendens til å flytte til et begrenset område, eller noen få utvalgte steder. Blant flere eksempler viser Drake til flyttinger fra Gudbrandsdalen og til Bodø og Hamarøy på 1800-tallet, samt flytting fra Torneå i Sverige og til Vadsø i Finnmark.

«(..) And it is a characterisation of chain migration that it is more apparent in long distance, and specially international migration. The reason given is that over long distances information flow are likely to be very personal and specific (..) It is not uncommon, therefore, to find concentrations of migrants from particular places living, not just in the same state, not just in the same settlement, but often in the same street, even house of previous migrants!»

Familier fra Røros og Ålen ved Furuhaugen gruve i Sulitjelma

I Sulitjelma så det ut som om arbeidere og formenn ble direkte oppmuntret til å skrive hjem etter flere arbeidere. Men, en slik personlig og nøyaktig informasjonsflyt fra Sulis og til arbeidernes hjemsted kunne også hindre verket i å få folk. Våren 1895 var verket i stor mangel på sjeidere.

«Så reiste jo omtrent alle ved Sandnæs værende dygtige Rørossjeidere fordi vi satte akkorden ned, og det har trods forespørgsel ikke vært mulig at få nye sjeidere fra Røros», skrev direktør Coneliussen.

Videre fortalte direktøren at en gjeng sjeidere fra Vigsnes var anmeldt å skulle komme, men de ombestemte seg etter å ha hørt fra kamerater i Sulis at akkordene var slått ned, meldte Coneliussen:

«Til Vigsnes har jeg både telegrafert og skrevet, men ikke én skeider er kommet derfra. En nu ankommen arbeider siger at ingen vilde komme, fordi det herfra af arbeiderne var skrevet at akkordpriserne var så nedsatte at de ikke kunde tjene nok til at leve her, hvor alt er kostbarere, end de dernede har det.»

Rekruttering gjennom personlige nettverk

Ledelsen i Sulitjelma og i Helsingborg brukte sine nettverk innen gruvemiljøene i Norge og Sverige til å verve både arbeidere og formenn til Sulitjelma. Også stiger/formenn hadde viktig kunnskap om gode arbeidere. Det var Nils Persson klar over og ga beskjed om at «*verkligt dugliga och förståndiga förmän kunna betalas bra, ty genom sådana kan man få mycket och godt arbete, godt folk och inga streiker*».

Når det ankom en flokk arbeidere, henviste man ofte i korrespondansen til hvem som hadde vervet dem. Som for eksempel stiger Lindmann og gruvfogde A. J. Yng (fra Grängesberg). Fra Grängesberg i Sør-Sverige kom det en gang brev til konsul Persson fra gruvearbeider Daniel Gustafson, som skrev at «vi har fått beskjed» om ledig arbeid i Sulitjelma. Fra Sala kom det likelydende brev, gruvearbeiderne hadde «hørt på gruvförvaltningen» at det fantes jobb i Sulitjelma.

De fleste svenskene som kom til Sulis, kom via Helsingborg der de fikk skyss med dampbåten som fraktet kis mellom Sulitjelma og Fosfaten i Sverige. Arbeiderne fikk dekket reise- og kostutgiftene fra sine hjemsteder og frem til Sulitjelma.

Også direktør Corneliussen hadde et nettverk innen gruveindustrien, han hadde ledet Senjens Nikkelverk og sist Vigsnes kobbergruver, før han i 1892 overtok ledelsen av gruvene i Sulitjelma. En av formennene som Corneliussen vervet fra Vigsnes, het Kolbein Mjåseth, og gjennom han fikk Sulitjelma både vaskere og sjeidere. Til og med poståpneren på Vigsnes fikk i 1895 brev fra Corneliussen om «*ikke også du vil kunne gjøre bekjent at vi tar i mot skjeidere, helst over 18 år da vi skeider også natterstid med elektrisk lys*».

Corneliussen skrev også direkte til folk, f.eks Johan Lyngholmen i Kristiansund, som direktøren hadde hørt skulle ønske seg hit opp. «*Da jeg erindrer dem fra den tid de var i Vigsnes, og har hørt at de har praktisert i Amerika*». En ingeniør Cook i Bergen ble forespurt om å ta formannsjobb ved det mekaniske verkstedet i Sulis, han fikk opplyst at «*man har 7 måneder vinter her, dårlig med hus, men ellers friskt og fint*».

Også direktør Olof Wenstrøm fikk folk gjennom kjente, han skrev til disponenten i Persberg gruve slik: «*Vill ni godhetsfullt tillåta Gustaf Yng hitresa til förmansplats under broderen(..)*». Disponenten svarte: «*Gustaf Yng får emottaga förmansplatsen. Kommer slutet denna månad. Send respengar.*»

Wenstrøm skrev glad tilbake at: «*jag får härmed tacka för edert vänliga åtgörande i denna sak, så väl som den välvilja och gästfrihet ni tidigare ofta visat mig personligen (..)*. Skulle det vara större tillgånger på goda grufarbetare och borrar i Persberg, så skulle vi kunna taga emot 15 å 20 stycken (..)

Gruveslusk eller anleggsrallar?

I skjønnlitteratur og lokalhistoriske artikler fra det første tiåret av Sulitjelmas gruvehistorie har fokuseringen på rallaren vært sterk⁶. Myten om rallaren har per definisjon vært forbundet med *en fri og uavhengig ungkar av svensk eller finsk herkomst*. Rallaren vandret Skandinavia på kryss og tvers, fra gruve til jernbaneanlegg, med korte opphold på hvert sted. Flere skjønnlitterære forfattere har gjennom romaner og artikler skapt et inntrykk av at denne spesielle arbeiderstand nærmest strømmet opp og ned langs fjellsidene i Sulis. De kom fra Finland, fra Russland og Sverige. De sagnomsuste finlenderne som sloss, drakk og arbeidet som helter, utgjorde i 1891 to personer, i 1900 tre personer.

Det er interessante å merke seg at verksledelsen, både lokalt og sentralt, så uttrykkelig poengterte at anleggsrallarne ikke var ønsket i Sulitjelma. Man ønsket seg en stabil arbeidstokk av erfarne gruvearbeidere. I følge Nils Persson skulle ikke «*jernvägs- och andra ambulatoriska arbetare*» ansettes her. Derimot var «*vanda och ordentliga grufarbetare med goda rekommendationer och betyg*», velkommen. Hvilke arbeidere man ønsket seg var selvfølgelig sterkt knyttet til vurderingen av hvilken produksjon man kunne oppnå, altså et økonomisk spørsmål. Det kunne ikke løses ved å satse på tilfeldig arbeidskraft. Direktør Corneliussen hevdet i tillegg at problemet med anleggsfolkene var at de ikke var vant med å bryte og sprengte i trange gruverom, i orter og synker.

Våren 1895 var verket i stor mangel av fordrere i gruva. Corneliussen skrev at flere arbeidere ved kobbersmeltingen i Fagerli var tilbudt gruvearbeid: «*men de vilde ikke tage gruvearbeide, de var for størstedelen*

vei- og jernbanearbeidere der visstnok ikke hadde lyst på gruvearbeide. De angav dette, dels liden fortjeneste i fordringen, som grund for deres afreise.»

At anleggsrallaren også var innom i Sulis, er det ingen tvil om. I følge direktør O.A. Corneliusens beskrivelse av arbeidsstokken kan det se ut som om rallaren oftest fikk jobb ved rostene på smeltehytta og til nød ved fordringen i gruvene.

Fattiglov og hjemstavsrett

Fattigloven og hjemstavsretten ble generelt sett på som et problem for gruvebedrifter på denne tiden, men det overskygget på ingen måte bestrebelsene for å en fast stokk av erfarne gruvearbeidere i Sulitjelma. Ved rekruttering av svenske arbeidere ga ikke fattigloven og hjemstavsretten verket noen store problem, ifølge lov av 17. juni 1886, kunne ikke utlendinger erverve hjemstavsrett før de hadde oppholdt seg sammenhengende 5 år i ett fattigdistrikt.

I korrespondansen mellom Sulitjelma og Helsingborg ble det de første åra ofte minnet om at man måtte være påpasselig med å hindre at folk fikk hjemstavsrett hos verket. Men i det hele er hjemstavsretten lite omtalt i korrespondansen. I 1894 skrev direktør Corneliusen at hittil hadde 58 mann oppnådd hjemstavsrett i Sulitjelma: *«Heraf 9 expeditører, opsynsmænd og betjente, 11 gårdeiere, flere er velstående tømmermænd med ganske liden eller ingen familie og de allerfleste unge og flittige mænd som der er ingen fare med. I min tid har et par arbeidere fått hjemstavn fordi man ikke har været tilstrækkelig opmærksom på dette forhold den første tid.»*

Forhandlingsprotokollen for Sulitjelma fattigkomisjon behandlet i årene 1891 til 1900 bare 19 saker. Bergverkene i Norge forsøkte flere ganger å få fattigloven endret, i den anledning ble det i 1895 oversendt en petisjon⁷ til Stortinget, underskrevet av 426 arbeidere i Sulitjelma. Petisjonen var sannsynligvis forfattet av direktør Corneliusen.

Noter:

¹ Intervju med Karl Bjørkmo, 1956. Sulitjelma Historielag, Ivar Kristiansens intervjusamling..

² Astrid Riddervold: "Innenfor Felleskapet", 1996.

³ Amund Helland: Norges Land og Folk, bind 18 Nordlands Amt, fjerde del, side 219. Samt kopibok for direktør Olaf Aabel Corneliusen 1893.

⁴ Sulitjelma Historielag, Ivar Kristiansens intervjusamling. Intervju med Edvard Olsen, 1949. Ingvald Krykken, 1956.

⁵ Michael Drake, i samarbeid med Einar Niemi og Gunnar Thorvaldsen: "Befolkning og samfunn i Nord-Norge på 1800-tallet". Kursbok 4, Migration, 1994.

⁶ Dag Skogheim er en av forfatterne som har fokusert på Sulisarbeiderne som "rallare" av svensk, finsk og russisk herkomst. Romanen "Sulis" og en rekke artikler om Sulitjelma i den første tid, tar opp den internasjonale sammensetningen arbeidsstokken hadde. Ved undersøkelser av giftermål, dåp, m.m. i kirkebok for Sulitjelma, kan det se ut som om finlenderne først kom til Sulis etter 1900. Hyppigst forekommer finske personer i kirkeboken mellom ca. 1905 og 1917.

Etter at arbeiderne i Sulitjelma organiserte seg i 1907, skrev 1331 arbeidere under på et opprop om at Stedlig styre (Norsk arbeidsmandsforbund) fikk myndighet til å si opp deres plasser den 15. juni 1907, dersom deres lønnskav ikke var innfridd før den tid. Av 1331 arbeidere var 60 svenske og 15 finske.

⁷ Kilde: Stortingets bibliotek: kopi av stortingsforhandlingene i 1895, bind nr. 5, dokument nr. 8: Andragende fra Bergværksarbeiderne om at der maa blive truffet foranstaltninger til forandring i Fattiglovgivningen. Petisjonens ordlyd var som følger: *«På grund af de store byrder, som fattiglovgivningen således pålegger bergværksdrift fremfor al anden industriel bedrift, søger bergverkene så meget som muligt at undgå at nogen af deres arbejdere vinder hjemstavsret. De plejer derfor at afskjedige arbejderne, inden disse har opholdt sig så længe i deres tjeneste, at de blive hjemstavsberettigede i værkets fattigdistrikt. Arbejdstokken skifter således stadig (..) værst er det for arbejderne, som må forlade sit arbejde og tilvante forholde for på andre steder at søge fortjeneste til livsophold for sig og sine, indtil de atter efter forløbet af mindre end 2 år må bryde op.»* Petisjonen var neppe forfattet av arbeiderne selv, men av dir. Corneliusen i samarbeid med ledelsen av Ringerikes Nikkelverk og Christians Gave værk, der arbeiderne også hadde undertegnet.

Svenske gruver som rekrutteringsområde

Direktør Corneliusen hevdet at det var den *"gode fortjeneste som de dyktige arbeidere har opnået"* som hadde gitt verket en stamme av *«virkelig gruvevante minerere»*. Pull-faktoren, eller det som trakk arbeiderne til Sulisgruvene var altså løftet om høy lønn. Tabell 6. viste at de svenske gruvearbeidernes gjennomsnittsalder gjennom tiåret var i overkant av 38 år. Deres alder viser at i allefall et flertall av disse måtte være familiefedre. Hva var push-faktoren, eller skyvkraften, som fikk disse arbeiderne til å forlate hjemmet og familien for å dra til Sulitjelma? Dette spørsmålet skal vi undersøke ved å se på forholdene ved fire svenske gruver på midten av 1890-tallet.

En svensk arbeiderundersøkelse fra 1895

Forfatteren Gustaf af Geijerstam gjorde i 1895 en undersøkelse av de fire svenske gruvene Dannemora, Norberg, Grängesberg og Gällivare. Dette var den første kartlegging av arbeidernes levekår i Sverige, en undersøkelse som Geijerstam presenterte i boka *«Arbetarnes ställning»*¹. De tidsbilder Geijerstam laget, baserte han på innsamling av ulike data som tok for seg boforhold, lønn og levekostnader. Omtalen av gruvene i Norberg, Grängesberg og Gällivare er interessant, da vi vet at folk dro fra disse gruvene og til Sulis.

Norberg

Geijerstam viste hvordan dette samfunnet ennå var preget av en stor streik i 1891/92, og de følger den hadde fått for arbeiderne. Streiken begynte i Kallmora gruva, etter at lønnen var senket med 16 prosent. Arbeiderne ble oppsagt og streikebrytere ble satt inn. I syv måneder holdt arbeiderne i Norberg ut, etter dette gikk en del tilbake til arbeidet, mens andre reiste. Geijerstam hevdet at mange arbeidere hadde tapt alle oppsparte midler på streiken. Levekårene i Norberg var svært vekslende, og særlig boforholdene var dårlige. Lønningene var betydelig lavere her enn i Grängesberg, og lønningene hadde dessuten gått ned siden 1870-tallet. Ofte hadde arbeiderne gjeld på bolagets butikk, og sykkeligheten blant folk var *«anmärkningsvärdt»*. I tillegg hevdet Geijerstam at: *«I Norberg är det ej ovanligt att arbetarne flytta på våren för att söka sig bättre arbetsförtjenst, och återvända på hösten til sina gamle platser eller söka sig nya.»* Dette kunne også ha sammenheng med at gruvearbeiderne i Norberg ikke var rotfestet i dette samfunnet, mange var tilflyttere fra andre distrikt, hevdet forfatteren.

Gällivare

Sulitjelma og Gällivares gruvfelt lå faktisk i tre- fire dagers gangavstand fra hverandre, selv om gruvene lå i to forskjellige land. Også tidsmessig var disse to gruvene på linje, en forsert gruvedrift kom i gang i begynnelsen av 1890-tallet, både i Sulitjelma og Gällivare/Malmberget. Gällivares arbeidsstokk var *«hopplockadt från de mest olika trakter av Sverige»*, og mange av de som ble avskjediget etter streiken i Norberg fikk ny jobb her. *«Deras egenskap at vara socialister har ej visat sig inverka på vare sig duglighet eller diciplin»*, skrev Geijerstam.

De to gruvestedene Sulis og Gällivare hadde mange felles trekk, men også store ulikheter. Felles var for eksempel de ytterst vanskelige boforhold, men kanskje særlig de høye leveomkostningene. Så høye kostpriser som arbeiderne i Gällivare hadde, *«finnas ej tilnärmelsesvis vid de andra grufvorna»*, skrev Geijerstam. Prisene på mat var allment høye i nord, og i tillegg hadde disse arbeiderne ingen mulighet til å selv skaffe seg naturalia, da eget jordbruk hørte til de ytterst sjeldne unntakstilfellene. Melk var det svært vanskelig å få tak i. Et eksempel på inntekt og utgifter for en arbeider i Gällivare, var en gift fordrer som hadde familien hjemme i Dalarna. Han tjente 97 kroner i måneden. Av dette hadde han kostutgifter på kr 66, og til familien sendte han 24 kroner i måneden. Det skulle bli 7 kroner til overs som blant annet skulle dekke hjemreise m.m.

Andre fellestrekk mellom de to Nordkalott-gruvene var at arbeiderfamiliene i bolagets hus hadde plikt til å ta inn andre gruvearbeidere som losjerende. Viktige skiller var at i Sulitjelma fantes ingen ulykkesforsikring slik minererne og fordrerne i Gällivare/Malmberget hadde i 1895. På den svenske siden av grensen var fagforening virksom fra 1. januar 1895, og bolaget var i gang med å bygge forsamlingshus for arbeiderforeningen.

I Sulitjelma drev verket selv handelsbutikk, og all handel på verkets grunn var forbudt for andre. I Gällivare var handelen fri, og Geijerstam fortalte at: *«Aflöningen utbetalas första lördagen i hvarje månad, och det förtjena nämnas at denna dag är det fullkomlig marknad i Gällivare (..) och då lär omsättningen vara omkring 100 000 kronor.»*

Grängesberg

Også ved gruvene i Grängesberg besto arbeidstokken i hovedsak av tilflyttere fra andre deler av Sverige. Det som skilte dette gruvestedet fra de andre Geijerstam besøkte, var verkets satsning på bedre boforhold for

arbeiderne. «Kommer man inn i rummen, får man et gjennomgående indtrykk af trevnad och snygghet, nestan af komfort.» Men også barakkene fantes, der bodde ungarer og de som pendlet til gruva. Generelt måtte forholdene i Grängesberg ansees som gode, men forfatteren konkluderte med at det arbeiderne tjente gikk med til livsopphold, og at folk hadde en meget enkel kost. Kjøtt forekom ikke i de husholdsregnskapene han hadde gjennomgått derfra.

Sala Bergslag

Sala var ikke med i Geijerstams undersøkelser, men fra denne gruva finnes det andre kilder som kan tegne et tidsbilde.² I 1887 ga den svenske staten fra seg gruvene i Sala og overlot driften til Sala Bergslag. Dette førte store rasjonaliseringer og mange gruvearbeidere ble avskjediget. Hvor mange er ikke kjent, men det heter seg at alle de oppsagte fikk arbeid i Norberg-gruva. I 1888 ble Sala-gruvene solgt til private eiere som etablerte aksjeselskapet «Sala silververks AB», med ingeniør August Herberle som disponent. I 1894 gikk dette selskapet konkurs da sølvprisene, som i mange år hadde holdt seg konstant, plutselig raste fra 158 kr til 75 kr per kilo sølv. Alle arbeiderne mistet arbeidet. En av disse arbeiderne, Gustav Norman, fortalte om hendelsen i boka «Salaminnen»: «ett fyrtiotal måste bege sig upp till Sulitelma för att kunna försörja sina familjer, som de lemnade för at skjöta jorden och djuren.» Gustav Norman hevdet at de vekslende forholdene som rådet utover 1890-tallet ved denne gamle gruvebyen, medførte at mange av de yngre arbeiderne søkte seg bort til andre gruver: «Särskilt Malmberget/Gällivare og Sulitelma lockade, och der bildade Sala gruvas folk stommen. Under dåliga tider skaffade även Gruvförvaltningen dem platser(..). Många blev gruvfogder och stannade kvar ända tills pensjonstiden, men en del kommo tillbaka.»

I 1895 ble gruvene overtatt av et nytt selskap «AB Salberget» med G.A.Granstrøm som administrerende direktør. Nok en gang ble arbeiderantallet innskrenket. (Både Herberle og Granstrøm ble brukt som konsulenter av Nils Persson ved Sulitelma-verket)

Tabell 7. Antall arbeidere ved Sala-gruvene 1885-1895

År	Gruva	Hytten	Totalt	Ledig arb.kraft
1885	238	32	270	0
1890	97	93	190	80 (270-190=80)
1895	39	135	174	16 (190-174=16)

Kilde: Engelbertson 1987

I løpet av 10 år mistet Sala nesten 200 arbeidsplasser i gruvene. Samtidig økte antall arbeidsplasser i hyttedriften med 103, slik at det totalt falt bort 96 arbeidsplasser. Det er ikke kjent om folk fra gruva fikk arbeid i hytten, og vi kjenner heller ikke til hvor stort rekrutteringsgrunnlag Sala-verket hadde. Men i følge beretningen fra Gustaf Normann i boka «Salaminnen» var det de yngre arbeiderne som søkte til Sulitelma. Tallene avslører da også en dramatisk situasjon for Sala-arbeiderne, en situasjon som måtte få betydning for de som hadde tenkt seg en fremtid i gruvene.

Konklusjon

Undersøkelsene av forholdene ved de svenske gruvene viser at det ved alle gruvene var en «stamme» av gruvearbeidere som på 1890-tallet var i bevegelse. Ved flere gruver besto gruvearbeiderne av folk som allerede hadde flyttet både en og to ganger. Push-faktoren for de gruvearbeiderne som kom nordover var rasjonaliseringer, lønnsnedslag, streik og konkurser som førte til arbeidsledighet. Lokkemidlet som fikk folk til å dra nordover til gruvene i Gällivara og Sulitelma, var løfter om høy lønn.

¹ Gustaf af Geijerstam: «Arbetarnes ställning vid fyra svenska grufvor», skrifter utgifna af Lorénska stiftelsen. Stockholm 1897. Den metode Geijerstam tok i bruk ved sine undersøkelser, var en slags dokumentarjournalistikk. Geijerstam var altså fysisk til stede og snakket med arbeidere og ledelse ved gruvene. Han refererer sine subjektive oppfatninger av hva han så og hørte. Geijerstam gjorde ensartede undersøkelser ved alle de fire gruvene, men han foretok ingen sammenfattende analyse el. konklusjon over de forhold han avdekket.

² Kildene er i hovedsak 1) Bob Engelbertsson: Industriarbeite i förindustriell arbetsmiljö – Sala gruva och silververk under 1800-talet. Doktorgradsavhandling, Uppsala studies in economic history 27. 1987.

2) Nordiska museet: «Salaminnen. Svenskt liv och arbete» N:R 20, Stockholm 1954. Gustav Norman: «Bland folk i stora Stampers».

Seks gruvearbeidere og en stiger ved Ny Sulitjelma gruve 1890-tallet.

Lønn som virkemiddel og konfliktgrunnlag

De svenske arbeiderne som dro til Sulitjelma hadde fått løfter om høy lønn. Hvordan reagerte de på en endring i de løfter og forutsetninger de var gitt? Den 3. desember 1894 brøt det ut streik blant gruvearbeiderne i Sulitjelma. Streiken skulle markere et tidsskille i Sulitjelma Aktiebolags korte historie. Det var de svenske gruvearbeiderne som startet opprøret, de som Nils Perssons mente var de beste, billigste og mest stabile av arbeiderne.

Før vi går inn på selve forløpet av streiken, skal grunnlaget for den undersøkes. Det viste seg raskt at dette ikke var en enkel konflikt mellom to parter; arbeidere mot bedriftsledelse. Grunnlaget var også en konflikt mellom den sentrale og den lokale ledelse. Temaet for konflikten var billig drift og rask profitt, satt opp mot de virkemidler man hadde til rådighet for å rekruttere arbeidere og skape en stabil drift i det nye gruveselskapet.

Gjennom korrespondansen før, under og etter streiken i 1894, får vi et grundig innblikk i de interne forhold i Sulitjelma Aktiebolags ledelse. Det oppsto altså en strid mellom kapitalen og kapitalens tjenere, om hvordan man raskest mulig skulle få et størst mulig overskudd av driften. Teoretisk sett var målet felles for investorer, sentral og lokal ledelse. Men veien fram til målet var det svært ulike oppfatninger om. Det innebar at man var uenige om hvilken lønnspolitikk man skulle ha for å rekruttere arbeiderne, og som skulle gi bedriften en stabil arbeidsstokk.

Da arbeiderne gikk til streik, utløste det både en intern maktkamp i den lokale ledelse i Sulitjelma og i den sentrale ledelse i Helsingborg. I etterdønningene av maktkampene innad i ledelsen får vi et bilde på kapitalistenes kynisme i streben etter profitt av investert kapital. Også arbeidernes gryende bevissthet om felles interesser mot kapitalens makt, skal vi se nærmere på.

Ønske om billig drift og rask profitt

Nils Persson hadde tidlig et klart mål for gruvedriften i Sulitjelma. *«Meningen är att göra något stort af grufvorna..»*, skrev industrigünderen i 1888 og la til; *«det förvånar mig mycket att så oerhörd med pengar behövas.»* Denne oppdagelsen ser ut til å ha gitt startskuddet for en konstant kamp for billigst mulig drift. I april 1889 kom denne ordren fra Persson: *«Sätt ned daglöner och arvoder så mycket som möjligt och detta med snaraste!»* Måneden etter kom neste påminnelse til ledelsen: *«Forcera arbetet under sommaren. Sätt ned*

arbetslöner och accorder så mycket som ske kan». Og noen uker senere kom denne beskjedden: «Forsöka ytterligare nedsätta dessa (arbeidslønnen), ty de äro ännu för höga.» Og slik fortsatte det altså, uke etter uke, år etter år.

Nils Persson hadde høsten 1894 ennå ikke klart å få ned lønningene til et nivå han kunne akseptere. Det skyldtes i første omgang en særlig kritisk mekanisme i den kapitalistiske økonomi, nemlig svikt i tilgangen på kvalifisert arbeidskraft. Frem til 1894 hadde tilgangen på gruvearbeidere ikke resultert i noen «*vald stock av vanda arbetare*», som Persson ønsket seg. Men nettopp sommeren og høsten 1894 synes tilgangen på erfarne gruvearbeidere ha vært så god at Persson mente tiden var inne for å disiplinere arbeidskrafta, presse lønningene ned og lønnsomheten opp:

«ty vi måste begränsa utgifterna så att vi i år kunna få ett överskott til aktieegarne», skrev Persson.

Blant aksjonærene i Sulitjelmabolaget fantes det (med ett unntak) kun forretningsfolk uten innsikt i gruve drift. Mye tyder på at disse aksjonærene ikke hadde «blikk for de lange perspektiver»¹, og presset på for å få avkastning på investert kapital. Også Persson selv ga inntrykk av at han forventet rask avkastning på de store investeringene i Sulitjelma.

Status for bergverket var i 1894 ubetinget positiv, til tross for at gruveindustrien ellers, både i Norge og Sverige, hadde alvorlige vansker. Sulitjelma Aktiebolags årsberetning viser at eksporten av svovelkis hadde skutt god fart. Kundene var fornøyd med kisen fra Sulis, og avsetning for produktene var trygget for mange år fremover. Store anleggsarbeider som bygging av jernbane, smeltehytte for skjærsteinsmelting, vaskeri og skeidehus, linbane fra Ny-Sulitjelma til Sandnes og Fagerli var ferdig. I 1893 var boremaskinanlegg var på plass i Giken gruve, og Ny-Sulitjelma gruve hadde vist seg som en av de viktigste gruvene for «*en vacker*» produksjon. Etableringen av verket hadde vært kapitalkrevende, men endelig var den første oppstartsfasen over og man kunne sette det meste inn på å få til en effektiv produksjon. Hvorfor da risikere en lønnskonflikt?

En rimelig daglønn

Sulitjelmås gruvearbeidere og kjøperne av deres arbeidskraft hadde naturlig nok motstridene interesser. Hva verksledelsen mente var en rimelig lønn for en arbeider får vi vite mye om, men hva oppfattet arbeiderne som en rimelig daglønn på 1890-tallet? Friedrich Engels skrev en artikkel i 1881 som han kalte «en rimelig daglønn for et rimelig dagsverk» («The Labour Standard», 1881). Her hevdet Engels at en rimelig daglønn var den summen som krevdes for å holde seg på det gjennomsnittlige nivå for livsopphold i det distrikt og det land man oppholdt seg i, og som sørget for at arbeideren holdt seg arbeidsfør og kunne forsørge sine barn. Vi får tro dette også var arbeidernes krav til lønnsnivået i Sulitjelma.

Spørsmålet om 8-timers arbeidsdag

*Strossning med
hammermaskin i
Ny-Sulitjelma grube.*

Motsetningene mellom ledelsen i Helsingborg og direktør O. A. Corneliusen viste seg overraskende nok særlig i synet på lønningene, men også ved kostnadene for gruve driften generelt. Allerede i 1893 innførte Corneliusen 8-

timers arbeidsdag og tre skift på maskinboringen i Giken gruve. Hensikten var i følge direktøren å utnytte maskinen best mulig. Corneliusen vurderte 8-timersdagen som fordelaktig, og antydte at han helst ville ha innført dette overalt i gruvene: *«om man overalt og alltid som i Olavs stoll havde havft 3 skikt á 8 timer idstedetfor 2 á 10, vilde visserligen også nu forholdet have vist sig gunstigere for maskinboringen om man enda må lade arbeiderne tjene noget mere for timen end når de har 10 timers dag.»*

Bestyrelsen i Helsingborg satte foten ned for ønsket om å fortsette forsøket med 8-timersdagen. Maskinboringen var for dyr som den var, sammenlignet med handboringen. Corneliusen forklarte at dyrere drift i 1894 nettopp skyldtes at man ikke fikk benytte 8-timers skift: *«Dette hænger sandsynligvis atter sammen med at der i inneværende driftsår kun har været andvent 10 timers skikt, medens man forrige år for en stor del havde 3 skikt pr døgn, altså 8 timers arbeidstid for hvert. Arbeiderne vil nemlig nødig flytte borsøiler og maskiner mere end absolut nødvendigt, og følgen heraf er ved lang arbeidstid for hvert skikt at man lader søilen stå så altfor længe på samme sted og derved får en del huller med liden effekt.»*

Det er vanskelig å vurdere hvorfor ikke helsingborgsledelsen innså fordelene med 8 timers skift, både i maskinboringen og ellers i gruva. Forslaget fra Corneliusen var heller ikke spesielt radikalt, i den svenske Sala-gruva ble 8-timersdag og tre-skiftordning innført for det meste av gruvearbeidet, allerede 1891. Og ledelsen i Sala-gruva bisto som kjent konsulen når han ønsket gode råd.

Uenighet om lønnsnivå

Rundt nyttår 1893/94 fikk direktør Corneliusen beskjed fra Persson om å sende nøyaktige oppgaver over lønningene *«nu mod i sommer»*. Direktøren valgte da augustmåneden i 1893, da Nils Persson selv hadde vært til stede i Sulitjelma da akkorden ble satt, og godkjent denne. Denne påminnelsen ovenfor Persson syntes å ha liten effekt, nå hevdet Persson at de samme akkorder var *«abnormt høga»*. Corneliusen argumenterte mot kravet om kraftige lønnsnedslag og hevdet at man for slik betaling kun ville rekruttere **«sådane som ellers endten på grund af dovenskab eller klodsedhet eller svag legemsstyrke ikke fik arbeide andre steder(..).»**

Men sommeren 1894 synes det som om Persson fant at tiden inne for å disiplinere både ledelse og arbeidere. Persson krevde: *«att arbetslönerna nedsättas så att de bli i öfverensstämmelse med hvad som betalas vid andra verk i Norge och Sverige»*. Også ved innkjøp av handelsvarer og matvarer måtte *«all sparsamhet»* og de billigste priser betinges **«så att vi i år kunna få ett överskott til aktieegarne.»**

Ut fra korrespondansen mellom de to ledelsene for Sulitjelmagruvene, får man det umiddelbare inntrykk av at kapitalisten Nils Persson aldri ble fornøyd med lønnsnivået for arbeiderne. Nils Perssons oppfatning av hva en rimelig lønn for en arbeider i Sulitjelma var, begrunnet han ikke. Persson uttrykte seg oftest i slagord som; **«Alla som icke arbeta, böra svälta»**.

Direktør Corneliusen derimot, kunne ofte fremstå som meget radikal i sin argumentasjon mot Perssons forslag til lønnsreduksjoner. Men i virkeligheten var nok ikke avstanden mellom de to så stor, det var virkemidlene og veien til målet de var dypt uenige om. Etter direktør Corneliusens syn var lønna et nødvendig virkemiddel for nettopp å oppnå Perssons visjon om å utvikle Sulitjelmaverket til *«något stort»*. Likevel vokste motsetningene mellom de to og var klart uttalte allerede høsten 1893, knapt et år etter Olav Aabel Corneliusens inntreden som lokal bedriftsleder.

Direktør Corneliusens strategi

Corneliusens strategi for å etablere en stabil bedrift med god produksjon og god inntjening var ganske enkel. Først måtte han skaffe seg *«en fast stok af dygtige grubearbeidere»*, og da måtte han holde akkordlønna på et nivå som tiltrakk erfarne gruvearbeidere. Med slike arbeidere som forbilder ville man etter hvert få de resterende arbeiderne opplært. Først når man hadde et fast og øvet mannskap i alle ledd, kunne man presse akkordene nedover. Kravet fra Persson var at akkorden for minerere i gjennomsnitt ikke måtte overstige 3,50 og for fordrener 2,75. Vaskeriarbeidere, sjeidere og smeltere skulle i akkord ikke kunne tjene mer en kr 2,00. Til dette svarte direktør Corneliusen:

«Dersom vaskeriarbeidere, smeltere, sjeidere o.s.v. ikke i akkord skulde tjene mere end kr 2,00 pr skikt vilde det således sige detsamme at man måtte lade disse arbeide for daglønn, det dyrest av alleslags arbeide. Resultatet vilde aldeles ufeilbarlig blive at samtlige nogenlunde dyktige arbeidere(..) straks vilde forlate stedet og det blev umuligt at erholde eller få andre arbeidere her end sådanne som ingen anden vilde hafve i sitt brød.»

Men dette vilde være den sletteste af al økonomi (..). Vore bestrebelser har hidtil ved siden af at bringe akkordpriserne ned gået ud på at ordne driften således at man skal klare sig med mindst mulig antall arbeidere på

hvert sted, altså få mest mulig arbeide af hver mand, (...) man søger jo at få to mand til at gjøre hvad der før har været anvendt 3 eller 4 til. Man må jo først få folket til at tage med en sådan akkord og lægge fuld kraft i arbeidet, så man får konstateret at det lader sig således udføre, men lidt efter lidt tvinger man akkorderne ned.

Men vi alle har været enige om at det var umuligt her at gå altfor langt ned, og ikke til den ved andre verk her i landet almindelige lønning, fordi livsoppholdet her er absolut kostbarere end ellers og fordi vi trods de høiere lønninger indtil den aller siste tid ikke har haft arbeidere nok. Heller har vi ikke haft blot virkelig vante arbeidere, hvilket har gjort at akkorderne tildels har måttet sættes høiere, og hvoraf følgen atter har været at de virkelig vante arbeidere har med samme akkord tjent uforholdsmæssigt meget.

Lidt efter lidt har vi nu endelig, netop ved ikke at holde lønningerne for lave, fået en mængde flinke arbeidere, lige som de efter hånden er blevene opplærte. Dette er også grunden til at (...) akkorderne stadig er blevene nedsatte. **Dette er efter min mening den rette måde at gå frem på, og vi vil derved etter hvert komme ned til den billigst mulige arbeidspris og en rimelig lønning.** Men vi er som sagt alle enige om at lønningene heroppe i aldfal ikke endnu kan sættes ned til, hvad de er på andre heldigere beliggende steder.”

Direktør Corneliussen hevdet også at en arbeider i Sulitjelma ikke kunne klare seg for mindre enn 45 - 50 kroner i måneden, «lavt beregnet». I Geijerstams rapport fra Gällivare så vi at en gift gruvefordrer fra Dalarna hadde 66 kroner i husholdsutgifter i måneden, i tillegg sendte han 24 kroner hjem til kona. Da hadde han 7 kroner igjen av lønna på 97 kroner. Fra Sulitjelma skrev direktør Corneliussen at: «Om nu arbeiderne blot skulde tjene kr 2,00 pr. dag, altså med 25 arbeidsdage pr måned kr 50, så vilde han høist have igjen kroner 5 pr måned. Det er altså med en sådan løn faktisk umuligt for en gift arbeider at klare sig heroppe. Det er således fuldt berettiget når vi mener at lønnen må holdes høiere. **Kan ikke verket betale bedre, så vil det blive at nedlægge af mangel på arbeidere, thi sådanne som det kan være tjent med vil det ikke få til kr 2,00 pr dagsverk.»**

Til slutt tok Corneliussen opp et annet forhold for de gifte arbeidere: «den uhygge som det selvfølgelig også for en arbeidsmand er at måtte leve fjernt fra sin familie den hele tid. **Man må ikke tro at en virkelig dygtig gift arbeider finder sig i at tage denne uhygge, hvis han ikke til gjengjæld kan få et nogenlunde komfortabelt liv både for sig selv og sine.»**

Fokus på driftskostnadene

Nils Persson gjorde i første omgang retrett for Corneliussens argumenter, men valgte heller å fokusere på hvilke måter ledelsen kunne få ut mer effektivt arbeid ut av arbeidene. Perssons forslag til strategi var banal, og gikk ut på at avdelingsingeniørene fra nå av skulle være på arbeidsplassene hele dagen for å overvåke arbeidene. Kravet var at alle ingeniørene som ledet praktiske arbeider «måste ovillkårligen vara på ort och ställe, så snart arbetet börjar på morgonen», skrev Persson. Direktør Corneliussen svarte at «så sant det her var tale om en alminnelig fabrikk med blot dagarbeide eller dobbelt sæt ingeniører for nat og dagarbeide så kunde en sådan fordring stilles(..). Dernest er jo arbeidsplassene her spredt over mange kilometer. Markscheideren kan verken være ved Ny-Sulitjelma, Jakobsbakken eller Giken kl 1/2 7 om morgonen med nogensomhelst rimelighed. Dine ord synes også å antyde at du mener ingeniørene også under hele arbeidstiden skal opholde sig på arbeidsplassene, så hvordan de skal få udført de nødvendige tegninger, rapporter, beregninger o.s.v. forstår jeg virkelig ikke. Det er i øvrigt du selv som har fastsat den arbeidstid, som nu gjælder og som jeg derfor selvfølgelig ikke har forandret. Jeg tror forresten at det slet ikke er heldigt netop at gjøre ingeniørene til blotte opsynsmænd(..).»

Direktør Corneliussens svar til verkställande direktør Nils Persson illustrerer godt de to ledernes ulike oppfatninger om hvordan bedriften skulle organiseres og ledes. Persson ønsket seg mellomledere som skulle fungere som vakt- og oppsynsmenn over arbeidene, mens Corneliussen ønsket seg mellomlederne som var faglig dyktige og kunne bistå i driftens planlegging og utførelse.

Persson godtok i første omgang Corneliussens argumenter, men han kom snart tilbake med en ny idè. Nå hevdet han at løsningen måtte være å innskrenke arbeidet om vinteren mest mulig for derimot å intensivere all virksomhet om sommeren «når det var lett å få folk». Nok en gang satte direktør Corneliussen seg til skrivebordet, og man kan formelig «høre» fra kopibokens tettskrevne sider hvordan direktøren sukket oppgitt og tok pennen fatt for på ny forklare Persson det umulige i hans forslag:

«Det går ikke an at standse linbanefordringen, skeidingen og vaskningen om vinteren, og sætte så meget større kraft på grubedriften (...). Alt står på fordringen af malm fra grubene», skrev Corneliussen, og forklarte slike selvfølgeligheter som at rostingen av malm jo måtte foregå om vinteren og da måtte man jo skaffe malm til denne.

Den største del av produksjonen måtte være skeidet og vasket og klar til å transporteres ned til Finneid når sommeren kom. Til slutt oppsummerte Corneliussen det hele med å minne Nils Persson om at «*om sommeren, hvilken forresten er ganske kort (...)er det alltid vanskelig å få folk her, fordi man da har gårdsarbeider, veiarbeider, sildefiske o.s.v. overalt omkring, og arbeiderne betales da meget høit overalt, så de svæver i vildfarelse om de tror at man skulde kunne få arbeidet billigt udført.*»

Etter dette svaret ble det for en kort tid stille fra Perssons side, men han hadde på ingen måte gitt opp å finne en metode å drive kostnadene ned på. I august 1894 kom melding om at ledelsen i Sulitjelma fikk klare seg med et beregnet pengebeløp tilsvarende verdien av en måneds malmproduksjon. Om vinteren skulle beløpet beregnes etter kr 15 pr. tonn malm, om sommeren kr 18 pr. tonn. Konsul Persson ønsket nå å tvinge Corneliussen til å sette ned lønningene. Men Corneliussen drøftet nok en gang forslaget nøye, og konkluderte med at ordningen ikke ga noen som helst fordeler. Hvordan skulle direktøren få penger nok til lønninger om produksjonen økte? «*Kan vi arbeide billigere og aligevel skaffe den ønskede produksjon, så gjør vi det (...), herom håber jeg de er overbevist*», forsikret Corneliussen.

Nok engang ble et forslag fra verkställande direktør Persson vraket av den lokale direktør, og Nils Persson valgte å konsultere sine rådgivere. Kostnadene skulle ned, og for å få det til sto Corneliussen i veien. Her måtte andre utveier forsøkes!

Konflikten tilspisses

En av de store private aksjonærene i selskapet, professor Hjalmar Sjøgren, skred til verket. Sjøgren var geolog av profesjon og en betrodd rådgiver, og på dette tidspunktet var han tilsatt i bolaget som Perssons stedfortreder eller vice verkställande direktør». I tillegg hadde han posisjon som vise-ordførende i selskapets styre.

Hjalmar Sjøgren ønsket å skifte ut Corneliussen med en ny leder, en som tok imot og gjennomførte Helsingborgledelsens direktiver og krav, uten motstand. Sjøgren hentet den 30 år gamle gruveingeniøren Olof Wenstrøm hjem fra Michigan i USA og til gruvene der oppe i Sulitjelma. Helsingborgledesens begrunnelse overfor Corneliussen for innsettelsen av Wenstrøm i en nyopprettet stilling som subdirektør, var det store arbeidspress Corneliussen selv hadde klaget over.

Planene for å presse direktør Corneliussen «ut» var nokså klare, men å få direktøren fjernet sånn over natten var nok ikke mulig. I følge Sjøgrens og Perssons plan skulle den nye subdirektør Wenstrøm utføre et lønnsnedslag mens Corneliussen var til stede i Helsingborg, ved Sulitjelma Aktiebolags styremøte i slutten av november. Og slik ble det, mens Corneliussen «ble holdt som gissel» blant de høye herrer i Helsingborg, gjennomførte subdirektør Wenstrøm det lønnsnedslaget som Corneliussen gjennom hele 1894 så sterkt hadde motarbeidet. Men ikke alt gikk etter planen for Sjøgren og konsulen.

Hjalmar Sjøgren, vice verkställande direktør ved Sulitjelma AB

¹ Kåre Odlaug, 1949.

Sulitjelmas første streik, 3. desember 1894

Ikke før hadde subdirektør Olof Wenstrøm utført ordren om lønnsnedslag før et telegram med krisemeldingen om streik blant 400 arbeidere, tikket inn på hovedkontoret i Helsingborg. Organisert streik blant de uorganiserte arbeidere i Sulitjelma! Dette så ut til å komme nokså uforutsett på den sentrale ledelse. Subdirektør Wenstrøm, den nye handlingens mann, nektet arbeiderne å forhandle med. Kravet fra arbeiderne var til og med at Wenstrøm skulle "fordufte" innen 24 timer! Arbeiderne krevde Corneliusen hjem, det var kun med ham de ville forhandle. Denne gunst fra arbeiderne styrket neppe Corneliusens posisjon i Perssons og Sjøgrens øyne.

Ny Sulitjelma Gruve, 1890-tallet.

1. desember 1894, fjorten dager etter at Corneliusen la ut på reisen til styremøtet i Helsingborg, ble gruvbetingen (akkorden) slått ned etter helsingborgledelsens ordre. To dager senere, den 3. desember, brøt streiken ut. Olof Wenstrøm, som bare hadde tre måneders fartstid bak seg som subdirektør ved Sulis-gruvene, forsøkte å takle situasjonen. Først etter fire dager, den 7. desember, varslet han sine overordnede i Helsingborg om tingenes tilstand. Kontorsjef Idoff Lindberg forfattet telegrammet som lød:

"Tilfölje edra ordre nedsattes grubbetingen från första dennes - med nya priserna dugliga arbetare kunne fortjäna 3 til 3 1/2 kronor pr skikt, anses af somliga otillräckligt. Flertalet vilja dock arbeta men våga ej för Sulitelmafolkets hotelser(..)"

Arbetet nedlades i går under tvång från Sulitjelmafolket, avvaktande Corneliusens återkomst. Alt lungt i övrigt. Brännvin finnas ej. Fagerlid, Sandnes, Furulund arbeta.

Kunna nu genomföra lägre priser om ni villigt beordra tillfällig stängning af grufvorna. Afskedande uppviglarne. Många arbetsökande från andra håll. Wenstrøm tilråder tillfällig stoppning av grufvorna lovande ökad produktion senare(..)."

Fra ledelsen i Helsingborg kom reaksjonen raskt. Telegram ble sendt Sulitjelma med beskjed om at Wenstrøms forslag om stans i gruveproduksjonen var godkjent og kunne iverksettes.

"Godkjænna villigt edra förslag. Lägre arbetspriser måste genomföras. Streikarne och öfriga lösa arbetare bör afskedas", lød ordren fra Nils Persson.

Streikens forløp

Fra dette tidspunkt gikk telegrammene hastig mellom Sulitjelma og Helsingborg. En rekonstruksjon basert på det telegrammene meddeler, forteller at streiken brøt ut blant arbeiderne ved Ny-Sulitjelma gruve (det som i telegrammet kalles "Sulitelmafolket") den 3. desember, etter at akkordene ble satt ned. Den 6. desember kom de andre gruve med, det vil si "Charlotta-" (også kalt "Lerelfen") og "Giken" ("Giggen") gruver, mens arbeidet ved daganleggene i Fagerli, Sandnes og Furulund fortsatte.

Gruvearbeiderne valgte en forhandlingskomité, kalt "de kommitterade". Gjennom forhandlingskomiteen kom det beskjed om at arbeidet ikke ble gjenopptatt før direktør Corneliusen var tilbake i Sulitjelma, og komiteen fikk forhandle med ham.

Nils Perssons sønn, Sture Persson Henning, som oppholdt seg ved Bossmo gruver, fikk orde av faren om straks å reise til Sulitjelma for å støtte subdirektør Wenstrøm i den vanskelige situasjonen. En uke etter at streiken startet, den 10. desember, stanset den lokale ledelse alt arbeid ved bedriften for å skaffe seg selv et forhandlingskort, og dagen etter var endelig direktør Corneliusen på plass i Sulis. Direktør Corneliusen fikk umiddelbart satt i gang forhandlinger med arbeiderne, som møtte med sine fem valgte "kommitterade". Disse fremla sine krav til gruveselskapet skriftlig:

Till Herr direktör Corneliusen

I anledning de sist ankomne arbetspriser för gruvedriften vid Sulitelma grufvor, anser vi så mycket för låga, då att vi dervid ser os nödsakade till att nedlegga arbetet. Då vi efter dessa priser (i lyckligaste fall) icke kunna förtjena mer än 2,50 kr per dag, och efter förhollandena här, så kunna vi ej klara os med så liten daglön utan att råka i skuld, det vil säga, om vi skola lefva som folk i allmänhet.

Vi hänvänder os därför direkt till Eder Herr Direktör om prisförhöjning enär den nykomne Ingeniör Wenstrøm af allmännhåten anses så som största orsaken till nuvarande arbetsstilleståndet, och anser menigheten därför honom mindre lämplig på den plats han för närvarande innehar.

Vi anhålla därför:

Att mineringen blefve ordnad efter de villkor som i juli och augusti månader, och i fall ackorderna enligt dessa villkor ej överstiger kr 3,- pr. dag, dette ändock vore minste som för skift bestämmes.

Att fordringen får (...?) enligt de villkor som i oktober och november voro gällande, med utesluten skeiding, men till renhållning af banan.

Ved behøflig snöskotting 30 øre timmen.

Att linbanans arbetare vid Ny-Sulitelma, blifva försäkrade 30 øre timmen, och detta lika bestämmes för de arbetare som dertil hörer, vid Gigger göres heller icke större krav än när de får behålla det pris de hade den förlutna månaden, vid Lerelfven anhålles om lämpligare ackordpriser. Smederna önskar bibehålla den förlutna månadens villkor. Och synes vi att detta ej vore för mycket begärt, om i olyckligaste fall, för förtjensten ej blifver mindre än 3 kronor per skift vid alla ackordsarbeten.

Likaledes har vi också några andra småting som vi på det uttryckligaste önskar skall blifva respekterade, och detta äro ting som ej kostar kompaniet något, men som kan vara oss arbetarne till stor nytta:

Vi vil hafva en bestemt löningsdag. Då här er flera städer att löna på, kunna vi ej bägära en bästemd dato, men mellan den 15de och 20de i hvar månad.

Att de kontraböcker som hålles oss tillhanda vid varje löning, blifva uppgjorda i specificeradt stånd.

Att proviant och de beklädnads artikler som tillhandahålles och ju betalas för prima varor, då också äro af prima qualite, äfven att en friare handel beviljas för den kringboande landsbefolkning med dessas produkter, och att kompaniet för en rimlig betalning låter alla och en hvar benytta kommunikationer, som har något att försälja, som ej är af lag förbudet.

Att vi arbetare reqvிரeras varor från andra ställen, oavsedt af hvad art det vara må, vilja vi på det fortaste och nötakatigaste hafva dem expederade från Fineide, så vi kunna komma i besittelse af dem. Det har ofta händt att (...?) blifvit tilsidosatta och liggande månadsvis förrinnan emotagaren fått sina varor, och då tilldels ödelagda och obrukbara. Om dessa våra billigt framställda fordringar beviljas oss och en prislista i överenstämmelse med omstående framlegges, äro vi genast beredda att upptaga våra arbeten.

Sulitelma den 11. Dec. 1894

För arbetare vid Sulitelma grufvor kommitterade

(brevet var ikke signert med navn på de kommitterade)

Etter møtet med arbeidernes representanter på direktør Corneliusens kontor 11. desember 1894, holdt subdirektør Olof Wenstrøm, direktør Corneliusen og kontorsjef Lindberg konferanse. Alle fryktet de hva de streikende kunne finne på om ikke konflikten fikk en raskt løsning. I referatet fra konferansen beskrives stemningen slik:

“Alle fandt det ønskelig at arbeidet påny måtte kunne komme i gang også af den grund, at man ikke følte seg ganske sikker for, at ikke verkets eiendomme vilde blive ødelagte af arbeiderne, om de samtlige skulde reise og den organisation, som nu holder dem i tømme ophørte.”

Dagen etter konferansen, den 12. desember, sendte direktøren et telegram til konsul Persson med forslag om at man gjenopptok arbeidet med de arbeidere som var villige, **men til de akkordpriser som var fastsatt før streiken**. Det hastet å få svar, skrev Corneliussen, da arbeidernes komité hadde varslet at dersom ikke dette ble ordnet så ville 350 mann gå på dagen. Skulle så skje, måtte Persson sørge for at Bodø Privatbank øyeblikkelig og med ekspress sendte 30 000 kroner, til utbetaling av lønn for de som ville reise.

Men Nils Persson avviste både Corneliussens forslag og kravet fra arbeiderne. “*Om närvarande kopparpriser och konjunkturer fortfara, måste driften inställas och alla arbetare afskedas*”, svarte Persson, og ba direktøren om i tillegg å slå ned lønna for sjeidere, vaskere, arbeidere ved hytten, verkstedene og stasjonene. Persson meddelte at han hadde bedt overrettssakfører R.M.B. Schjøberg i Bodø, om å reise med penger til Sulis. “**Hvem är strejkleddare? Dom bli väl spaka?**”, avsluttet Persson, forvissnet om at en steil holdning ville slå ned både streiken og lønningene. Et godt råd fra Persson til ledelsen i Sulitjelma avsluttet telegrammet: “**Tag saken lugnt**”.

Etter dette svaret fra Persson holdt den lokale ledelsen ny rådslagning. I neste telegram hadde Corneliussen, Wenstrøm, kontorsjef Lindberg og Sture Persson Henning i felleskap fattet beslutning om å begrense lønnsnedslaget til kun minererne og fordrerne. Telegrammet tilbake til Helsingborg lød: “**Prisnedsättelsen kun för minerere og fordrere ved gruvnen der alle negter arbeide og reiser i morgon. Hidtil alt rolig. Ingen ledere kjennes.**”

Arbeidsfolk forteller om streiken

Andreas Vatnan¹ kom til Sulis i 1893, 17 år gammel. Da streiken brøt ut knapt ett år etter, arbeidet han i vaskeriet i Fagerli. Vatnan fortalte om hendelsen:

“Jeg var på skift i vaskeriet da Wedholm, ingeniøren, kom springende og fortalte at arbeiderne på Ny-Sulitjelma var gått til streik, og at de nå var på vei nedover lia. Vi måtte ikke springe fra våre plasser, bad Wedholm, for han skulle ordne det så vi ble belåten. En del av de streikende arbeiderne kom innover til Fagerli, det var forresten ikke så få av dem, for å få arbeidet stoppet også her.(..)”

Kristian Næstby² fra Saltdal, var også på arbeid i vaskeriet da streiken brøt ut. Han fortalte en litt tøffere versjon av møtet med de streikende:

“En kar kom inn på vaskeriet, hvor jeg arbeidet, med en løftet spade og sa han ville klyve hodene på oss hvis vi ikke stoppet vaskeriet. Når de streikende dro ned til Furulund ville secondsjefen, Wenstrøm, at kontorpersonalet skulde gå løs og skyte på dem. Av de streikende var det minst tyve som hadde gevær med seg.”

Peder Misvær³ kom til verket i 1894, han var da 20 år og arbeidet på linbanen. Om streiken fortalte han;

*“Det var først i desember 1894 det var streik i Sulitjelma. Årsaken var at folk ikke fikk tjene noe, gruveingeniør Wenstrøm var sterkt avvisende. Det begynte på “Hanken” (Ny-Sulitjelma) og Giken. **Svenskene som arbeidet på disse steder var de egentlige opphavsmenn. De var eldre, modne folk som hadde vært i Gällivara, Grängesberg og ved Sala gruver.** En hette Hasselgren, en annen Lindholm, en tredje Bergqvist og en Hasselqvist. De ble enige om at de på en bestemt dag skulle marsjere til kontoret og forlange foretrede for verksledelsen. Budstikken gikk rundt på alle arbeidsplasser. Så - på den bestemte dagen marsjerte de, og da de kom til Charlotta var de flere hundre mann i toget. Utafor den gamle kontortrappa i Furulund stoppet de. Lindberg, kontorsjefen, kom fram på altanen og sa: - Kommer ni så mannsterkt i dag?*

En svenske ropte ut: - Ja, vi kommer på bröllop.

En av de andre ropte: -Vi kommer för at konferera om bättre villkår. Vi vill ha företræde för direktör'n.

Lindberg svarte at det skulle de få. Men først måtte de, mens de ventet, tåga utover til ångköket og få seg bevertning. Folk gikk, og det ble snart fullt på dampkjøkkenet, så de måtte åpne kirkesalen. Om ikke lenge var det fullt også der. En mann sprang opp på kateteret i kirkesalen og sa noen ord. Det ble valgt en komité, visstnok på fem mann, som skulde få fullmakt til å forhandle med verksstyret. Men, kvelden gikk og det kom ingen direktør. Så ble det så sent at folk gikk hjem. Dagen derpå forlangte og fikk komiteen et møte med direktøren og ledelsen. Men det ble ikke noe resultat. På Hanken (Ny-Sulitjelma) tok folk seg fritt og holdt seg heime på brakkene. Og mens dette sto på hadde de danse morro på dampkjøkkenet om kveldene.

Det var sannsynligvis storsvenskene (ledelsen i Helsingborg, m.anm.) som var steil. Da det gikk en uke og det ikke ble noen ordning reiste folk. En hel del reiste til Bodø og drakk seg blakk, og etterpå kom de tilbake og fikk arbeid. Etter nyttår, da folket kom tilbake var det full drift igjen.”

Avisene og streiken

Avisenes fyldige omtale av konflikten i Sulitjelma falt ikke i god jord hos Persson. Han forlangte at direktør Corneliusen skulle forfatte "riktiga tidningsreferat". Men først skal det gjengis et lite utsnitt av hva avisene selv skrev om streiken. Først ut var den frisinnede avisa "Nordland". Avisa hadde med nyheten om at streik var brutt ut i Sulitjelma 10. desember 1894:

"I følge en netop modtagen privatmeddelse er antallet af de streikende 4 a 500; foruden misnøie med arbejdslojns nedsættelse gjør der sig ogsaa gjeldende en misnøie med den i sommer ansatte ingeniør Wenstrøm, hvis fjernelse arbejderne kræver. Saavidt vi forstaaer, vil arbejderne, der holdt møde i torsdags, vente på direktør Corneliusens hjemkomst fra en reise sydpaa. Direktøren kom med Vesteraalen i dag og reiste strax videre til Sulitjelma"

Først den 12. desember kom Nordlandsposten i Bodø med nyheten, her het det at:

"Arbejderne valgte en streikekommite der havde foretrede hos gruedirektøren (Wenstrøm m.anm.) og fremsatte sine fordringer der blant annet gikk ut på at gruedirektøren skulle fordufte innen 24 timer, at lønnerne atter forhøyes til de gamle, at handelen ved Værket gavdes fri etc."

13. desember meldte "Nordland": *"Sulitjelmastreiken. Det ser ikke ud til at denne vil faa en fredelig løsning. Hovedkontoret i Helsingborg har efter forlydener gitt ordre til at udbetale arbejderne løn å la dem reise. Lensmannen i Skjerstad har i gaar telegraferet til fogden i Salten, at et par hundrede mand kan ventes hit til Bodø i morgen eller i overmorgen. Politistyrkens forøgelse her ansees nødvendig. Politimesteren er forberedt, saa godt det lader sig gjøre; brændevinsutsalget vil foreløbig bli lukket efter overenskomst med direktionen,(..) Arbejderne har forøvrigt hidtil opført sig mønsterverdig.(..)Harmen er særlig stor mod den i sommer ansatte "subdirektør", den svenske amerikaner Wenstrøm, hvem det i kort tid er lykkedes gjøre sig alminnelig forhadet, men direktør Corneliusen skal ha alles sympathi. Streikens aarsag skal være en pludselig nedsættelse af arbejderlønnen med 20 pCt, hvorved en ordentlig grubearbejder ikke skal tjene nok til at klare sig; verket har nemlig monopolisert al handel deroppe, hvorved varene efter arbejderne mening i høy grad fordyres.(..) Forhaabentlig vil det vise sig at værket optræden kan stå sig for en ræfferdig kritik. Det ser imidlertid noget conduiteløst ud at foraarsage en streik i stor skala paa denne aarsens tid; for distrikterne i Skjerstad og for Bodø by er det ialfald alt annet end hyggeligt at bli oversvømmet med de arbejdsløse.(..)"*

Gruveselskapets redegjørelse

Kort tid etter at streiken var bilagt, rykket Sulitjelma Aktiebolag inn en redegjørelse om streiken i alle fylkets hovedaviser. Begrunnelsen var, ifølge verket, at det hadde versert feilaktige og ugrunnede rykter i avisene. Artikkelen er for lang til å kunne gjengis i sin helhet, men hovedpunktene i artikkelen påpekte følgende:

Lønnsforholdene

1. Av hensyn til de lave kobberpriser, måtte akkordene for gruvearbeid reduseres.
2. Akkordprisene var gjennomgående høyere enn ved andre bergverk i Norge og Sverige.
3. Arbeidet i gruvene ble betalt med akkord, gjeldende for en måned ad gangen
4. 400 minerere og fordrere var i arbeid da streiken brøt ut.
5. Minerernes akkord ble regnet pr. kubikkmeter utbrudt masse, fordrernes akkord pr. vogn uttransportert masse. Gjennomsnittslønn for minererne (ved alle gruvene) var i juli 1894 kr 3,80 pr. arbeidsdag, og for fordrerne kr 3,17 pr. dag.
6. Gjennomsnitts fortjeneste for en gruvearbeider (alle yrkeskategorier i gruva) var i november for gruvene Charlotte kr 4,33, for Giken kr 3,39, og for Nye Sulitjelma kr 3,41.
7. "Bestyrelsen" antok at det var "passende" for en minerer å kunne oppnå en lønn på kr 3,00 pr. dag, og en fordrer minimum kr 2,50 og maksimum 2,75 pr dag.

Starten på streiken

8. Ordren om nedsettelse av akkordene ble gitt fra hovedkontoret. Da direktøren var ute på reise, *"faldt det i subdirektørens lod at gjennomføre ordren, hvilket vakte uvilje blant arbejderne"*.
9. En del arbeidere ved Nye Sulitelma gruve *"satte sig i bevægelse for å faa i stand en arbeidsnedleggelse"*.
10. Streiken var i gang ved alle gruver 6. desember, og omfattet alle minerere og fordrere, til sammen 400 mann.

Sulitjelma Aktiebolags butikk og "monopolhandel", 1890-tallet

Forhandlingene og arbeidernes krav

11. Forhandlingene kom i gang den 10. desember da dir. Corneliusen var tilbake i Sulis.

12. Arbeiderne var representert ved "5 valgte mænd". Deres påstand var at de nå ikke kunne tjene mer enn kr 2,50 pr. dag, "hvilket etter forholdene var for lidet".

13. Arbeidernes krav var å få de akkorder som for minering var gjeldende for juli og august måneder (1894), og at i hvert fall kr 3,00 pr. arbeidsdag "måtte bli bestemt som mindste lønn". For fordrere krevdes samme akkord som for oktober og november, og kr 2,50-2,75 som minstelønn.

14. I en skrivelse fra arbeiderne til dir. Corneliusen ble det også fremsatt følgende krav:

* Utlønning måtte bli foretatt mellom den 15. og den 20. i hver måned, alle kontrabøker måtte oppgjøres, spesifisert, til samme tidspunkt.

* Proviant og bekledningsartikler som ble solgt som prima vare, måtte påsees å være av prima kvalitet.

* En friere adgang for handel med "landsfolket" krevdes, og at bolaget måtte tilate alle og enhver som ønsket å drive salg av varer "der ikke ved lov er forbudt". Samt at disse handlende fikk benytte verkets kommunikasjonsmidler for en "rimelig penge".

* Hurtigst mulig ekspedisjon av varer som arbeiderne rekvirerte fra andre enn verket.

Verksledelsens tilbud

15. Gruveledelsen fastholdt lønnsnedslaget, slik at "De for december oppstillede akkordpriser fastholdes"

16. Ledelsen hadde vært nødt til å forby "fremmede handlende på værkets territorium" p.g.a. ulovlig salg av brennevin. Men ledelsen forsikret om at de hadde "felles ønsker med arbeiderne med hensyn til disse ting".

17. Gruveledelsen mente at "dyktige og ordentlige" arbeidere i snitt hadde tjent kr 86,55 i oktober. Uttak av proviant og klær på verkets butikk var for samme måned i snitt kr 34,04 pr. mann, i tillegg kr. 2 for losji og brensel. Da skulle det være mulighet "at lægge sig lidt til bedste, selv om fortjenesten reduserdes noget".

Streikens opphør

18. "Det viste sig ogsaa ganske snart at arbeiderne selv havde forstaaelsen af, at bolagets betingelser var antagelige, idet en flerhed allerede den 14de erklærede sig villig at gjenoptage arbeidet, som paa alle punkter var i gang den 17de om morgenen."

19. "Ca 100 arbeidere fastholdt dog sit forlangende om at de ville slutte." Hovedmassen av disse var fra Sverige, og for mange "antages ønsket om at besøge sine hjemsteder at have været medvirkende til beslutningen om at reise." En del arbeidere skulle ha sagt seg villig å komme tilbake etter jul.

20. "Arbeiderne viste en mønsterværdig oppførsel i den tid, arbeidsnedleggelsen varede."

Helsingborgledelsens harde linje

Det var ingen tvil om at streiken kom uventet på konsul Persson, men når først så hadde skjedd, satte bestyrelsen alle krefter inn på å føre den harde linjen. Ingen kompromiss skulle gjøres, alt arbeid ble stanset og tiden skulle utnyttes til å finne nye arbeidere å erstatte de streikende med.

Hvordan opplevde gruvearbeiderne det bitre nederlaget ved streiken? F.Engels kommenterte slike forhold i sin artikkel "The labour Standard" i 1881:

"Når kapitalisten ikke kan bli enig med arbeideren, kan han tillate seg å vente og leve av sin kapital. Arbeideren kan ikke det. Han har bare sin lønn å leve av og må derfor arbeide, uansett når, hvordan og på hvilke vilkår han kan få arbeid. Arbeideren har ingen rimelige sjanser. Sulten kan være en fryktelig trussel som virker mot ham. Og likevel er dette etter kapitalistklassens politiske økonomi, toppen på rettferd."

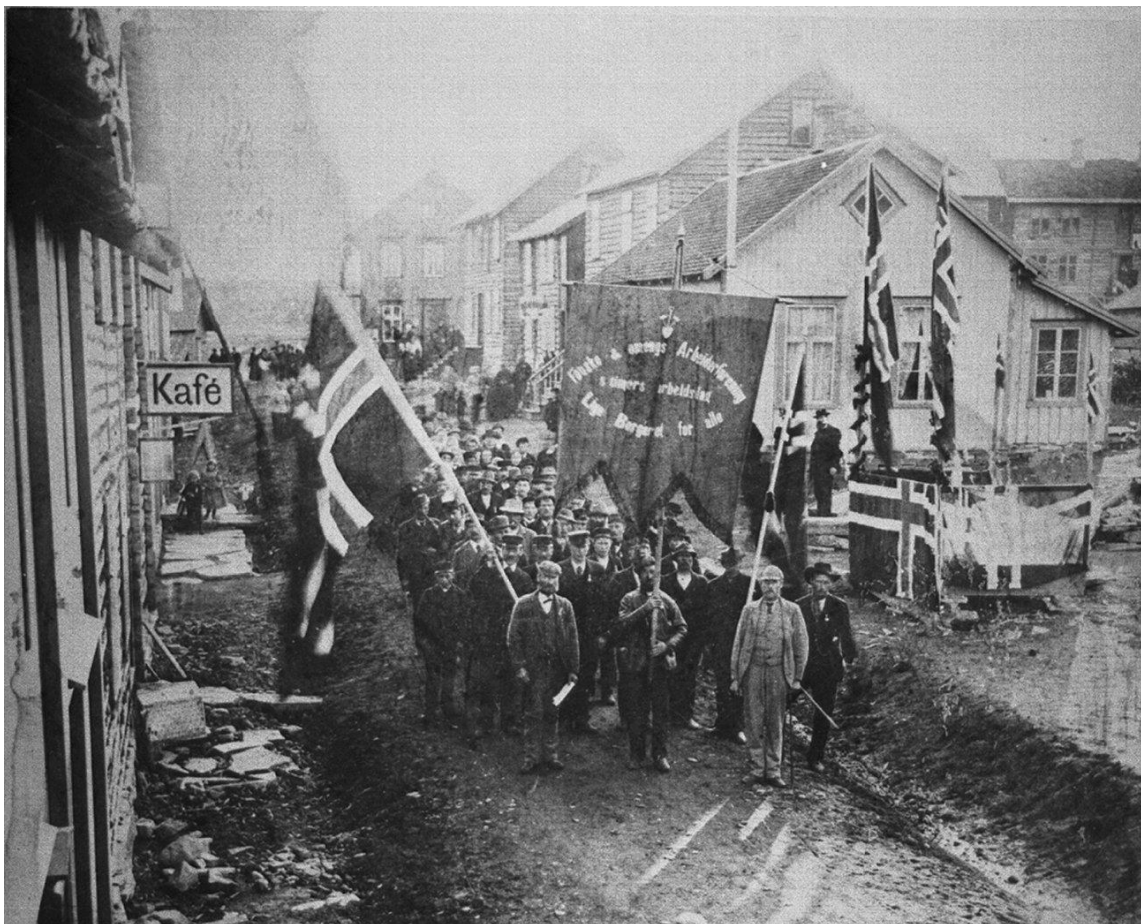
Den beste støtte hadde arbeiderne i direktør Corneliussen. Selv ikke etter streiken bøyde direktør Corneliussen av, men sto fortsatt hardt på for å holde lønnsnivået oppe. Det ble ført en langvarig diskusjon i brev form mellom Corneliussen og Persson om driftsresultatene for 1894 og budsjettet for 1895. Her la Persson skylda for streiken på Corneliussen, og hevdet at om han hadde fulgt de råd han tidligere hadde fått så hadde det ikke blitt noen streik: *"Ni hafva fått besked, men icke hafva ni rättad eder derefter, oaktad vi t.o.m. erbjudit oss skaffa folk från Sverige om dervarande hade gått sin väg. Icke ett ord, eller motförslag, från eder hafva vi erhållit rörande dessa viktiga saker."*

Nils Perssons påstand om at hovedkontoret verken hadde fått ord eller motforslag fra Corneliussen, har vi sett ikke var sann. Påstanden skyldtes nok heller det faktum at Persson og hans rådgivere ikke var fornøyd med Corneliussens syn *"på dessa viktiga saker"*. Likevel måtte det ha vært personer i Aktiebolagets styre som var skeptiske til prof. Sjøgrens planer ved ansettelsen av subdirektør Wenstrøm, for subdirektøren ble på nyåret 1895 degradert til gruvesjef underlagt direktør Corneliussens myndighet. Corneliussen var fremdeles den øverste sjef i Sulitjelma, og verkets første norske direktør var altså av en annen støpning enn de tidligere disponenter og direktører verket hadde hatt. Corneliussen hadde lang erfaring som direktør i norsk gruveindustri, og han hadde allerede etter to år i Sulis slått rekorden for hvor lenge dette verket til da hadde klart å holde på en direktør. Et annet ubehagelig faktum for Helsingborg-ledelsen var at Nils Perssons sønn, direktør for Bossmo-gruvene Sture Persson Henning, ga Corneliussen sin støtte.

¹ Intervju med Andreas Vatnan, 1956. Sulitjelma Historielag: Ivar Kristiansens intervjusamling.

² Intervju med Kristian Næstby, 1959. " "

³ Intervju med Peder Misvær, 1955. " "

Fauske og omegn Arbeiderforening, demonstrasjon 1898.

Arbeiderorganisering og mottiltak

Sulitjelmas første streik i desember 1894, er et av få livstegn som gruvearbeiderne på 1890-tallet la fra seg i Sulitjelma Aktiebolags arkiver. Streiken er derfor en viktig kilde til kunnskap om hvem gruvearbeiderne var, hvilken organisasjonserfaring de hadde og hvorfor streiken slo feil. Kanskje kan ettervirkningene av streiken også si noe om hvorfor det ennå skulle gå 13 år før fagforeninger ble etablert i Sulitjelma?

Tidligere har manglende samhold blant arbeiderne og stor gjennomtrekk av folk ofte vært brukt som forklaring på hvorfor arbeiderne i Sulis ikke klarte å organisere seg i løpet av 1890-åra. Kåre Odlaug har hevdet at det var først etter århundreskiftet det lyktes noen gruvearbeidere med organisasjonspraksis fra Røros å få arbeid ved verket. *"Nå kunne gjennombruddet for arbeiderorganisasjonene komme"*, hevdet Odlaug.

Karl Skadberg har i en artikkel om Sulitjelma-arbeidernes organisering i 1907 (Ottar nr. 119 -120, 1980), fremholdt at *"bergarbeiderne i den første rallarperioden var nok temmelig indifferente i sin politiske interesse og til tanken om en fagorganisasjon"*. Utsagnene skal forklare at det var først i 1907 gruvearbeiderne i Sulis fikk etablert fagforening, og drøfter verken organisasjonsforsøkene på 1890-tallet, eller den motstand som verket mobiliserte for å hindre slik organisering.

Svenske gruvearbeidere bak første organisasjonsforsøk

Vi har sett at det var de svenske gruvearbeidere som utgjorde kjernen i gruvene, mange av dem hadde med stor sannsynlighet både deltatt i- og erfart betydningen av en organisering. At arbeiderne som organiserte streiken i 1894 hadde organisasjonserfaring er det liten tvil om. Det bekreftet telegrammet som ledelsen i Sulitjelma sendte til Helsingborg etter forhandlingsmøtet med de "kommitterade". Man fryktet at verkets eiendommer kunne bli ødelagt av arbeiderne *"om den organisation, som nu holder dem i tømme ophørte"*.

Da streiken brøt ut hadde organisasjonsarbeidet pågått en tid, det tyder gjennomføringen på. I følge kildene viste arbeiderne eksemplarisk oppførsel, de organiserte møter og valg av felles representanter, utformet skriftlige

uttalelser på vegne av gruvearbeiderne. En slik organisering av en streik viser at dette på ingen måte var en spontanaksjon. Hvilke erfaringer hadde de svenske gruvearbeiderne ved Ny-Sulitjelma gruve med seg fra hjemlandet?

Gruvearbeidernes organisasjonserfaring

Allerede i 1878 ble den første arbeiderforening i Sala stiftet. Foreningen var upolitisk og samlet seg rundt formålet å etablere en syke- og begravelleskasse. Etter noen år etablerte denne foreningen også en gjensidig husdyrforsikring. Foreningen som hadde mer enn hundre medlemmer, var kun for arbeidere. I noen år på begynnelsen av 1880-tallet fantes det en liberal "Sala arbetarförening" som hadde foredrag og diskusjoner som fremste aktivitet. Og på 1890-tallet startet avholdsbevegelsen sin fremmarsj i Sala. Fagforening i ordets rette betydning ble først etablert i 1906.¹

Ved de første masseoppsigelsene i Sala i 1888 fikk mange av gruvearbeiderne nytt arbeid i Norberg. Her kom de til å ta del i den omfattende storstreiken som brøt ut ved Norberg i 1891. Streiken var ikke den første i Sverige, men den har kommet til å stå som en merkestein i svensk arbeiderbevegelse.² Arbeidsgivernes håndtering av streiken ble sett på som et bilde på den rendyrkede kapitalisme. Streiken begynte i Kallmora gruva, etter at lønna var blitt senket med 16 prosent. Arbeidere ble sagt opp og streikebrytere satt inn. Arbeidernes valgte leder ble dømt til et halvt års straffarbeid. I syv måneder holdt arbeiderne ut, etter det gikk en del tilbake til arbeidet, men mange flyttet fra Norberg. Arbeiderne tapte "alt" på streiken, ikke minst sine oppsparte midler. At gruveselskapet seiret, hevdet Geijerstam, skyldtes at det fantes store lager av malm å ta av. Den eneste skade verket fikk av den seks-syv måneder lange streiken, var tapet av et par kunder. At arbeiderne som reiste fra Norberg dro nordover, finnes vitnesbyrd om, og særlig ved de to nystartede gruvene i nord, Sulitjelma og Gällivare, var det lettest å skaffe seg nytt levebrød.

I Geijerstams beretning om Gällivare omtalte han arbeidere fra Norberg som "socialister", dette er den eneste indikasjon som er funnet på at det fantes politiske arbeiderforeninger ved gruvene allerede i begynnelsen av 1890-tallet. At det arbeidet folk i Sulitjelma-gruvene som kom fra Norberg, viser både slektsboka, folketellingene og lista over omkomne i gruva. Men vi vet ikke hvor mange de var i 1894. Likevel er det viktig i denne sammenheng å registrere at de som reiste fra Norberg hadde med seg både kunnskap om organisering og erfaring fra streik.

Ved gruvene Gällivare/Malmberget var fagforeningen virksom fra 1895, og ved disse gruvene bidro til og med gruveledelsen til at fagforeningen fikk sitt eget forsamlingslokale. Dette var den første rene fagforening for gruvearbeidere på Nordkalotten, en forening som fikk stor betydning for organisasjonsreisningen også på nordnorsk side av grensen. At en fagforening i Malmberget/Gällivare var virksom i 1895, tilsier at organiseringen og agitasjonen forut måtte ha pågått en tid. Teoretisk sett er det sannsynlig at ivrige agitatorer fra dette gruveområdet hadde vært over i Sulitjelma. Ved Ny-Sulitjelma gruve var svenskene i flertall, og agitatorene fra andre siden av grensen var ganske sikkert kjent blant arbeiderne ved denne gruva. Kanskje var det også "agitatorer" blant arbeiderne ved Ny-Sulitjelma gruve.

Nils Henrik Fuglestad³ hevder at man har gode belegg for å kunne si at det var anleggsmiljøet og den vandrene agitasjon som påvirket organisasjonsreisningen i Narvik og Ofoten. "*Slik arbeidsfolk uavlatelig kom og gikk, er det f.eks. ikke urimelig å rekne med forbindelser til arbeidermiljøet ved gruvefeltene i Malmberget og Gällivare*" Da Narvik Arbeiderforening ble stiftet i 1899, ble det første styret fylt opp med bare svensker.

Om erfaringen fra organisasjonsarbeid blant arbeiderne hadde sin bakgrunn i et politisk formål, eller var upolitisk, mener jeg er av mindre betydning. Arbeiderne hadde erkjent nødvendigheten av å ta vare på sine felles interesser, som for gruvearbeidere kunne være en livsbetingelse med tanke på risikoen for skader og ulykker i gruvene. Arbeidernes sykekasser og ulykkesforsikringer var vel etablert i Sverige, allerede rundt 1880-tallet. Også rene fagforeninger var etablert, og den oppmerksomhet Norberg-streiken i 1891/1892 fikk, må ha medført et vendepunkt for mange gruvearbeideres klassebevissthet.

Hvorfor slo streiken feil?

Om grunnlaget for at en organisering kan finne sted, er det framsatt flere teorier. En sammenfattende teori om hva som driver frem dannelsen av arbeiderkollektiv er "interaksjon, identifisering og problemtolkning".⁴ Altså måtte det blant gruvearbeiderne i Sulitjelma finnes rom for gjensidig påvirkning og samhandling, i forhold til forståelsen av egen situasjon. Karl Marx hevdet at de franske parsellbønderne var i en likeartet posisjon og situasjon, men det var liten kontakt mellom dem. Derfor var det ikke nok grunnlag for identifisering og felles strategi. Interaksjon var derfor vesentlig for en organisering av interessene.

Under Sulitjelma-streiken ble det sagt at arbeiderne ved de andre gruvene la ned arbeidet "etter Sulitjelma folkets hotelser". Ved Ny-Sulitjelma gruve, der kjernen i organisasjonen ble etablert, vet vi at arbeiderne bodde tettpakket i to brakker, og levevilkårene der oppe var like for alle. Mulighetene for gjensidig påvirkning skulle absolutt ha vært til stede, liksom samhandlingen var enkel å kontrollere og igangsette da lønnsnedslaget kom. Problemet var å få til en samorganisering med de andre gruvearbeiderne, fordi man arbeidet og bodde ved forskjellige, geografisk adskilte gruver. Interaksjonen kunne vanskelig bli sterk, om en ikke fikk ta tiden til hjelp. Arbeiderne ved Charlotte og Giken gruver kan ha hatt møter med folk fra Ny-Sulitjelma i løpet av de tre dagene som gikk fra lønnsnedslaget kom og til streiken brøt ut. Da varslet om streik kom, la også de ned arbeidet. Men nettopp mangelen på interaksjon mellom gruvearbeiderne gjorde at streike-organisasjonen sprakk, først og fremst ved at verksledelsen klarte å splitte arbeiderne. Som vi så i telegrammene fra ledelsen i Sulis, arbeidet folk ved daganleggene upåvirket av gruvearbeidernes streik. Etter hvert stanset verksledelsen også dagarbeidet, slik at de som fra før sto utenfor streiken nå ble lukket ute fra arbeidsplassene sine, mot sin vilje. Også arbeiderintervjuene forteller at streiken kom uventet på arbeiderne ved daganleggene, der de streikende gruvearbeiderne forsøkte å true folk til arbeidsnedleggelse.

"Splitt og hersk"

Georg Simmel tok i sin bok "Soziologie" i 1908 opp nettopp dette forhold: "Divide et impera", eller "Splitt og Hersk!"

"En spesiell variant av et trekantforhold finner vi når den tredje part forsettelig skaper tvist mellom de to andre for å komme i en dominerende posisjon i forhold til dem. Her må nevnes at tre-tallet er det minste antall elementer som kan føre til et slikt mønster."

I vårt tilfelle besto partene av gruvearbeiderne ved Ny-Sulitjelma, gruvearbeiderne ved to andre gruver, dagarbeiderne og verksledelsen representert ved subdirektør Wenstrøm, senere direktør Corneliusen. Altså hadde arbeiderne ved Ny-Sulitjelma både de andre gruvens arbeidere, samt dagarbeiderne, å kjempe med for å holde en enhetlig front mot bedriftsledelsen. Dette klarte de i nærmere 14 dager, men da begynte arbeiderne enkelte steder å vende tilbake til arbeidet.

Direktør Corneliusens posisjon blant arbeiderne kan ha hatt avgjørende innflytelse for at streiken ble bilagt. Corneliusen var mot senking av lønnen, og trolig visste arbeiderne dette. For arbeiderne stod Corneliusen først og fremst for pålitelighet, mens subdirektør Wenstrøm, ble oppfattet som en "kuppemaker". Arbeiderne nektet jo å forhandle med Wenstrøm, og valgte å vente til Corneliusen var tilbake i Sulis. Men direktør Corneliusens posisjon var ikke nok. Når forhandlingene ikke endte som arbeiderne ønsket, valgte om lag halvparten å reise, dermed tok de i bruk sitt ytterste kampmiddel – kaste og gå.

Streikens etterdønninger og mottiltak

I den omfattende korrespondansen og debatten om rekruttering av erfarne gruvearbeidere, finnes det ingen tegn på at ledelsen i Sulis eller Helsingborg førte kontroll med arbeidernes politiske eller faglige tilhørighet før streiken. Sosialistiske agitatorer hadde ikke ennå etablert seg som et trusselbilde hos ledelsen i 1894. Streiken kom overraskende, men den ga støtet til at verket i ettertid søkte tiltak for å hindre organisasjonsdannelse.

Kan det anes noen etterdønninger av denne blant arbeiderne? I 1896 ble det etablert en sosialistisk arbeiderforening på Fauske, altså utenfor verkets "territorium". John Strøm har i en artikkel i årbok for Fauske diskutert når etableringen av Fauske og Omegn Arbeiderforening skjedd.⁵ Han konkluderer med at etableringen må ha skjedd høsten 1896. Dette begrunner han med opplysninger om at agitatoren Hans Berntsen, som etablerte fagforening ved Bossmo gruber i 1896, i januar 1897 reiste til Fauske for å holde foredrag. Berntsen omtalte da fauskeforeningen som "nystartet" og at medlemmene var godt inne i den videnskapelige sosialisme. Formann i foreningen var svensken Petreus M. Nylander. Sammen med seg hadde han Ole Bjørkmann, en mann som senere skulle få stor betydning for fagbevegelsen i Narvik. Bjørkmann hadde arbeidet i Sulisgruvene, og Nylander skulle visstnok ha arbeidet ved gruveselskapets utskipningsanlegg.

At en sosialistisk arbeiderbevegelse slo rot like utenfor Sulitjelmaverkets territoriale grenser, må nettopp skyldes at verket satte inn mottiltak for å hindre nye organiserings- og streikeforsøk.⁶ Etterdønningene fra streiken peker mot at syndikalistiske aksjonsformer ble tatt i bruk av arbeiderne. Knapt ett halvår etter streiken, i mai 1895, gikk laste- og lossearbeiderne ved verkets utskipningsanlegg på Finneid til aksjon mot lave lønninger, de "kastet og gikk". Direktør Corneliusen skrev: "(..)Ingeniør Andfinsen har måttet reise ned til Fineide, hvor losse- og lastearbeiderne, der jo som bekjent er bønder fra omegnen, har slået sig vrang og forladt arbeidet. Desværre har Ankerske marmorbrud, som nu anlægger jernbane, krævet en hel del folk, så der er arbeide nok at få dernede for et større mandskab".

Våren 1895 ble det ved gruvene i Sulis satt inn tiltak som skulle hindre nye organisasjonsforsøk, samt underminere andre solidariske aksjonsformer blant arbeiderne. Et eksempel på dette var Wenstrøms innføring av akkord ved lisitasjon. Lisitasjonen var en måte å sette akkorden på som innebar at arbeiderne skulle underby og konkurrere med hverandre for å få de beste driftene i gruva. Et annet tiltak, som ble styrt fra Helsingborg, var innføring av garantert minstelønn for svenske arbeidere. Hensikten med minstelønnsgarantien kan selvfølgelig ha vært et middel for å skaffe seg erfarne svenske gruvearbeidere i erstatning for de som dro etter streiken. Men verksledelsens ønske om å splitte arbeidernes grunnlag for fellesskap kan være en like god forklaring på garantilønn for enkeltgrupper.

Både lisitasjonen og garantert lønn for svenske arbeidere var ikke uten uheldige effekter for verket, som stadig sto i mangel på arbeidere. Corneliussen skrev i mai 1895 til Helsingborg:

"Heroppe holder arbeiderne nu på at forlade oss i flokketal, fordi de angiver at tjene for lidet og fordi de er misfornøide med at de nye svenske arbeidere, selv om de i akkord har tjent langt mindre, dog skal udlønnes med kr 3,00, medens de ældre blot får hvad de har tjent. Dette har sat meget ondt blod."

Kontroll og disiplinering – politi og angiveri

Georg Simmel hevdet i sin artikkel om "Splitt og Hersk!" at prinsippet med ulik deling av verdier, for dermed å gjøre den fremkalte misunnelsen til et middel for splitt og hersk, "er en meget populær teknikk". I Sulis hadde teknikken tydeligvis sin virkning, det var skapt "ondt blod" mellom arbeiderne. Også lisitasjon, der arbeiderne ble spilt ut mot hverandre, var egnet til å skape splittelse. Det finnes mange beretninger om at arbeidere brakte sammen og sloss som hund og katt på grunn av lisitasjonen.

Andre teknikker Georg Simmel beskrev i sin artikkel ble også tatt i bruk: "Ved siden av sjalusien har man først og fremst brukt mistillit som psykologisk middel for å nå samme mål; i motsetning til sjalusien vil mistillit kunne holde større masser tilbake fra å inngå konspirative sammenslutninger."

Georg Simmel beskrev angiversystemets effekt da den venezianske regjering oppfordret borgerne til å angi folk som på noen som helst måte virket mistenkelige.

"Ingen visste om ikke hans nærmeste bekjente sto i statsinkvisisjonens tjeneste, og dermed var revolusjonære planer, som måtte forutsette gjensidig tillit mellom et større antall personer, kvalt i fødselen, slik at man fra Venezias senere historie nesten ikke hører om åpne opprørsforsøk."

Etableringen av et nettverk med angivere var særdeles effektivt for å spre mistillit innen arbeidernes rekke. Verket innførte allerede i 1895 et politisystem der seks stiger/formenn ble gitt politimyndighet. I tillegg ble det innført betalte oppsynsmenn ved arbeiderbrakkene. Etter hvert som angiveriet ble synlig for arbeiderne måtte dette ha gjort et særlig inntrykk. Knappt et halvår etter streiken viste det seg en sterk satsning på et politisystem rundt om på de ulike arbeidsplassene. Spesielt i Wenstrøms direktørperiode ble "politistyrken" stadig fulgt opp, og dermed blir den synlig i korrespondansen. Alle politibetjentene ble rekruttert blant formenn, stiger og hjelpestiger. I et brev fra fogden i Salten til bergverkets sakfører R.M.B. Schjøberg, 30. mai 1895, ble det gitt klarsignal for et lokalt politi, så fremt det ikke kostet det offentlige noe:

"Foranlediget ved deres skrivelse (..) på Sulitjelma Aktiebolags Grubers vegne indgivne begjæring om beskikkelse af endel nye politibetjente ved verket har jeg hoslagt at oversende dem beskikkelser for 6 af de foreslåede 7 personer. (..) Selvfølgelig er det forudsætningen, at den hele forandaltningen bliver uden nogen udgift for det offentlige."

I slutten av mars 1896 ble stigerne Petterson og Kirkhus ved Ny Sulitjelma- og Giken gruve oppsagt. Disse to var blant de seks lokale "politimenn" og Wenstrøm søkte fogden i Salten om "att herr Fogden godhetsfullt ville snarast möjligt utfärda politimyndighet åt hjälpstigarne Axel Petterson och Johan Erikson". Fogden sendte saken til lensmannen for uttalelse og det endte med at søknaden ble avslått: "begge de foreslåede personer er svensker nylig ankomne til værket og således endnu ikke har kvalifikasjoner for at blive norske statsborgere. Da størsteparten av de arbeidere ved Ny Sulitjelma og Giken er svensker kan der av nationalitetshensyn være mindre grund til at nægte disse stiger politimyndighed,(..) men på den anden side er deres vandel, inden de kom hid, fulstændig ukjent for mig", skrev lensmann Kjelsberg i Skjerstad til fogd Grieg i Bodø.

Stigerne og formennene tilhørte laveste trinn på ledeshierarkiets stige. De sto under et stadig press ovenfra. Produksjonsvolumet skulle nås, og arbeidernes disiplin skulle holdes. Lokkemidlet overfor stigerne var såkalt malmøre, en bonus som kom dem til del om produksjonen av malm gikk godt. Pressmidlet overfor stigerne var avskjedigelse om de ikke klarte de oppsatte mål. I Wenstrøms tid ble det ansatt en gruvfogd, "hans göromål äro

tillsyn öfver stigarne”, denne stillingen ble inndratt da Wenstrøm dro. Det kan se ut som det stadige press stigerne fikk ovenfra, bidro til å tvinge frem en sterk lojalitet til bedriftsledelsen, noe som naturlig nok skapte avstand til arbeiderne.

Olof Wenstrøm innførte også et system med ”tilsynsmænd for hver barakke”. Tilsynsmennene fikk betalt fra 3 - 5 kroner, altså ei god daglønn ekstra i måneden for å ha oppsyn i den brakka de selv bodde i. Dette var etter all sannsynlighet personer som Wenstrøm hadde tillit til og som skulle varsle, eller helst hindre, at ”farlige” møter og aktiviteter ble avholdt på brakkene. Tilsynsmennene skulle selvfølgelig også hindre festing og slåsskamper, og for øvrig sørge for disiplin.

Angiveri

Lederen av Fauske og Omegns Arbeiderforening, Petreus M. Nylander, hevdet i en artikkel i Socialdemokraten 9. desember i 1897 at svartebok ble innført i Sulis etter streiken. De første signal på slik aktivitet dukker opp i kopibøkene på nyåret i 1896. Wenstrøm kontaktet overstiger Gulliksen ved Røros-gruvene og ba om å få oversendt en liste med navn på de arbeiderne ”Røros verk nyligen haft rättergang, i afsikt at kunna hindra dom från att komma hit upp”. Fra overstiger Gulliksen kom følgende beskjed:

”Følgende arbeidere bleve i fjor sommer opsagte fra Røros Værk og har i den anledning indsendt klager til Statsadvokaten: Joh. P. Berg, Jon Karlsen Sundt, Johannes O Krog, Torkil Kant, Ole Bygmester, Klaus Eliassen, Elias Johannesen Lund og Einar Bjørnaas.”

Særlig ”socialister” var Wenstrøm ute etter å avsløre, og det ble opprettet kontakt med bedriftsledelsen ved arbeidsplasser i nærområdet til Sulis, i den hensikt å hindre ”socialister” å få arbeid. Fra disponent Henrik Lund ved Den Ankerske marmorforretning, Fauske Marmorbrud, kom det beskjed til Wenstrøm 17. mars 1897:

”Hersteds opsagt til fraflytning 1/4, blant andre Magnus Fryklund, Oluf Brækkan, Andreas Olsen, Jakob Kleven, Annæus Myklevand”. 29. mars 1897 skrev Henrik Lund igjen til Wenstrøm: ”Efter den første afskedigelse fik jeg nys om, at en streik tænktes istandbragt i den anledning. Da det samtidigt faldt beleiligt at reducere arbeidstokken blev et større antal arbeidere afskedigede, men jeg tror ikke, at nogen af dem egentlig var farlige folk. Jeg antager at de har fået en lærepenge nu, og det bør ikke hindre dem fra at forsøge sig andensteds. Antagelig er det blot en del af de først afskedigede der har sat de andre op. Sikkert vil de nu opføre sig bra og afholde sig fra alle sociale forbedringer av verden. De har fået vide hva følgerne bliver.”

De system og tiltak verket innførte for å kontrollere arbeidssøkende skyldtes altså frykten for at folk som agiterte for fagorganisering og sosialistiske idéer skulle få innpass på arbeidsplassene. Sulitjelma-verket hadde stor mangel på arbeidsfolk våren 1897. Faktisk var det slik at folk hadde reist fra Sulis i hopetall da Ankerske på Fauske begynte arbeidet med å anlegge jernbane sommeren 1895. Nå var de samme arbeiderne avskjediget der, og Magnus Fryklund skrev da et brev til Wenstrøm på vegne av Fauske og Omegn Arbeiderforening:

”Da en arbeidstyrke på något over100 mand er opsagte ved marmorbruddet(..) er Fauske og Omegn Arbeiderforening så fri at spørge om der skulde være arbeide for en del af disse gode arbeidere.”

Men Fryklund hadde ikke store forhåpninger til at Wenstrøm tok i mot erklærte sosialister, for i brevet tilføyde Fryklund at; ”Skulde dere ville gjøre undtagelse for någle, er derved intet at sige. Men jeg håper det gjøres allment. Svar ønskes straks.” Disponenten i Sulitjelma, som var i desperat mangel av folk, ikke bare i gruvene, men også ved smeltehytta, svarte: ”de få lediga platserna äro redan bortlovade till arbetare på veg hit söderifrån”. Wenstrøms så seg alltid råd til å si opp folk som ble erklært som sosialister. I et brev til konsul Persson våren 1897 meldte direktøren at ”vi nu äro ytterst noga med ansättning af arbetare, på grund af de socialistiska rörelserna på Fauske”.

En av formennene ved transportanleggene på Finneid holdt oversikt over potensielle sosialistiske arbeidssøkere fra Fauske-området, og anga også arbeidere i verkets tjeneste, dersom han fant at de hadde slike tendenser. Til forskjell fra Corneliussens tid hadde i alle fall denne formannen nå fått myndighet til å avskjedige folk. Den 30. april 1897 skrev angiveren til Wenstrøm:

”Herved oversendes uden kommentar en skrivelse fra Magnus Krane (socialisten). Jeg vil kun bemerke at forsåvidt Hr. disponenten tager noget hensyn til hans protest, må jeg frabede mig ham til yderligere arbeid ved min avdeling.”

Magnus Krane var fra Finneid og hadde arbeidet for verket i fem år. Krane hadde etter eget utsagn hatt forskjellige arbeider og i det siste også vært maskinist og skiftformann ved mudringen av Hjemgamstrømmen. 19. april mottok han oppsigelse fra verket til 1. mai, utstedt av angiverformannen. Krane nektet å ta denne til følge da han mente oppsigelsestiden ikke var ifølge loven og hans kontrakt med verket. Senere skrev Krane brev direkte til Wenstrøm der han krevde å få oppgitt grunnen til at han ble oppsagt. Wenstrøm svarte: ”Anledningen af eder

förfrågan af den 21ste sistl. april meddelas att edert afskedande förorsakades , dels af inskränkning i driften, delsaf att vi funnit eder utom arbetet ej alltid iakttaga ett fullt så lojalt uppförande, som vi torde hafva rätt att fordra af våra arbetare, särskilt af dem i de mera framskjutna platserna. Uppsägningen blir derfor nu ej ändrad."

Angiverformannen sendte stadig små notat og papirlapper til Wenstrøm om ting han hadde hørt om snart den ene og snart den andre. På en udatert papirlapp står det ; "Maskinist og socialist A O Holbø kan undværes fra 15 mai og kan altså oppsiges den 1ste." Som angiver sørget formannen for å verge seg selv, ved at han presiserte at "da dette brev grunder sig på rygter kan det ikke benyttes, men må betraktes kun som en personlig underretning for Hr. disponenten til sagens bedømmelse".

Sosialist-spøkelset vokste seg altså stadig større etter at det først var oppdaget. I 1897 meldte Wenstrøm tilbake til konsul Person hvordan forhandlingene med jordeierne i Vattenbygden hadde gått med hensyn til å få anlegge "landsväg, trådbana eller spårväg". Forhandlingene hadde foregått "i enlighet med eder instruksjon, men då det socialistiska element vunnit insteg bland befolkningen kring Fineide och Fauske, så hafva Jørgensens forsök i denna riktning, ej ennu krönts med framgång".

Arbeidsregelment

Konsulen krevde i 1894 at man bare skulle ansette gruvearbeidere med "goda rekommendationer och betyg". Dette ble for alvor et krav til arbeiderne i Sulitjelma fra 1895. Arbeidere som skrev til Sulis og spurte om arbeid, fikk beskjed om å sende attester fra tidligere arbeidsteder. Inngåelse av kontrakt med arbeiderne hadde vært praktisert helt fra starten av gruvedriften. Disponent Viderton skrev i 1889 til Helsingborg og orienterte om at kontrakten den gang inneholdt; "icke något annat än et medgifvande från arbetarnes sida att utan förutgående uppsigelse förlata sitt arbete".

Hensikten med å inngå kontrakt endret seg altså. Nå ønsket man å binde arbeiderne til verket, og kontraktsboken skulle dessuten dokumentere arbeidernes erfaring og vandel, samt hindre at arbeiderne rømte fra stedet uten å gjøre opp sin skyld på verkets butikk. Det finnes flere eksempel på at gjeld på verkets butikk førte til at kontraktsboken ble holdt tilbake. Når gjelden var betalt, skulle verket sende boka, ikke før, var beskjeden arbeiderne fikk. Innføringen av kontraktsbok ble et felles virkemiddel for bedriftslederne til å kunne kontrollere arbeidskrafta. Fra nå av ville arbeidernes "skudsmal" være av betydning for å kunne få arbeide.

Et virkemiddel for kontroll og disiplinering var arbeidsreglementet. Reglene fantes oppslått ved arbeidernes bosted og på arbeidsplassene. I årenes løp ble reglementet forandret, blant annet ble kontraktfestet dagløn tatt bort til fordel for en forpliktelse om å ta imot akkordarbeid for rimelig betaling. Reglementet inneholdt også trussel om mulkt for ureglementert fravær, eller ulydighet og dårlig oppførsel. Fra 1896 ble det satt frem krav om "god helbred". Det arbeidsreglement som gjengis her ble "godkjent i henhold af § 32 i lov om tilsyn med arbeide i fabriker m.v af 27 juni 1892. Den kongelige Norske Regjerings Departement for det Indre, Kristiania 17. april 1896".

Reglement for arbeidere ved Sulitjelma Aktiebolags gruber

§ 1. Som fast arbeider ved Sulitjelma Aktiebolags gruber antages kun den, som efter Verkslægens undersøgelse erklæres at være af god helbred.

§ 2. Den regelmessige arbeidstid er 10 - ti timer pr. dagsverk. For arbeidere under 18 år ordnes arbeidstiden i overensstemmelse med fabrikktilsynslovens § 17.18.19. & 20.

§ 3. Enhver arbeider er forpligtet til for en rimelig betaling at modtage arbeide i accord istedetfor pr. dagsverk. Han er pligtig til såvidt mulig at udføre ethvert arbeide og nøie at følge enhver instruksjon, som af hans foresatte bliver ham given, samt at opfylde de pligter og iagtage den hørighed og orden, som påhviler og anstår ethvert anstændig og bra menneske.

§ 4. Den gjensidige opsigelsesfrist er en halv måned at regne fra hver måneds 1ste eller 15de dag, og forsåvidt arbeideren har fået logi i noget af verkets huse, gjælder opsigelsen tillige for husbekvemmeligheden. Gjør han sig skyldig i ulydighed, drukkenskap eller anden uorden er han forpliktet til strax på opfordring at forlade tjenesten og

verket. Kan Langvand og Øvrevand ved fraflytningstiden ikke passeres, må flytningen ske, såsnart der atter bliver fremkommelig.

§5. Såfremt en arbeider forsømmer arbeidet uden at have meldt sygdomsforfald til sin foresatte eller at have indhentet permission og omstændighederne ikke har gjort det umuligt for ham, bliver han for hver dag ilagt en mulkt, af indtil en krone, dog ikke over en halv dags fortjeneste, ligesom en lignende mulkt istedetfor afskedigelse kan ilægges for ulydighed, uorden, uhøflig optræden, forsætlig beskadigelse eller ødelæggelse af verkets eiendomme, redskaber, materialer m.m. I det sidste tilfælde(r) bliver han også erstatningspligtig. Samme mulkt kan ilægges for borttagelse af redskaber og værktøi fra en andens arbejdsplads. Mulktene går til den sykekasse, som Indredepartementet måtte bestemme.

§ 6. Lønnen udbetales månedlig i to terminer, hvoraf den ene gang som forskudslønning på verkets kontor i Furulund, den anden gang i sidste halvdel av hver måned, i regelen mellom den 15de og 20de, som oppgjørslønning for foregående måneds arbeide; denne sidste lønning sker såvidt muligt ved de forskjellige gruber og arbeidsteder, hvor vedkommende lønningsberettigede arbeidere er beskæftiget.

§ 7. Fra lønnen gjøres på kontoret avdrag for: a. Husleie og brænde. b. Mulkt og erstatning i flg □ 5. c. En halv procent af hver måneds løn til opsamling af et garantifond for verkets fattigkasse. d. Forholdsvis andel i verkets fattig- og skoleudgifter.

Sulitjelma Aktiebolags gruber, Direktionen

Arbeidsreglementets innhold var altså i hovedsak todelt, det ene besto i en opplisting over hva som ikke ble akseptert av ledelsen og det andre hva som var straffen dersom man forbrøt seg. Ble man først oppsagt, så hadde man 14 dagers oppsigelsestid, etter dette måtte man snarest forlate verkets territorium. Hvis man derimot ble tatt for "ulydighet" og "uorden", måtte man forlate verket "strax". Den kapitalistiske økonomiens behov for sanksjoner som skulle kontrollere og disiplinere arbeiderne, ble altså støttet av den lovgivende makt.

Bedriftsledelsen var enerådende i vurderingen av hva som kunne ansees som en "ulydighet". Arbeiderne hadde ingen organisasjon bak seg med forhandlingsrett når slike situasjoner oppsto. Likevel er det ting som tyder på at reglementet gjorde mindre inntrykk på arbeiderne enn man kunne forvente. Corneliussen hevdet at oppsigelsestiden for arbeiderne i flere tilfeller hadde vist seg å være illusorisk, "thi om en arbeider ønsker at reise, så kan han i virkeligheten når som helst tvinge sig dertil enten ved simpelthen at uteblive fra arbeidet eller ved at opføre sig således i en eller anden henseende, at det bliver umuligt at beholde ham i tjenesten."

Etter det Corneliussen antydte, kan det se ut som om arbeidsreglementet ikke hadde den nødvendige disiplinerende kraft i seg. Men verket hadde helt klart behov for å kunne kontrollere og også disiplinere de arbeidere som oppholdt seg ved verket, særlig fra midten av 1890-tallet. For det første hadde streiken satt en skikkelig støkk i hele bolagets ledelse, og bedriften hadde nå en arbeidsstyrke i sesongen på opp mot 1000 mann.

Symboler på makt

Verket innførte allerede i 1891 uniformsluer for funksjonærene ved Sulitjelma Aktiebolag. Luene hadde forskjellige farger på bånd og knapper avhengig av "grad" i hierarkiet, men felles var en "S" som symboliserte Sulitjelma Aktiebolag. Både på dampbåtenes piper og over døra til administrasjonsbygget var en kobber-"S" plassert. Til og med da kirka sto ferdig i 1899, fikk man plassert en "S" over kirkedøren.

De som styrte over Sulitjelmas rikdommer, hadde selv arbeidet seg opp i samfunnets hierarkiske system. Bondesønnen Nils Persson ble handelsmann og senere industrigründer, etter hvert tysk konsul i Sverige, fra 1895 ble han titulert som "konsulen och riddaren", og fra 1897 tilføyde han "ledamoten af Riksdagens första kammere" foran sitt navn. For denne mannen var det naturlig å etablere synlige påminnelser om hvem som hadde den øverste og uangripelige makten. Arbeidsfolket møtte "S"-en daglig, enten det var på stigernes-, ingeniørenes- eller direktørens lue. Når man oppsøkte kirken og møtte det samme symbolet der, hadde nok dette sin effekt på folks bevissthet.

Noen av Sulitjelma Aktiebolags funksjonærer, ca 1897

Sulitjelma Aktiebolags logo var plassert over kirkedøren, slik ville også søndagsskolebarna vite hvem so hersket over alt og alle i Sulitjelma.

Noter:

¹ Bob Engelbertson: Industriarbeite i förindustriell arbetsmiljö. Sala gruva och silververk under 1800-talet. Uppsala 1986.

² Rune Nordin: Den svenska arbetarrörelsen. 1978

³ Fuglestad, Nils Henrik: "Om arbeiderbevegelsens framvekst i Nord-Norge", Tidskrift for arbeiderbevegelsens historie, nr 1 1984

⁴ Jan Tøssebo; "Fagorganiseringa av arbeidarklassen", Tidskrift for samfunnsforskning 1983, bd 24.

⁵ John Strøm; □Fauske & Omegn Arbeiderforening□, Årbok for Fauske 1984.

⁶ Fauske og Omegn Arbeiderforening hadde et kort liv, da P. Nylander forlot Fauske og dro nordover til Narvik gikk foreningen i oppløsning. Det er lite som tyder på at arbeiderforeningens tilblivelse hadde rot i arbeidermiljøer i Fauske, sammenlignet med Sulitjelma-bolaget var Ankerske og Skiferbruddene små arbeidsplasser med stor grad av stabilitet i arbeidstokken. Typisk nok var det først etter at Sulitjelma-arbeiderne organiserte seg i 1907 at arbeiderne ved Kistrand skiferbrudd fikk "inspirasjon" til å organisere seg. Se Trondsen, Arbeidsfolkets Saga.

Lønnspolitikk etter streiken

Nils Persson ga Corneliusen skylden for at streiken brøt ut, men også de andre funksjonærene fikk det glatte lag. Etter å ha beskyldt funksjonærene i Sulis for å anse verket som en "melkeku og veldedighetsforening", ristet Persson sitt trumfess ut av ermet. Han sammenlignet alle driftsresultater i Sulitjelma i 1894 med årsberetningen for Røros-verket. Persson konkluderte med å kreve at Corneliusen og hans stab skulle få lønn og produksjonspriser for Sulis ned til Rørosnivå.

Sulitjelma og Røros

Direktør Corneliusen la ikke lenger særlig skjul på at han anså den tidligere kolonialhandler Nils Persson for å være inkompetent når det gjaldt analyse av gruvedrift. Til Perssons fokusering på tallene fra Røros svarte Corneliusen: "Tror man virkelig at dette Verk for tiden ligger i dødskrampens trækninger, om den produserede malm kostet der fuldt ferdig kr 10 pr ton?"

Corneliusen satte opp et regnestykke for Persson. Det viste at i tallene fra Røros manglet både transport- og administrasjonsutgifter. Direktøren sammenlignet Kongens gruve på Røros med Ny-Sulitjelma, og viste at malmen herfra var kr 1,80 billigere pr tonn i 1893, og kr 1,26 billigere i 1894.

"Dette er de faktiske forhold, som da beviser at vi hos os trods de høiere fortjenester, arbeider adskillig mere økonomisk end ved Røros. Ja, jeg vover endog at sige, at dette særdeles tilfredstillende resultat for en stor del netop skyldes de høiere fortjenester, idet vi har kunnet få dygtigere arbeidere, der med lyst og liv har lagt sig i arbeidet, medens de dårligere fortjenester ved Røros har gjort at arbeidet der har gået mindre raskt for hånden. Hermed falder også berettigelsen til at klage over at vi har anvendt for mange arbeidere, i det den eneste mulige forklaring til at vi har kunnet levere malmen 16% billigere end på Røros, må være den at hver mand har udrettet såmeget mere end der, pr dag."

Direktør Corneliusen nådde ikke frem ovenfor Nils Persson denne gangen heller. Helsingborg forlangte at lønningene skulle ned, til nivåer langt under lønnsnedslagene som medførte at streiken brøt ut. Også antall arbeidere skulle reduseres. Den 21. februar 1895 sendte Corneliusen ut et skriv til alle avdelingslederne, der avdelingssjefene ble bedt om å liste opp hvilket antall arbeidere de anså var nødvendig for 1895. Corneliusen samlet inn oppgavene og rapporterte resultatet til Helsingborg.

Nå var tydelig direktøren på vikende front overfor de massive påbud fra den øverste ledelse, og Corneliusen erklærte at han selvfølgelig ville adlyde en bestemt ordre om lønnsreduksjoner. Likevel kunne han heller ikke denne gang la være å argumentere mot den sentrale ledelse: "Når jeg i det foregående så bestemt har hævdet at en så betydelig reduksjon i lønningene som af dem antydet, efter vor mening vil være af største skade for verket, og at det vil lede til mindre produksjon og høiere pris på malmen, så er det selvfølgelig ikke min mening at sige at jeg ikke vil redusere lønningerne til et sådant nivå. Men jeg har troet det at være min pligt at uttale dette for selv at være ansvarfri (...) Jeg må ligeledes på det bestemteste forlange at om styrelsen fremdeles er af en anden mening da vil give mig en bestemt beskjed og uttrykkelig ordre om hvilke lønninger i akkord dem finder at vilde betale i gennemsnitt for grubens minerere, fordrere(...)."

Til slutt ba direktøren om tid til å gjennomføre en bestemt ordre om lønnsnedslag, og la til en påminnelse om streiken tre måneder tidligere. Corneliusens advarte mot å la lønnsnedsettelsene skje på en "altfor brå måte, om man ikke vil risikere en ny streik, som efter al sansynlighed ikke vilde løbe så rolig af som den sidste(...). Jeg vil ikke undlade at henlede opmærksomheten på at vi, om der udbryder spetakler er absolut ude af stand til med magt at holde en urolig arbeidstok i tømme, eller hindre ødelæggelser af verkets anlæg."

Lønnsnivå i Sulitjelma og tre svenske gruver

Den sentrale ledelse i Helsingborg konsentrerte seg etter hvert om å sammenligne lønnsnivået i Sulitjelma med sørsvenske og sørnorske gruver, uten hensyn til gruvens alder, deres mulighet for selvrekuttering og arbeidertilgang, gruvens beliggenhet og øvrige infrastruktur. At man ved mange av de eldre gruvene i sør hadde en arbeidsstokk som i tillegg til gruvearbeid hadde en jordvei å livnære seg av, ble ikke tatt hensyn til. Dermed fikk konflikten om hvilket lønnsnivå man skulle ha i Sulitjelma et spesielt trekk, det ble arbeidere og stedlige direktør mot den sentrale ledelse.

Vi skal her se på hvilket lønnsnivå gruvearbeiderne i Sulis hadde, og deretter sammenligne med de svenske gruvene. I kopibøkene finnes oppgaver over fortjenesten for enkelte måneder, og disse viser en betydelig forskjell i dagsfortjenesten, f. eks. for minerere. Det utslagsgivende var f.eks. om minererne arbeidet med synk eller

stigort, strossing m.m. Dette innebar at en minererlønn varierte både innbyrdes i gruvene og mellom de forskjellige gruvestedene.

Et eksempel på gjennomsnittslønn i Sulitjelma for minerere pr. dag pr. gruve i august 1893:

Tornerhjelms gruve	kr 5,00 pr. dag,	kr 125 for måneden.
Mons Petter gruve	kr 4,92 "	kr 123 "
Ny-Sulitjelma gruve	kr 4,46 "	kr 111 "
Kocks gruve	kr 4,24 "	kr 106 "
Giken gruve	kr 3,59 "	kr 90 "
(Gj.snitt)	(kr 4,44)	(kr 111)

"Hvarje man kostar med dessa abnormt höga aflöningar 1000 kr pr år (..)", slo Nils Persson fast. Men var fortjenestene i Sulitjelma så skyhøye som konsulen påsto? Tabell 8. viser gjennomsnittslønn per dag og per måned (i parentes) for regnskapsårene 1893 til 1897.

Tabell 8. Middelfortjeneste pr. dag og måned (25 dager) for regnskapsårene fra 1893 - 1897

Yrke	1893/1894	1894/1895	1895/1896	1896/1897
Minerere	3,71 (92,75)	3,62 (90,50)	3,54 (88,50)	3,58 (89,50)
Fordrere	3,21 (80,25)	2,85 (71,25)	3,13 (78,25)	3,04 (76,00)
Borsmeder	3,44 (86,00)	3,61 (90,25)	3,61 (90,25)	4,16 (104,00)
Gruvebyggere	3,11 (77,75)	2,92 (73,00)	3,14 (78,50)	3,23 (80,75)
Stigere	3,99 (99,75)	3,87 (96,75)	4,09 (102,25)	4,43 (110,75)
Sjeidere	2,89 (72,25)	2,67 (66,75)	2,93 (73,95)	2,73 (68,25)

Kilde: Årsberetning for Sulitelma Aktiebolags grufvor, räkenskapsåret 1893/94, 1894/95, 1895/96, 1896/97.

Kommentar til tabell 8:

Middelfortjenesten ser ut til å være fremkommet ved at man har delt de totale lønnskostnadene ved de ulike yrkene med antall timeverk gjennom året, deretter multiplisert dem med antall arbeidsdager i året.

(Ved vurdering av lønningene i gruva fremgår det ikke om dette er lønn før, eller etter, faste trekk.)

Som tabell 8. viser, ble lønningene presset ned, men ikke i den grad kravene fra Sverige lød. Fra 1893 og frem til nyåret i 1895 var det Corneliussen som hadde det øverste ansvar for å sette akkorden. Fra våren 1895 innførte subdirektør Wenstrøm lisitasjon og akkord pr. bormeter (mot tidligere pr. kubikk utbrutt berg). Wenstrøm sto ansvarlig for lønnsfastsettelsen i gruvene frem til 1. november 1897. Lønna for de enkelte gruppene varierte litt fra år til år, men totalt sett ser det ut som at lønnsnivået fra 1895 og utover holdt seg ganske stabilt.

En sammenlignende undersøkelse av gruvearbeidernes fortjeneste i Sulis med de tre svenske gruvene Gällivare, Grängesberg og Norberg, skulle kunne gi et svar på Nils Perssons påstand om "abnormt" høye lønninger i Sulitjelma. Særlig Norberg-gruvenes lønnsnivå ble holdt opp som et eksempel til etterfølgelse av Persson, men like interessant er det å se om Sulitjelma hadde et lønnsnivå som kunne lokke svenske gruvearbeidere hit, eller om det var nødvendig, som vi har sett, å gi svenskene spesielle kontrakter.

Tabell 9. Gjennomsnittslønn pr. dag og måned, for året 1894/95 ved Sulitjelma og tre svenske gruver.

Yrke	Sulitjelma	Gällivare	Grängesberg	Norberg
Minerere	3,62 (91)	4,32 (108)	3,14 (79)	2,20 (55)
Borsmed	3,61 (91)	4,00 (100)	3,60 (90)	3,20 (80)
Fordrer	2,85 (71)	3,37 (84)	2,67 (67)	2,00 (50)
Gruvebygger	2,92 (73)	3,60 (90)	2,72 (68)	1,81 (45)
Skeider	2,67 (67)	3,78 (95)	2,60 (65)	1,70 (43)
Stiger/formann	3,87 (97)	5,40 (135)	3,60 (90)	2,60 (65)

Kilde: Årsberetning för Sulitelma aktiebolag 1894/95. G.A.Geijerstam; "Arbetarnes ställning"

Kommentar til tabell 9:

Gjennomsnittet for de svenske gruvene fremkommer etter en beregning av G. Geijerstams tabeller i boka "Arbetarnes ställning". Om lønna som oppgis for den enkelte arbeider viser gjennomsnitt for året, eller for den siste månedens lønn hos dem han registrerte, fremkommer ikke. Dersom det er siste månedens lønn som er oppgitt, kan det bety at gjennomsnittet skal være lavere for de svenske gruvene. For Norberg har Geijerstam i tillegg en tabell som viser middelfortjenesten i 1895, den har han antakelig fått fra gruveledelsen. Når jeg sammenligner mine tall med disse, stemmer de godt overens.

Tabell 9 viser at Gällivare-gruvene kom best ut lønnsmessig, så følger Sulitjelma. Men etter direktør Corneliussens utsagn var middelfortjenesten for "gruvearbeid" generelt i Sulis-gruvene gått betydelig ned i 1894/95, sammenlignet med 1891/92. På fem år viste gruvefortjenesten i snitt en nedgang på 43%, ifølge Corneliussen. Det tilsier at lønningene i Sulis måtte ha vært sensasjonelt høye, i forhold til de svenske gruvene.

Som vi ser av tabell 9 var det store skiller mellom gruvene i nord og sør. Lønnsledene var minererne og borsmedene, den siste gruppa viste seg som en faggruppe med høy status og god fortjeneste. Nils Perssons ønske om at lønningene i Sulitjelma skulle ned til det man hadde i Norberg, fikk han ikke oppfylt, det viser både tabell 8. og 9. Samtidig ser vi at forskjellene mellom Grängesberg og Sulitjelma var svært små, og tar vi med de høyere levekostnadene i Sulitjelma, var det ingenting å tjene på å reise hit etter streiken i 1894.

Garantert minstelønn for svenske arbeidere

Mye tyder på at verket fikk store problemer med å rekruttere minere etter streiken. Det gjorde at ledelsen i Helsingborg måtte gjøre enkelte innrømmelser. Corneliussen skrev i mai 1895 til Helsingborg: *"Heroppe holder arbeiderne nu på at forlade oss i flokketal, fordi de angiver at tjene for lidet og fordi de er misfornøide med at de nye svenske arbeidere, selv om de i akkord har tjent langt mindre, dog skal udlønnes med kr 3,00, medens de ældre blot får hvad de har tjent. Dette har sat meget ondt blod."*

Ikke nok med at svenskene i flere år hadde fått reisen opp til Sulitjelma betalt, nå fikk de altså garantert minstelønn for å ta arbeide her. Og det var nok nødvendig, om verket skulle kunne konkurrere med Gällivare gruver.

Problemer med rekrutteringen

Våren 1895 skrev Corneliussen at folk forlot verket flokkevis, og at de vei- og jernbanearbeidere som hadde hatt arbeid ved smeltehytta i Fagerlid nå forlot verket i flokker på femti og femti. De ønsket ikke å arbeide i gruvene denne sommeren fordi de anså det som farlig, samt at lønna som fordrere var for dårlig.

I august 1895 var tilstanden fortsatt vanskelig, og Corneliussen beskrev problemene slik for Persson: *"Vi er i særlig mangel af folk. Vaskeriet har delvis kun kunnet gå 14 timer af døgnet fordi vi ikke har havt mandskab for dobbelt skift. Sjeidere har vi også stor mangel på, til trods for at vi har fået 9 gutter fra Vignæs. Det er derfor ingen mulighed for endnu at begynde nogen skeiding ved Tornerhjelms gruber. I gruben mangler vi såvel minerere som især fordrere. I det hele mangler vi vistnok nær 100 mand, og det kommer vel desværre heller til at blive værre end bedre da man nu skal begynde veiarbejder i Fauske med ca. 80 mand. Slår nu sildefisket til, så blive det vel rent galt."*

Lederstrid om lønssystem og brytningsmetoder

De interne stridigheter mellom lederne av gruveselskapet ble synlig i korrespondansen allerede våren 1894. Men maktkampen innad i den lokale ledelse i Sulitjelma, kom til å utvikle seg fra nyåret 1895. Wenstrøm var blitt hentet inn i selskapet av Hjalmar Sjøgren, viseadministrerende direktør og viseordfører i aktiebolagets styre. Hjalmar Sjøgren var involvert i mange gruveselskap, og hans bakgrunn som professor i geologi og mineralogi var også med på å skyve Nils Persson til siden når det gjaldt ledelsen av gruveselskapet i Sulitjelma.

Fra nyttår 1895 besto partene i striden av direktør Corneliusen på den ene side og Wenstrøm og Sjøgren på den andre. Persson hørte nok til sammen med Sjøgren, men han kom noe mer i bakgrunnen for en tid.

Faktisk var det slik at selv Perssons enerådende stilling var rokket, ved at prof. Hjalmar Sjøgren, tok over kommandoen for utviklingen i gruvedriften.

Stridens kjerne

I store trekk besto stridens kjerne i uenighet om hva slags virkemidler man skulle ta i bruk, for raskest mulig kunne øke selskapets lønnsomhet og avkastning. Ikke med ett ord ble marked og konjunkturer diskutert i korrespondansen mellom Helsingborg og Sulitjelma i denne tiden. Kun en gang, og det var under streiken, påstod Persson at "om nærvarande kopparpriser och konjunkturer fortfara, måste driften inställas(..)". Dette var en tom trussel, og ble også oppfattet slik av den lokale ledelse.

Presset mot lønningene og høyere produktivitet skyldtes at mulighetene til å akkumulere et større overskudd hadde nådd et tak. Beviset for dette ligger på mange måter i de springende forslag Persson og hovedkontoret fremsatte for å øke lønnsomheten. Det eneste angrepsmål Persson så, var tiltak som skulle få arbeiderne til å produsere mer for en lavere pris. Når dette ikke lot seg gjøre, fordi bedriften måtte kjempe med et stramt arbeidsmarked, ble brytningsmetodene i gruva satt i fokus og endret.

Prof. Hjalmar Sjøgren laget høsten 1894 en ny brytningsplan for gruvene i Sulitjelma. Planen gikk ut på å ta ut mest mulig malm for lavest mulig kostnad. Brytningsmetoden gikk enkelt sagt ut på å ikke sette igjen bergfester av malm, dette ble vurdert som økte kostnader og tapte kroner. Problemene med den nye driftsmetoden var at den skapte svingninger i produksjonen, fordi rovdrift³⁰ førte til mangel på nye angrepspunkt i gruvene. Begrepet «rovdrift» omfattet flere forhold, blant annet at man tok ut all malm der den var lettest tilgjengelig, uten hensyn til fremtidig drift i området. Det betydde at man ikke så seg råd til å sette igjen bergfester, som skulle stabilisere bergtrykket og hindre sammenrasing av gruvegangene. I stedet ble det murt opp gråsteinsmurer og satt inn tømmerstokker for å holde taket (hengen) i gruvegangen oppe. Slik denne driftsmetoden ble utført, kunne det skape store sikkerhetsproblem for arbeiderne i gruva.

Sulitjelma Aktiebolag var tidlig ute når det gjaldt innføring av ny teknologi i gruvedriften. Fokuseringen på kostnadsreducerende og effektivisering var stor. Allerede i 1893 ble maskinboring med trykkluft innført, men fordi verket ikke klarte å skaffe seg arbeidere med erfaring i bruk av dette utstyret, klarte ikke maskinboringen å konkurrere med håndboring i lønnsomhet. Skulle lønnsomheten og overskuddene øke, måtte en teknisk revolusjon skje, samtidig som man økte og stabiliserte tilgangen på spesialiserte fagarbeidere i gruvene. Det er betegnende at Sulitjelmaverket i tiårene som kom skulle bli det fremste bergverk i teknologisk utvikling både innen oppredning (utskilling av malm fra gråberg) og smelting av kobber. Også i gruvene ble alle tekniske nyvinninger tilpasset forholdene og tatt i bruk så snart de ble kjent gjennom fagtidsskrift og bedriftens vide kontaktnett.

Professor Sjøgrens plan

Prof. Sjøgren hadde høsten 1894 utarbeidet en totalplan for hvordan gruvedriften i Sulitjelma skulle ordnes, både hva angikk driftsopplegg, brytningsmetoder, lønnsnivå og mannskap. Denne planen inneholdt også en instruks for Wenstrøm og hans stilling, noe som bekrefter Wenstrøms sentrale rolle. Konsul Persson var nok ikke selv helt på høyde med situasjonen, for han gikk sin vane tro løs på Corneliusen når det gjaldt gjennomføringen av Sjøgrens plan: «*Utom oss har professor Sjøgren (..) lämnat förslag för åtskilligt, som bör iakttagas vid grufbrytning och transporten, arbetarantal, meterborrhingsbeting och lönenedsättning. Vi undra om detta skall lemnas lika obeaktad som förut skett.*» Corneliusen svarte: «*De siger at Hr. professor Sjøgren har gjort forslag angående adskilligt, og tilføier; vi undra om detta skall lemnas lika obesvarad som förut skett. Jeg ved faktisk ikke hvad de hermed mener. Prof. Sjøgren viste mig i Helsingborg et brev om brydningen ved Sulitjelma, (..) men det brev var skrevet til Wenstrøm, og formoder jeg at han har skrevet videre til professoren. I allefald har han sagt at der har været ført korrespondancer derom, uden at han har fundet at burde fremlægge denne for mig.*»

Dette svaret brakte konsulen til en langvarig taushet. Det kan se ut som om det var fritt frem for Sjøgren og Wenstrøm som uaktet direktør Corneliussens protester gjennomførte planene i rekordfart. Allerede i februar 1895 fant Corneliussen situasjonen så vanskelig at han skriftlig ba styret i bedriften foreta et valg mellom ham og Wenstrøm. Ordfører i styret, "Hr. Ryttmästaren m.m" G.Tornerhjelm, svarte at da det ikke forelå noen "*definitiva förslag*" fra Wenstrøm om hvordan gruvene og andre arbeider burde drives, så var styret ute av stand til å "*rättvist bedöma*" i striden mellom de to. Styret hadde derfor engasjert direktør G. A. Granström fra Norbergsgruven i Sverige til å bedømme det hele. Sommeren 1895 skulle Granström sammen med Sjøgren og andre fra styret komme til Sulitjelma og utrede saken. Styret vred seg i den ubehagelige situasjon og ville altså ikke gi Corneliussen sin umiddelbare støtte.

Mer arbeid for mindre lønn

En viktig del av Hjalmar Sjøgrens plan for økt lønnsomhet var å få utført mer arbeid for mindre lønn. I en intensiv utnyttning av arbeidskrafta var akkordlønn selvsagt, men akkorden kunne settes og måles på ulike måter.

I Sala-gruvene ble akkordlønn innført for i gjennomsnitt 50 prosent av arbeidene allerede i første halvdel av 1800-tallet. Overgangen fra kontraktlønn til akkord var et middel til først og fremst å avtvinge arbeiderne større mengder arbeidskraft. Under Corneliussens ledelse i Sulis hadde mye av det tidligere daglønnsarbeid blitt satt ut på akkord. Til og med husbygging ble forsøkt som akkordarbeid.

Ulikhetene i Sjøgrens og Corneliussens strategier for driften av Sulis-gruvene var store. Sjøgren hadde et ønske om å intensivere brytningen, samtidig som lønningene skulle presses ned, altså handlet det om størst mulig overskudd av driften på den raskest mulige måte. I Corneliussens langsiktige strategi lå selvfølgelig også ønsket om stor fortjeneste og overskudd, men også visjonen om å lære opp folk fra bunnen av til å bli dyktige minerere. Direktøren håpet naturligvis at man med tiden skulle få en fast stab med dyktige, bofaste arbeidere, og på denne måten skulle man sikre verket selvrekuttering blant den oppvoksende slekt i gruvesamfunnet. Men på kort sikt ønsket direktøren å bruke lønna til å oppveie alle ubehageligheter et anleggssamfunn som Sulis hadde, og som ikke oppmuntret arbeiderne til å bli værende over lang tid. Bare gjennom høy lønn mente direktøren at han hadde muligheter til å tiltrekke og etablere en fast stamme av vante gruvearbeidere. Dermed ville høy lønn også sikre verket en effektiv og økt produksjon. Opplæringseffekten av de erfarne gruvearbeiderne skulle dessuten sørge for enda høyere arbeidsintensitet i fremtiden. Dette skulle skje ved at man gradvis senket akkordprisene.

*«Fyrst fekk ein arbeiarane til å jobbe raskare med å freiste med ei prestasjonsløn. Deretter merka leiinga seg det nye arbeidstempoet, gjorde dette til normalen og reduserte dermed akkord- eller bonussatsane».*¹
(Tor Halvorsen 1982)

Med det motstridende syn Helsingborgledelsen og Corneliussen hadde, og slik de interne forholdene utviklet seg, hadde Corneliussen ingen muligheter til å ta opp kampen for sine visjoner på nyåret i 1895. Corneliussen resignerte og måtte konsentrere seg om å berge stumpene av det arbeid han hadde nedlagt gjennom tre år som direktør i Sulis. Med streiken friskt i minne fryktet han at nye akkordnedslag kunne ende i en ny konflikt. Ved stadig å redusere prisene ville ledelsen fremstå som ikke til å stole på, noe Corneliussen ga uttrykk for at han fant svært ubehagelig, i forhold til det som var lovet arbeiderne under streiken i desember 1894. Men mer ubehag skulle komme, som da akkord ved lisitasjon, en slags omvendt auksjon over arbeidet, ble innført uten at Corneliussen klarte å stanse det.

Akkord og lisitasjon

Like etter at streiken var bilagt, skrev Corneliussen til konsul Persson og fortalte at Wenstrøm nå forlangte å få innføre akkord ved lisitasjon i gruvene. *«Han vilde absolut foreslå at man benytter kalendermånedene og licitasjonssystemet, for at arbeiderne kunne få anledning til at underbyde hinanden»*. Corneliussen håpet tydeligvis på hjelp fra Persson for å stanse lisitasjonen, og han tok også kontakt med Perssons sønn, Sture Persson Henning. Innføring av lisitasjonen ved gruvene var et forslag som kom fra G.A. Granström, en mann som hadde mer enn 20 års erfaring som ingeniør og direktør ved Norbergsgruvene. Granström var mannen som seiret over arbeiderne i Norbergstreiken i 1891/92, og han ble naturlig nok konsultert av hovedkontoret når det var «krise» i Sulitjelma.

Slik forholdene var innen Sulitjelma Aktiebolag rundt årskiftet 1894/95, ser det ut til at lisitasjonssystemet ble innført av to grunner. Viktigst var ønsket om å splitte arbeiderne og undergrave samholdet dem imellom. Med på kjøpet fikk man den gevinst at systemet ville medføre at den samarbeidsvillige Wenstrøm fikk kontroll og en mye større innflytelse over gruvedriften, noe vi skal komme tilbake til. Forholdet mellom direktør Corneliussen og subdirektør Wenstrøm var snart så anstrengt at de to bare kommuniserte ved brevveksling.

Corneliussens akkordsetting

Akkorden for minererne og fordrerne under Corneliussens ledelse var knyttet til produsert og uttransportert mengde. Akkorden for de enkelte driftene ble vurdert og diskutert av direktøren, stigerne og markscheideren i samarbeid. Stigerne fordelte deretter driftene ved loddtrekning i gruva. Dette var direktør Corneliussens måte å fremme «kappestrid» mellom arbeidslagene på. For å oppnå høy lønn, uansett om man trakk en «lett» eller «vanskelig» drift, måtte gruvearbeiderne legge seg i selene. Markscheideren hadde ansvaret for oppmålingen av driftene, altså den produserte mengde. Utlønningen var ordnet på den måten at man delte opp året og månedene slik at man fikk en «jevn» lønn basert på fire ukers arbeid. Oppmålingen skjedde fra lørdags kveld, etter at arbeidet var avsluttet, og utover søndagen. Dette arbeid var i hovedsak markscheiderens jobb, men på grunn av de spredt beliggende gruvene deltok også direktøren selv.

Wenstrøms akkordsetting

Wenstrøms måte å sette akkorden for minererne på var såkalt «bormeterbeting». Det var altså ikke antall kubikk utdrevet råmalm, men antall meter boret lengde som var grunnlaget for akkorden. Ifølge direktør Corneliussen ble ordningen med «bormeterbeting» praktisert slik at minererne ikke selv ladet og sprengte sine borehull. Til dette var det ansatt en hjelpestiger som også gikk under navnet «skjutare». Minererne hadde ofte tidstap ved at de måtte vente på at skjutaren skulle innfinne seg, og når han kom, så skulle det skytes enten det passet minererne eller ikke. Tidstap ble det også fordi en brukte av arbeidsdagene til oppmålingen, og minererne måtte vente mens beregningene ble gjort. Akkordene ble satt på driftsstedene inne i gruva, samtidig som målingene av antall «bormeter» ble gjort. Lisitasjonen (også kalt «omvendt auksjon») innebar at arbeiderne eller arbeidslagene underbød hverandre for å få en drift. Dette medførte ifølge Corneliussen at man ikke kunne disponere mannskapene slik man best hadde nytte av dem, ved å flytte dem til andre og viktigere drifter der man manglet folk. Wenstrøm selv derimot, påsto at arbeiderne selv fortrakk lisitasjonen, og at dette etter hvert ville bringe produksjonen opp og lønningene ned.

Kritikken av lisitasjon og «bormeterbeting»

Hvorfor var Corneliussen en så hardnakket motstander av lisitasjonen og bormeterbeting?

I hovedsak kan man fastslå at Corneliussens mente at ingen av systemene ga høyere produksjon², også lønnsgevinsten for bedriften mente han var tvilsom. Angående bormeterbeting viste Corneliussen til at man ved flere gruver i Norge hadde prøvd dette, men erfaringene viste i praksis at systemet alltid falt ut til fordel for kubikkmeter-akkord. Corneliussen refererte også til den svenske bergmesteren Witths rapport om de ulike akkordsystemene. Bergmesteren hevdet at akkord pr. m³ var å foretrekke da det medførte samme interesse for arbeidere og arbeidsgivere. Til og med Wenstrøm var enig med Corneliussen i at bormeterbeting i alle fall ikke passet for drifter med små mektigheter av malm. Derimot stod direktøren og subdirektøren steilt mot hverandre i synet på lisitasjonen, eller omvendt auksjon, som systemet også ble kalt.

Ifølge Corneliussen hadde lisitasjonssystemet flere uheldige sider:

«Det vilde utvivelstomt komme til at gå så at om en eller annen arbeider i begyndelsen vover at underbyde en anden ved licitasjonen, så vilde han få så mange ubehageligheder at han ikke mere vovede dette, og resultatet blev at de arbeidere som en gang havde fået et arbejde som de likte, ikke vilde derfra, og de som havde fået et ubetydeligt arbejde ikke turde byde på et andet men gik træt og siger sig opp(..) Ligeledes vilde dette virke til at arbeiderne ikke lægger sig kraftig nok i arbeidet, idet de vilde stole på at man(..)vilde lægge på prisen til næste måned, og der vilde ingen kappestrid blive(..)»

Også den direkte kontakten mellom ledelse og arbeidere ved «auksjonen» var Corneliussen kritisk til. Han hevdet at hans måte å ordne akkorden på hadde vist seg å være positivt: «Der har været meget lidte knur eller motvilje før, når akkordpiserne kom undertegnet af mig i skriftlig form til grubene». Derimot ville lisitasjonen bringe ledelse og arbeider ansikt til ansikt: **«Ligeledes vil akkordsætning på stedet give hyppig anledning til langvarige og lidte behagelige forhandlinger med arbeiderne, og drøftelser på grund af nedsættelse af en akkordsats e.l. vil ofte bringe både stiger og ingeniør i en lidte behagelig stilling, hvad der vil blive til skade for både verket og for forholdet til arbeiderne.»**

En annen side ved innføringen av lisitasjon ble også påtalt av Corneliussen. Direktøren hadde en mistanke om hva som «kanskje var den hovedsaglige grund til at Wenstrøm så bestemt vilde have netop dette system. Licitationen må jo holdes ved gruvene selv, og Hr. Wenstrøm har da også sløifet alle de forberedelser hermed i mitt nærvær sammen med stigerne. Han har alene dratt op til grubene, der sat priser blot sammen med stigerne og foretaget licitationen». Wenstrøms maktovertagelse av gruvene lyktes gjennom å isolere direktør og markscheider fra begivenhetene. Gjennom lisitasjonen skaffet han seg kontroll og innflytelse over bedriften.

Den 29. april 1895 tok Corneliusen på nytt opp lisitasjonen med Wenstrøm, i brev form. Corneliusen henviste til en instruksjon gitt av Nils Perssons sønn, direktør Sture P. Henning ved Bossmo gruber: ***"I overenstemmelse med indlagte gjennom Hr. direktør Sture P. Henning modtagne instruktion, og da det ved gruberne forsøgte licitationssystem har vist alt andet end heldige resultater, så ønsker jeg at man allerede fra neste måneds begyndelse vender tilbage til det forud anvendte system. Stigerne for hver grube må altså indkalles til konference sammen med dem og mig angående næste måneds drifter i gruberne og til fastsettelse af akkord for disse, hvorefter lodtrækning bliver at afholde. Dette blev det desuden lovet arbejderne efter streiken."***

Men Wenstrøm tok ingen hensyn til Corneliusens ordre og fortsatte som før. 24 mai skrev Corneliusen til Nils Persson, og fortalte hvordan det hadde gått med *«Hr. Wenstrøms prøve på licitationen»*: *Ved Charlotte og Giken slog ingen ned prisen for et eneste arbeid. Ved Ny Sulitjelma blev der underbud for nogle få arbeide, men de som havde bydt under fik så mange ubehageligheder af sine arbejdskamerater at der var både første og eneste gang, noget underbud er sket.»*

Det har det ikke vært noen mulighet til å finne andre kilder for å vurdere Corneliusens fremstilling, men skulle lisitasjonen ha gått så dårlig som direktøren hevdet, kunne Wenstrøms motiv for å fortsette denne skinndemonstrasjon kun ha en årsak, nemlig ønsket om å frata Corneliusen kontrollen med gruvene.

Dødsulykker og konflikt om sikkerheten i gruvene

Det andre store ankepunktet Corneliusen hadde mot Wenstrøm, var hans måte å drive gruvene på.

Den 16. februar 1895 omkom Johan Olof Lindstrøm i Ny-Sulitjelma gruve, *«dermed at en større blok af impregneret kvartsskifer fra det hængende (taket m.anm.) i en strosse i stoll II faldt over han medens han arbeidede som lempere eller fordrer»*. Denne dødsulykken markerte startskuddet på de alvorlige motsetninger og konflikter som brytningsmetoden i gruvene skapte mellom direktør Corneliusen og markscheider Schütz på den ene side, ledelsen i Helsingborg samt Wenstrøm på den andre siden.

Fem dager etter dødsulykken i Ny Sulitjelma gruve skrev Corneliusen brev til Wenstrøm og påla ham å sørge for en drift som ivaretok sikkerheten i gruvene: ***«De må i den store malmutvidelse i nye Sulitjelma (...) gjensætte tilstrækkelige bergfæster eller pillarer til støtte for det hængende. Den kvartsrige impregnerede skifer må som pålagt ikke brydes (..) fordi det efter såvel stigerne som markscheiderens og min egen mening medfører fare for grubens sikkerhed. Ved Giken grube (..) må nødige bergfæster gjensættes. (..) Som nu, verken at støtte fæster eller mure (..) op af faldende gråfjeld vil være altfor risikabelt for gruben. Det er en selvfølge at om de mener at ikke grubestigerne kan afse tid til at passe på de nødvendige arbeider for hængvæggens sikkerhed, må anden pålidelig mand dertil ansættes.»***

Et par måneder senere var Nils Persson frempå med et brev til Corneliusen der han i sin uvitenhet stilte spørsmål angående den nå høylytte debatt om sikkerhet i gruvene og gjensetting av bergfester. Corneliusens kortfattede svar sier noe om hvordan han oppfattet Perssons vinkling av problemet: *«Afsetningen af bergfæster behøver slet ikke for sig at blive nogen kostbar historie, når man indretter sig nogenlunde fornuftigt med malmens hele høide....»*

Corneliusen benyttet også anledningen til å gi et spark spark til konsulen med følgende dårlig skjulte advarsel: *«Jeg ved blot at Vignæs Verk gang efter gang af bergmesteren var bliven ilagt lige til 2000 Spd mulkt fordi de havde skudt ned bærgfester...»*

Ikke før hadde Nils Persson mottatt brevet fra Corneliusen, før nok en advarsel om rovdrift i Sulisgruvene kom. Den 21. mai 1895 gikk det et stort ras i Charlotte gruve. Denne gang kom ingen til skade, stigeren hadde hørt at det smalt og braket i fjellet og dermed hadde han holdt arbeiderne unna. *«Grunden til raset kan kun søges i (..) at der ikke er gjensat tilstrækkelige bergfæster. Det skjer uavladelig mindre ras, så at mange arbeidere er bange for at arbeide der og flere har angivet dette som grund for sin oppsigelse. Jeg er også bange for at det snart blive ligedan i de andre gruber om ikke så længe, hvis Hr. Wenstrøm ikke vil rette sig efter den givne ordre om at sætte igjen flere bergfæster, hvad han dog ikke synes å ville. Såvel i Ny-Sulitjelma som i Giken har stigerne klaget over at det hængende bliver mer og mer løst»,* skrev Corneliusen.

Også bergmester Mortensen ga uttrykk for at han var bekymret for sikkerheten i gruvene. I en rapport fra Charlotte gruve beskrev han sikkerhet som dårlig: *«Man havde anvendt dels murpillarer dels træstempler til at støtte taget, men var allerede flere af de sidste knækkede. Murpilarerne var ikke godt opførte, dels intet forband, dels dårligt material (..).»*

Direktør Olav Aabel Corneliusen med kona, Helga Paaske og deres seks barn; fra v: Trygve, Louise, Sverre, Olaf Aabel, Sigurd og Erling.

Direktør Corneliusens resignasjon

Diskusjonen om brytningsmetode og sikkerheten i gruvene ble ført i en hard og bitter tone mellom Corneliusen og Wenstrøm. Men kampen ble kortvarig, for 20. juni 1895 skrev Corneliusen til bestyrelsen og frasa seg ethvert ansvar for gruvene og driftsmetodene der. Markscheider Schütz som hadde arbeidet i gruvene siden mai 1890, sa opp sin stilling og reiste. Schütz forlot Sulitjelma med å karakteriserte den nye brytningsmetoden i Sulis-gruvene som «rovdrift». Etter dette var de lokale motstandere av den nye brytningsmetode ute av bildet. Prof. Sjøgren overtok det øverste ansvar for gruedriften og innføringen av den nye brytningsplanen. Wenstrøm var nå det viktigste redskap for å få til den praktiske gjennomføringen. Kapitalens kynisme for profitt hadde vunnet kampen om gruvene i Sulitjelma. Det skulle snart gjøre gruvene her mer beryktet og berømt enn Nils Persson noen gang hadde drømt om.

¹ Tor Halvorsen: *Profesjonalisering – Taylorisering, Ingeniører mellom leiing og arbeidarmotstand*. Hovedfagsoppgave i off. administrasjon- og organisasjonskunnskap. Bergen 1982.

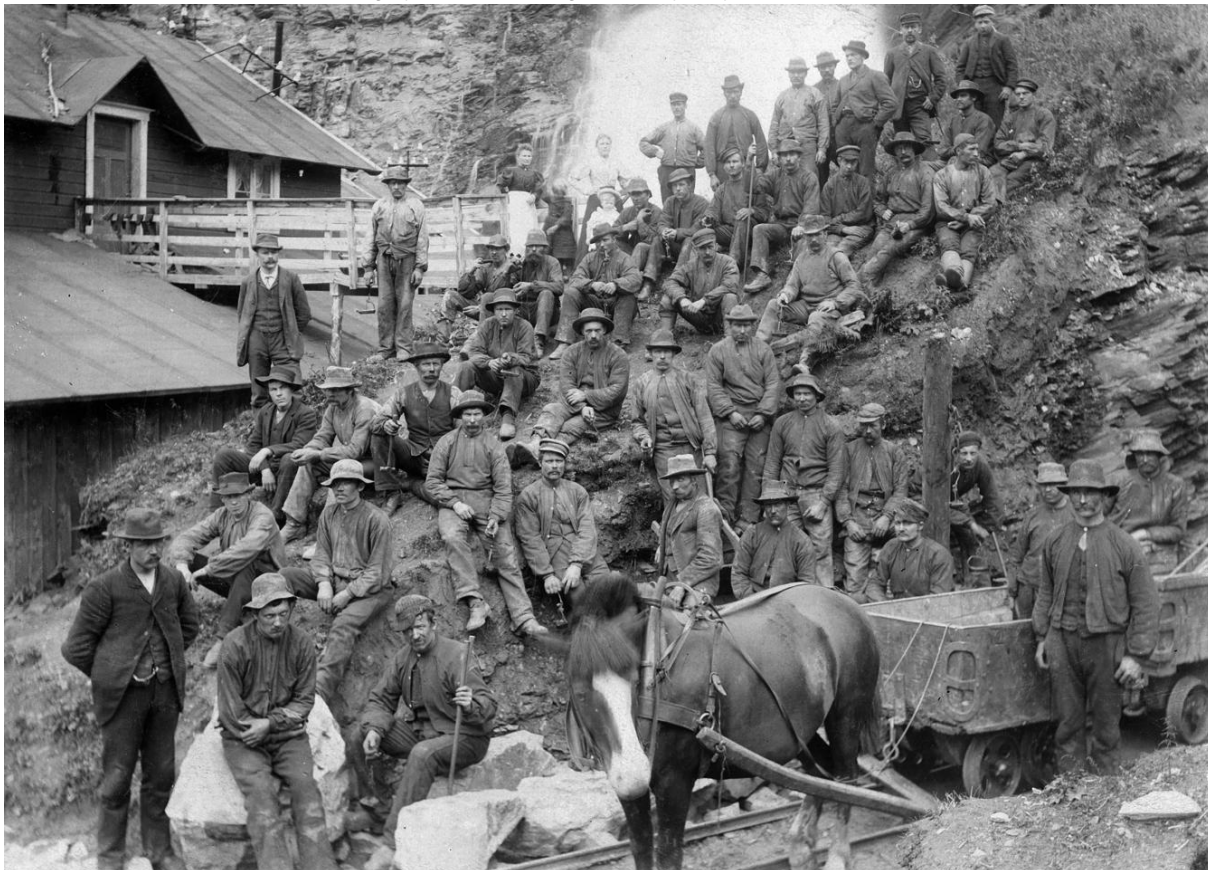
² Øyvind Bjørnson (1991) viser til det spesielle ved lisitasjonssystemet, at akkordlagene, d.v.s. arbeiderne selv, ble kontraktører. Laget som fikk arbeidsoppdraget måtte drive arbeidet frem på egen hånd. Dersom de kom til å tjene bedre enn gjennomsnittet, var det andre som tilbød seg å arbeide for en lavere pris neste gang orta, eller driften, ble auksjonert bort.

Resultatet måtte da bli, at akkordlaget som overtok drifta måtte arbeide enda hardere for å oppnå samme fortjeneste som det laget de hadde underbudt. Dermed var faren at akkordprisene stadig sank, mens arbeidstempoet stadig økte. Dette skulle da bety en rimelig produsjon for verket. Men i følge Bjørnson utviklet lisitasjonssystemet seg slik at arbeiderne etter hvert lærte seg å regulere arbeidstempoet Muligheten for at arbeiderne innbyrdes bestemte seg for å ikke underby hverandre, var jo tilstede, og ble antydning av Corneliusen. Både Ø. Bjørnson og K. Odlaug hevder at arbeiderne i Sulis gjorde slutt på lisitasjonen, med henvisning til en avisartikkel i Nordlands Framtid 19/2 1937. Når dette skal ha skjedd sies det ingenting om.

Da Wenstrøm ville innføre lisitasjon skrev Corneliusen: «*Hvad i tidstap for brydningen angår så er det ikke mindste tvivl om at minererne i virkeligheden i månedens løb taber meget mer tid ved borrmeterbetning, hvorved de ikke engang selv lader og skyder sine huller, men må herfor vente på skutaren, som indfinder sig på bestemt tid, enten det passer minereren eller ikke. At man skulde sætte de nye akkorder i selve gruben under afmålingen, uden at man hafve oversigt over hvor mange arbejdere man i det hele vil have disponible for kommende måned, og hvilke arbeider der fortrinsvis bør gå, finder jeg lidet heldigt. Det kan jo godt hændte at man vilde finde det nødvendigt at overflytte flere arbejdere til en af de andre gruber, hvor dette trængtes, men hvordan man først senere ved anledning vilde blive oppmerksom. Ligeledes vil akkordsætning på stedet give hyppig anledning til langvarige og lidte behagelige forhandlinger med arbeiderne, og drøftelse på grund af nedsættelse at en akkordsats e.l. ofte bringe både stiger og ingeniør i en lidte behagelig stilling, hvad der vilde blive til skade både for verket som for forholdet til arbeiderne. Disse er kontraktmessig forpliktete til at tage imod en rimelig sat akkord, og der har vært meget lidte knur eller motvilje før, når akkordpriserne kom undertegnet af mig i skriftlig form til gruvene. Jeg har derfor at man nødig skulde udlade sig på det af Hr. Granstrøm foreslåtte experiment»*

Ekspløsjonsulykken i Giken gruve

Natten til den 2. september 1895 omkom to gruvearbeidere etter at ett tonn dynamitt som var lagret inne i Giken gruve eksploderte. Ulykken vakte stor oppmerksomhet omkring Sulitjelmaverkets drift, og fabrikkinspektøren meddelt at «der er et rent ramaskrig sydpå i anledning af den nye ulykke heroppe».

Årsaken til ulykken

Wenstrøm hadde i 1895 innført «gasolie» som belysningskilde i gruvene, dette ble gjort til tross for Corneliussen protester, da fabrikkinspektøren hadde nedlagt forbud mot å bruke gassolje i gruver. Flere fat med denne lett antennelige oljen var blitt utplassert ved gruvene uten at særlige sikkerhetsforanstaltninger var foretatt. Wenstrøm hevdet at de svenske arbeiderne var vant til gassoljen som belysningskilde og ønsket den innført i Sulis.

Forløpet til ulykken i Giken gruve startet da Wenstrøm ga hjelpestiger Solberg beskjed om å bringe et fat gassolje inn i gruva, som skulle brukes til å drive en diamantboremaskin. To arbeidere brakte fatet inn i stollen der maskinen sto, men Solberg ga ordre til at fatet skulle plasseres i dynamittkjelleren i gruva, fordi dette var eneste sted som kunne låses. I dynamittkjelleren ble det oppbevart 1100 kg dynamitt samt en kasse fenghetter.

To dager etter at gassoljen var låst inn i dynamittlageret, var hjelpestiger Solberg inne i kjelleren for å hente 5 kg dynamitt, med seg hadde han sin egen brennende gruelampe. På vei ut av kjelleren passerte Solberg gassoljefatet og plutselig slo det opp en flamme fra fatet, dermed var katastrofen et faktum. De fleste arbeiderne ble varslet om brann i dynamittkjelleren og kom seg ut av gruva i tide, men to menn, Gustav Carlson og Johan Løding, fikk beskjed for sent og nådde ikke ut av gruva før hele dynamittlagret eksploderte.

Wenstrøms gruverdrift i søkelyset

11. september, knapt ti dager etter ulykken var både statsadvokat, bergmester og fabrikktilsyn på plass i Sulitjema for å foreta avhør i saken. I den anledning skrev direktør Corneliussen til Helsingborg om et spesielt anliggende: «Jeg skulde være inderlig taknæmlig for en erklæring om at jeg, som faktum er, intet har havt med

selve grubedriften at gjøre, fra i sommer af. Jeg har opplyst dette i forhøret, men jeg trenger erklæringen for det tilfælde at der bliver sagsanlæg, at fuldt tilfredstillende dokumentere sagen, det må jo nemlig ellers for retten se underligt og lidet trolig ud at stedets direktør intet skal have med den viktigste del af driften at gjøre.(..)»

Direktør Corneliusen hadde tidlig bange anelser om hvilke følger saken ville få. I brev til Nils Persson fortalte Corneliusen at bergmester Mortensen hadde «begjært» at Corneliusens skulle følge med i gruva på befaring. Motvillig måtte Corneliusen følge bergmesteren inn på Wenstrøms domene, og det han opplevde her styrket nok direktørens syn på hvor saken ville ende: «Da vi nu i dag kom op til Giken, kaldte hr. Wenstrøm stiger Kirkhus og hjelpestiger Lindquist til en hemmelig konferance på kontoret medens bergmesteren og jeg måtte vente udenfor til de blev færdige.»

Stiger Kirkhus fortalte etterpå til direktør og bergmester hva konferansen hadde gått ut på: Wenstrøm hadde «i meget stærke ordelag bebreidet Kirkhus at han lørdag på bergmesterens uttrykkelige begjæring og efter arbeidernes klap havde meddelt at forholdene øst i Giken grube virkelig var utrygge. Deretter havde han pålagt begge stigerne på det bestemteste ikke at svare bergmesteren på hans spørgsmål, men blot lade ham, Wenstrøm, svare.»

Corneliusens beskrivelse av forhørene og Wenstrøms opptreden ble sendt til Nils Persson, og han overlot til Persson å bekymre seg over «(..)hvor ubetenksom, for at ikke sige dum, Hr. Wenstrøm er, oghvilken miskredit han på denne måde setter grubedriften i heroppe lige overfor alle auktoriteter. (...) Så mange ulykker som der her har været efter at Hr. W. overtog driften, så har det allerede sat denne i et yderligere slet lys hos publikum og arbeidere».

Wenstrøm klarte ikke å hindre at stigere og arbeidere ble avhørt av lensmann, bergmester og fabrikkinspektør. Tvert i mot, lensmannen som kom først til stede varslet raskt bergmesteren at arbeiderne hadde forklart at «gruben ble drevet således at den var farlig for arbeidernes liv». Fabrikkinspektøren og bergmesteren ila derfor verket strenge pålegg, ikke bare for oppbevaring av dynamitt, men også for å forbedre sikkerheten i gruvene. Det ble på nytt gitt forbud mot å bruke gassolje som belysningsmiddel, men ifølge Corneliusen tok Wenstrøm heller ikke nå noen notis av det: «Ja, han har endog endnu gasolje-beholdningen ved Ny Sulitjelma liggende i et skur, som står umiddelbart op til den store nye barakke ved Sulitjelma.»

Enkelte av påleggene gruveselskapet fikk var så strenge at selv Corneliusen mente de gikk «videre end fabrikkinspektøren og bergmesterens kompetance rækker», noe han heller ikke unnlot å si fra om. Men fabrikkinspektøren hadde da svart at: «de mange ulykker som der i den senere tid har fundet sted i vore gruber havde hendraget såvel myndighedernes som det almindelige publikums opmærksomhed i en sådan grad (..) at det var absolut nødvendig til beroligelsen af stemningen at tage fuldt betryggende forholdsregler».

O. Wenstrøm skrev til Hjalmar Sjøgren og beklaget seg over de pålegg fabrikkinspektøren hadde kommet med. I brevet fortalte han at påleggene etter ulykken kom til å medføre både dyrere og minsket produksjon, bare for oppmuringarbeidene i gruva kom kostnadene til å beløpe seg til 4 á 5000 kr.

I brevet harselerte Wenstrøm også over Amund Hellands bok om norsk bergrett: «**det tycks mig efter genomläsning af dessa uddrag som om bergmästarens kyndighet här i Norge i verkligheten ej voro så stor äfven som igjensättningsbrytning utan bergfester (..) bortemot voro förbjuden, i stället för at ansees vara et framsteg, hvilket den ju är**». Men Wenstrøm var ved godt mot, han regnet med å få hjelp av geselhonnorær Backhe til å få lov å fjerne bergfestene også i Ny-Sulitjelma gruve.

Siktelse og rettssak

At eksplosjonsulykken i Giken ville bli forfulgt i rettsapparatet ble tidlig klart, og 11. januar 1896 startet saken i lagmannsretten i Bodø. Rettsaken varte i 8 dager, og 30 vitner ble ført, i tillegg til seks sakyndige. Som tiltalt sto subdirektør Wenstrøm og hjelpestiger Solberg. Statsadvokaten siktet de to «for ved uagtsomhed at have forvoldt 2 menneskers død, ved at henlægge og beordre henlagt et fad gasolie i Gikens grube».

Dessverre har det ikke latt seg gjøre å finne verken avhørene eller rettsdokumentene i denne saken. Kun dommen finnes i Statsarkivet i Tromsø. Den eneste kilde til rettsforhandlingene er derfor avisene, og jeg har der sammenholdt de fylldige referatene fra avisene Nordland, Bodø Tidende og Nordlandsposten. Referatene er i stor grad overensstemmende, det samme gjelder de sitat avisene gjenga. I følge avisa Nordland skulle retten ta stilling til følgende: «Spørsmålet var altså om grubeingeniøren ved at give ordren som skeet (å bringe gassoljefatet inn i gruva), kunde siges at have overført ansvaret for fadets forsvarlige anbringelse på hjelpestiger Solberg, og om han tilstrækkelig kjendte Solbergs kundskab til gasoliens let antændelighed, til at stole på ham».

Saken handlet altså om ansvarsforholdene i gruvebedriften. Forsvarer for Wenstrøm var overrettssakfører Aubert og forsvarer for Solberg var advokat Evjent. Blant de sakkyndige var det to leger, da forsvarerne forsøkte å føre bevis for at de to omkomne ville overlevd dersom de ikke hadde forlatt sitt arbeidssted inne i gruva. Det kan med en gang røpes at både Wenstrøm og Solberg ble frikjent for tiltalen, til tross for at Wenstrøm og hans advokat selv prosederte på at hjelpestiger Solberg ikke var til å stole på, han var mer eller mindre udugelig som stiger og hadde hang til «stærke drikke».

Det ble likevel Wenstrøms måte å drive gruvene på, som kom i særlig fokus under rettssaken. Som avisa Nordland skrev i oppsummeringen av rettssaken: «I vitneavhørelsen bragtes der adskillig ind om klager over slet afbygning i gruberne under Wenstrøms ledelse, (...)».

Reaksjonene rundt ulykken og rettssaken

Hellarmo, endestasjon for Sultjelma ABs jernbane, Under pipa på lokomotivet står Pelle Molin, samt dir. Corneliussen med frue, omkranset av verks-funksjonærer. 1895.

Den store oppstandelse som fulgte i kjølvannet av eksplosjonsulykken gikk hardt inn på Nils Persson. Den som ifølge kildene ikke følte seg særlig ille berørt av oppstyret, var Wenstrøm. Den svenske forfatter og maler Pelle Molin var til stede i Sultjelma på oppdrag fra verket hele høsten 1895. Hans observasjoner av saken formidlet han blant annet i et brev til en venn i Danmark¹:

«Jag tänker at ni känner till denna sak genom en kort notis eller så (..), saken har väckt den pinsamaste och största uppmärksamhet i hela Nordland. Hvems felet er ligger i öppen dag, men nu äro stora och starka krafter i gång för att få ansvaret att drabba en stackar fattig stigare. Stora krafter äro i rörelse. Blir juryens svar fällande blir vedkommendes straff, tukthus längre eller kortare tid. Man har förslagit Wenstrøm att försvinna, men detta har han icke gjort. Han tror sig oskuldig. Själva professor Sjögren är häruppe för att hjälpa sin sküddsling».

Molin hevdet at store og mektige krefter var satt i gang for å få Wenstrøm frikjent. Professor Sjögren tilhørte uten tvil de sterke krefter, på bolagets styremøte i desember 1895 meddelte Sjögren at han hadde «infør retten lovat at bolaget skulle vidkänna sig kostnaderna för de sakkunnige, som enligt rettens beslut komma att inkallas (...)». Sjögren la også frem forslag om at Sultjelma Aktiebolag burde betale Wenstrøms utgifter i anledning rettssaken, noe som fikk styrets tilslutning. Stiger Solbergs utgifter ble ikke nevnt.

Men Wenstrøm hadde også andre andre medspillere. Allerede to måneder før rettssaken hadde avisa Stockholms Nyheter på trykk et «uforskammed indlæg i den wenstrømske frågan», meldte avisa Nordland. Stockholmsavisen var i følge avisa Nordland «Et organ for storsvensker og det fosterlandske forbundet, hvis motto var Norge og Sverige for svenskerne». Den omtalte artikkelen sto på trykk i Stockholms Nyheter i

november 1895, og artikkelen tok opp den forestående rettsaken mot Wenstrøm: «För närvarande hänger den norska juryinstitutionen som ett damoklessvärd öfver en landsman till oss», skrev den svenske avisa og beskrev eksplosjonsulykken i Giken gruve der Wenstrøm ifølge artikkelen var helt uten ansvar og innflytelse.

Men Stockholms Nyheter fryktet likevel for sin landsmanns skjebne: «*som enligt norsk lag straffet för dylik vårdlöshet kan bli ända till flera års straffarbete, äro bolagets svenske intressenter mycket orolig för sin landsmans öde. Icke därför att de anse ansvaret för olyckan ligga hos honom - men man fruktar att med den hätska stämning mot Sverige och svenskarne, som för närvarande råder i Norge, kan en jury, sammansatt af okunniga och politisk fanatiska bönder, lätt bli förledd att ta parti mot den oskyldige svensken och för den skyldige normannen. Emmelertid har nu en af bolagets svenska styrelseledamöter rest upp til ort och ställe för att bistå vår landsman, som i medvetandet af sin oskuld bestemd afböjd den framstakade tanken att skulla sätta sig i säkerhet och beslutit att stanna på sin post och trotsa faran.*»

Artikkelen i den svenske avisa ble gjengitt i sin helhet i avisa Nordland, den 16. januar 1896, midt under rettsaken. Publiseringstidspunktet var spesielt, men det ga avisa Nordland anledning til indirekte å kommentere den pågående rettsak.

«*Enten man holder med den ene eller den anden part i denne sag, enten man er nordmand eller svenske så må man kraftig tilbagevise et så sjofelt anfald på det norske folk og på norsk retspleie, - et anfald der tydelig nok synes at ha til hensigt at påvirke retten i Wenstrøms favør. (..)*

Dersom Wenstrøm er skyldig, vil han uten pardon blive dømt, om så hver eneneste «broderhånd» står løftet mod den norske jury, som efter det svenske blads formening kan være sammensat af «okkunniga och fanatiserande bönder».

Men broderhånden vil ikke løftes om Wenstrøm blir dømt. Tvertimot. Enhver svensk arbeider ved Sulitjelma gruber - Wenstrøm undtagen - vil med glæde se ham dømt. Efter streiken har nemlig forholdet mellom Wenstrøm og arbeiderne været sliq, at W. mer end en gang har draget revolver og mer end en gang har han sprunget efter veiene med en arbeider i hælene. Og da eksplosionen skeede, tænkte arbeiderne helt enkelt å slå ham ihjel. At dette ikke ble gjort skyldes vistnok direktør Corneliussen og kontorchef Lindberg, som stillede arbeiderne tilfreds med løfte om at forhør skulde optages.»

Avisa Nordland fokuserte på Wenstrøm som leder og person, og påsto at arbeiderne tenkte å «slå ham i hjel» etter ulykken. Selv Wenstrøms landsmenn blant arbeiderne med glede ville se ham dømt, i følge avisen. At artikkelen som kom på trykk midt under rettsaken ville vekke oppsikt og debatt, var forventet. Den konkurrerende avisa Nordlandsposten² reagerte sterkt på tidspunktet for artikkelen og hevdet at Nordlands hensikt var å påvirke juryen til å få «svensken» dømt. Men det mest spesielle i sakens anledning var at direktør Corneliussen, samme dag som artikkelen sto på trykk, fikk trykket en notis med «fralæggelse af fortatterskab for den wenstrømske sag». Avisa Nordland opplyste at direktøren verken direkte eller indirekte hadde bidratt til noen av opplysningene som framkom i artikkelen: «Det har vi i løpet af flere måneder modtaget snart af en snart af en anden», skrev redaktøren.

Man kan selvfølgelig ikke se bort fra at en person som forfatteren og maleren Pelle Molin var av de som holdt Bodø-avisene orientert om forhold i Sulitjelma. Han kunne også ha formidlet artikkelen fra Stockholms Nyheter til avisa Nordland. Pelle Molin skrev selv flere artikler fra Sulitjelma som ble trykket i svenske aviser.³ I allefall ble verkets øverste ledelse mistenksom overfor Pelle Molins lojalitet til verket. Like etter at artikkelen i avisa Nordland hadde stått på trykk, kom det beskjed fra styremøtet i Helsingborg om at man straks skulle be Molin avslutte sitt mer en halvårige opphold ved verket, og Molin pakket sakene og reiste.⁴

Etter all sannsynlighet var det de storpolitiske stridigheter innen den norsk-svenske unionen rundt 1895 som inspirerte til avisenes skriverier. Unionskonflikten om eget norsk utenriksstyre nådde ett foreløpig høydepunkt i 1895. Saken startet i 1893 da Stortinget sa opp det konsulære felleskap med Sverige, med gyldighet fra 1. januar 1895. Dette utløste en kamp mellom Storting og Kongemakt som 7. juni 1895, endte med et tilbaketog for det norske Storting. Men den «nervekrig» som pågikk mellom unionspartene innbefattet også sterke krefter på svensk side som talte for å besette Norge med våpenmakt.⁵ At de politiske hendelsene både nasjonalt og unionelt engasjerte folk, er det ingen tvil om.⁶ Aviser var blitt allemannseie og hendelsene i Sulitjelma ga ganske sikkert grobunn for svenske-hat blant folk, slik artikkelen i Stockholms nyheter hevdet.

Bakgrunnen for rettssaken

I avisa Nordlands kommentar til den svenske artikkel ble det påstått at direktør Corneliussen hadde lovet å få satt i gang avhør etter ulykken, for å roe arbeidernes gemytter. Selv hevdet Corneliussen at det var statsadvokaten, bergmesteren og fabrikkinspektørens reaksjon på «de mange ulykker» som var årsak til at det ble reist sak.

Går man «de mange» gruveulykkene etter i sømmene, så hadde det siden Wenstrøm kom til Sulitjelma skjedd tre dødsulykker i gruvene, utenom eksplosjonsulykken. Den første ulykken, 16. februar i 1895, rammet en svensk arbeider som ble drept av et blokkfall i Ny Sulitjelma. Den 28. mars i 1895 omkom en svensk arbeider ved en eksplosjon under arbeidet med å sette lunter i dynamittpatroner, og den 6. juni 1895 døde nok en svensk arbeider etter å ha styrtet ned fra en stillas i Ny Sulitjelma grube. Som vi ser, var det kun én av de tre ulykkene som på en måte kunne kobles til Wenstrøms driftsmetode.

Gruveulykkene satte selvfølgelig sitt preg på arbeidsmiljøet. Alle blokkfall, ras og nesten-ulykker i gruvene gjorde sitt til at arbeiderne nærte en begrunnet frykt for liv og helse. Redsel og aggresjon ble naturlig nok rettet mot Wenstrøm som hadde ansvaret og kommandoen over gruvebrytingen. Men at «de mange ulykker» før eksplosjonsulykken var bakgrunn for at myndighetene reagerte med rettslig forfølgelse overfor Wenstrøm, ser vi er tvilsomt.

Det er også vanskelig å finne konkrete holdepunkter for en påstand om at nasjonalisme og «svenske-hat», som følge av den spente situasjon mellom Norge og Sverige i 1895, skulle være årsaken til at Wenstrøm ble dratt for retten. Derimot var neppe bergmester og fabrikkinspektør ukjent med den interne strid mellom Corneliusen og Wenstrøm, og her kan det synes som om Corneliusen hadde flest venner i ryggen. En kombinasjon av alle disse forhold kan også være bakgrunnen for at det ble rettssak etter eksplosjonsulykken i Giken.

Wenstrøms ansvarsbegrep

Fra første stund hadde Wenstrøm stilt seg helt uforstående til det oppstyr ulykken skapte rundt hans person. I et brev til stadsadvokat Baumann i Bodø skrev Wenstrøm 2. oktober 1895 følgende:

«Jag har vederbörligen mottagit edra kallelse (..) att infinna mig vid kommande lagmansrett i Bodø för att, till min stora förvåning, svara å anklagelsen för delaktighet i vållande af den sorgliga olyckan i Giken gruva (..). Jag er ej tillräckligt bekant med norsk lag för at kunna förstå, huru jag kan hållas ansvarig för en underordnads vårdlöshet(..).»

Også i retten hevdet Wenstrøm at han fant det uberettiget at det var reist tiltale mot ham. I en slags lignelse forklarte han for retten hvordan han så på sin lederrolle: *«Hvis en befalhafvende på et krigsskib gav ordre til at tage om bord et fad parafin og det blev lagt i krutkammeret, kunde vel ikke den befalhafvende straffes derfor?»* Wenstrøms lignelse sier noe om hans begrep om ledelsens ansvar og forpliktelser. De sakkyndige innen gruve drift hevdet at gruvesjefen måtte bære et særlig ansvar ved innføring av nye materialer som gassolje, og i særdeleshet siden Wenstrøm selv hevdet at stiger Solberg ikke var en mann en kunne stole på. Men dette til tross ble Wenstrøm frikjent for ansvar. Etter rettssaken skrev Wenstrøm til prof. Sjøgren: *«(..)denna affär hafva kostat norska statsverket ca 20 000 kronor, som nog bättre kunde andvändas.»*

Retten frikjente begge de tilalte, men gjennom rettssaken fikk hele omverdenen i tillegg en demonstrasjon i hvordan forholdene innad på bedriften fungerte. Overrettssakfører R.M.B. Schjøberg, som var styremedlem i Sulitjelma Aktiebolag, innrømmet at han hadde bedt prof. Sjøgren om å medvirke til at Wenstrøm sa opp sin stilling og forlot Sulitjelma, i det håp at bedriften på den måten skulle kunne unngå en rettsak. Som vitne i retten bekreftet Schjøberg de vanskelige interne forhold, der Wenstrøm konsekvent unnlot å følge direktør Corneliusens ordre.

Arbeiderne og stigernes omtale av Wenstrøm

En arbeider, B. Halvorsen, fortalte at da flere gruvearbeidere i samlet flokk hadde gått til Wenstrøm og krevd flere bergfester i gruvene, hadde Wenstrøm sagt at han skulle skyte bort alle bergfester slik at gruen til slutt ble liggende kun på murene. *«Da var der en arbeider, Emil Carlson, som uttalde at han ønskede at Wenstrøm og stiger Kirkhus skulde ligge under».*

En tidligere stiger ved Ny Sulitjelma grube, Johan Andersen Torkildsrud, forklarte at han hadde sluttet som stiger der på grunn av den farlige heng. Torkildsrud hadde utdanning fra bergskolen på Kongsberg. Franz Petterson, tidligere mangeårig stiger ved Ny Sulitjelma ble sagt opp av Wenstrøm fordi han hadde klaget over mangelen på bergfester i gruva, og minnet om bergmesterens krav. Både Torkildsrud og Petterson vitnet om at de hadde mottatt gassolje uten å få instruks «om dens farlighed». I det hele var det mange vitner som angrep Wenstrøms ansvarsløshet som leder, bare de svenske stigerne som vitnet hadde ingenting å utsette på ham.

Det er i denne anledning interessant å se at Wenstrøm ble omtalt i samme vendinger, ved gruvene i Sverige. Etter at han forlot Sulitjelma fikk Wenstrøm og gruvfogde Yng ved Giken, arbeid i Sala. Også der skjøt Wenstrøm ned «en hel del pelare som sparats från gammal tid»⁷

En historie fra Sverige, gjengitt i boken «Salaminnen», forteller om en smed som ble «morsk av sig, når han fått litet sprit i sig, och han gjorde en dumhet en gång. Han tog sin börsa och gick upp til disponent Wenström vid gruvan och skulle skjuta honom (..)»⁹

Den interne maktstrid avgjøres

Om lag en måned etter eksplosjonsulykken, i oktober 1895, skrev Corneliussen til Helsingborg og sa opp sin stilling fra og med 31. mars 1896. I tillegg søkte han permisjon fra nyåret 1896, da han var blitt forespurt om «at bistå departementet for kirke- og undervisningsvæsenet i spørsmålet angående fattigvæsenet ved bergværk og brug sammen med statsråd Wexelsen og Hr. lensmand Vinje». I desember behandlet styret Corneliussens søknad, som ble innvilget. I samme styremøte meddelte «Hr. verkställande direktören att han tillförordnat secondsjef Wenström att tillsvidare upprätthålla chefsbefattningen vid verket.»

Ledelsen i Helsingborg ga altså Wenström sin støtte og satte ham som sjef, til tross for at han hadde en tiltale for å uaktsomt ha forvoldt to menns død, hengende over seg. Men styret sto neppe enstemmig bak Wenström. Styremedlem i Sulitjelma Aktiebolag, overrettsakfører R.M.B. Schjølberg innrømmet under rettsaken at han hadde bedt prof. Sjøgren bidra til at Wenström sa opp og forlot verket. Schjølberg håpet på den måten å avverge en rettsak. Men Sjøgren var uvillig og uenig. Det viser det at det også foregikk en knallhard maktkamp innad i den øverste ledelse og styre ved Sulitjelma Aktiebolag.

Professor Sjøgren, som sørget for å få Wenström inn i bedriften, må ha hatt en betydelig makt i styringen av selskapet. Da Wenström ble satt til å lede bedriften høsten 1895, overtok Sjøgren uoffisielt konsulens rolle. Wenström rapporterte direkte til Sjøgren, og ifølge Wenstrøms vitneforklaring i rettsaken var det Sjøgren som nå hadde overtatt makten i bolaget. «Det var på min anmodning at prof. Sjøgren lod Corneliussen, hvis avgang var bestemt, blive stående, for derved at berolige arbeiderne.» Denne opplysningen kom tydelig overraskende på både Corneliussen og styrets medlem, R.M.B. Schjølberg, som begge uttalte at de ikke var kjent med at direktøren skulle sies opp sommeren 1895.

Ett annet merkelig fenomen var at mange av de ingeniører og stigere som sa opp, eller ble sagt opp av Wenström, ble plukket opp av konsul Persson. Disse ble satt inn i den lokale ledelse av Altens kobberverk i Kåfjord, som Nils Persson eide. Det gjaldt f.eks. markscheider Schütz, stiger Frants Petterson, stiger Johan Kirkhus, ingeniør Wedholm m.fl. Etter alt å dømme var forholdet mellom konsul Persson og hans nærmeste underordnede, professor Sjøgren, på mange måter av samme karakter som forholdet mellom Corneliussen og Wenström.

Da Direktør Corneliussen sa opp sin stilling var endelig Olof Wenström og professor Sjøgrens mål om å få hånd om driften i Sulitjelma nådd. Det kan se ut som om begge tok fatt på oppgavene uten å være særlig berørt av de intriger og ulykker som hadde preget gruveselskapet fra Wenström ble ansatt høsten 1894 og til han overtok den lokale ledelse fra nyttår 1896.

¹ Sulitjelma Gruvemuseum: Kopi av brev fra Pelle Molin til en venn i København. Brevet har ikke vært trykket.

² Som en motvekt og moralsk pekefinger til avisa «Nordlands» redaksjonelle linje hadde Nordlandsposten på trykk en artikkel, sakset fra Romsdals Amtstidene. En eldre svensk mann hadde gått på dørene i Batnfjorden og solgt såpe. Det var streng vinterkulde og sent på kveld, men likevel hadde ingen tilbudt ham overnatting på de 13 gårdene han hadde vært innom. «Fordi han var svensk vilde ingen have noget med ham at bestille», skrev Nordlandsposten.

³ En del av disse beskrivelsene er samlet og trykket i boka Från Ådal och Nordlandskust utgitt i 1916

⁴ Pelle Molin kom til Sulis i juni 1895 for å lage skisser (til malerier) fra Sulitjelma som verket skulle ha med på en utstilling i Stocholm i 1896.

⁵ Fuglum, Per: Norge i støpeskjeen 1884-1920. Bind 12. Cappelens Norges Historie. 1978.

⁶ Hvordan den lokale presse fokuserte på unionskonflikten, er ikke kjent. Men det kunne ligge mye konfliktstoff å hente nettopp i Sulitjelma. Wenstrøm var som kjent allerede i 1894 betegnet som "forhad" av arbeiderne, men også den ubestridte sjef i Sulitjelma, konsul Nils Perssons utnevnelse til "kejserslig tysk konsul" i desember 1894 kunne ha gitt en anledning til å rette søkelyset mot gruveselskapet. Disse forhold er ikke spesielt undersøkt i avisene. Konsul Persson var fra 1875 nederlandsk vice-konsul, fra -94 tysk konsul og fra høsten 1897 ble han valgt inn i den svenske riksdagens "førsta kammare". Konsulens innstilling til unionskonflikten er heller ikke kjent, men på gjestelisten over besøkende i Sulitjelma sto også den omstridte svenske utenriksminister Douglas. (Årstallet for hans besøk er ukjent)

⁷ "Salaminnen" s.41.

⁸ "Salaminnen" s. 326.

Direktør Wenstrøms driftsperiode 1896 - 1897

Olof Wenstrøms periode som direktør startet på nyåret i 1896 og ble svært vanskelig for verket.

Wenstrøm var selv optimist i starten av sin direktørperiode, og i februar 1896 meldte han til professor Sjøgren hvordan han tenkte å skaffe arbeidere til Sulis:

«Med innevarande år hoppas jag att vi skola kunna hålla en tillräcklig arbetarstam vid grufvorna utan at behöva använda varfare eller betala reseärsättningar. Ansökningarne för grufarbete här äro många. (..). Från Grängesberg har denna månad anländt 2 grufbyggare, och 8 arbetare anskaffade af Lindmann för Giken. Från Sala äro fem man på väg med en grufbyggare derifrån som varit hemma. Från Ramsborg hafva 5 man begärt att få komma, och från Krylbo 8 st. kamrater af dessa som hitfördes af Yng derifrån. Så småningom skola vi åtminstone vid Ny Sulitelma och Giken, hafva arbetstyrker af nästan uteslutande utvalda arbetare från Bergslagen och då kunna blifva qvitt olägenheterna af skiftande arbetstyrkor.»

Det manskap som vi nu hafva på skrädning (skeidingen) är nämligen af grannskapets befolkning och stanna ändast lenge nog, att få i hop några kronor, och följaktigen ej ens hinna lära sig skildnaden mellan de olika malmslagen.(..) När sommaren kommer så skola alla dessa bönder hem och slå och därför hende förra året att man vore utan manskap för skrädningen då den bäst behövdes. (..) Jag har därför tenkt mig att vi skola kunna til våren importera sådana som ibland i Bergslagen användes för malmplockning. De borde anlända hit den 1sta maj, så att de kunde vara vana vid arbetet i god tid för sommaren. De kunde lovas 25 kronor hvar i reseersättning, om de stannade 6 månader, och kr 1,50 netto pr. dag med akkordarbete och full kost från ångköket. Om dessa förslag skulle förefalla eder lämpligt, torde jag få be eder godhetsfullt vidtaga nödiga förberedelser för desa kullors anskaffande och hitsändande. Ävenledes om någon duglig och nykter skrädningsförman från Falun - Kafveltorp eller Åtvidaberg kunde erhållas, så vore han velkommen hit.»

Brevet forteller at direktør Wenstrøm fikk god hjelp av stiger Lindman og Yng til å skaffe minerere og gruvbyggere fra Sverige. Det som er mer oppsiktsvekkende, er at Wenstrøm i 1896 kom til samme konklusjon som direktørene før ham angående «grannskapets befolkning», altså bøndene fra bygdene i Salten. De hadde ennå ikke lært seg skeidingen, og dro så snart de hadde tjent noen kroner. Verket planla altså å importere folk fra Sør-Sverige for å få utført skeiding av malm. Det viser at mangelen på arbeidere i 1896 ikke bare gjaldt de spesialiserte oppgavene i gruva.

Sulitjelmas dårlige rykte

Wenstrøms optimisme i starten fikk snart et skudd for baugen. En av stigerne Wenstrøm hentet fra Sverige, Axel Petterson, sluttet etter et års tid for å reise til Amerika. Først skulle Petterson hjem til Sverige, og på veien drev han verving for Wenstrøm. Etter flere verveforsøk rapporterte Petterson til direktør Wenstrøm:

«Som jag besökt alla platser, jag kunde anse lönande att resa till, för värfning af minerare och det ser nestan hopplost ut at få några, (..)Det ginge nog lettare att värfva, om icke så många dåliga personer släpte ut de mest förklenande ryckter om Sulitelma. Sedan, när en kommer som talar sanning, är det svårt att få dem att tro hvad man säger.»

Axel Petterson besøkte gruvene i Norberg to ganger, han var dessuten innom i Sala, Säter, Persberg og Ånerberg. Men hans oppdrag var vanskelig å gjennomføre, Petterson skrev; *«Som det ser hopplost ut at få några minerare att resa till Sulitelma, oaktad jag försökt allt hvad jag kunnat, nästan hvar jag kommer, så säger de att det är så dåligt der att det icke är skäl att resa dit.(..) Jag har på de platser jag besökt försökt öfvertyga dem att ordentliga arbetare kunne göra en ganske god besparning deruppe, men det tycks inte hjälpa.(..)»*

Arbeiderne som reiste hjem til Sverige etter streiken i 1894 hadde brakt med seg budskapet om lav lønn og dårlige vilkår. Det forklarer hvorfor arbeiderne Axel Petterson møtte sa det var så dårlig i Sulitjelma at det var ingen grunn til å reise dit. De «förläsnande ryckter» som «dåliga personer» hadde spredt om Sulitjelma r viser også at direktør Wenstrøms ry som arbeidsleder hadde fått mer krudd på bålet etter rettssaken på nyåret i 1896. Selv om Wenstrøm ble frifunnet, ble hans harde linje viden kjent gjennom den store oppmerksomhet saken vakte.

Wenstrøms kampanje

På nyåret i 1897, om lag et år etter at Wenstrøm overtok som lokal direktør, satte han i gang en intens kampanje for å skaffe gruvearbeidere til Sulitjelma. Direktøren skrev til flere svenske gruver og ba om hjelp til å skaffe minerere og andre gruvearbeidere. I et brev til disponent Mossberg i Persberg skrev Wenstrøm:

«I den hendelse att det skulle vara större tilgång på goda grufarbetare, borrare i Persberg, så skola vi kunna taga emot 15 å 20 stycken sådana här, och är jag eder mycket förbunden för meddelelse derom til lämpliga arbetare.»

Men Mossberg svarte at han selv trengte alle arbeidere han kunne skaffe. Også fra direktør Gustav Granström kom det negativt beskjed, han anbefalte Wenstrøm å annonsere i «Berg- und Hüttenmännische Zeitung».

I mars 1897 beklaget Wenstrøm seg til prof. Sjøgren over at folk ved smeltehytten sa opp og anga at de ikke holdt ut røken. Ja, til og med ingeniør Andfindsen og Wenstrøm selv var blitt syke av rostrøken. Wenstrøm skrev at «*Under sista året då ca 4000 tons (malm m.anm.) ständigt legat i brand har vi haft ytterst svårt att få behålla arbetarne uti rosthusen, och äfven i hyttan.*»

Da sommeren kom uten at de nødvendige arbeidere var på plass, annonserte Wenstrøm i Nordlandsposten: «*Flinke minerere kan strax erholde arbeide og god fortjeneste ved Sulitjelma Aktiebolags gruber.*»

I Trondheim hadde verket sin forretningsforbindelse i firmaet H&F Bachke. Firmaet var Loyds-agenter og drev import og eksport av kull, kjemikalier m.m., men ble også brukt som ververe. Wenstrøm skrev til H&F Bachke i juni 1897: «*Få vi härmed tacka för edert besvär med annonsering efter minerare och skola vi vara eder särdeles förbundna för all annan hjälp i detta hänseende t.ex. genom kungörande å de från Trondhjem utgående ångbåtarna. På grund af utvidgningen af driften i de större grufvorna (..) behöva vi nu genast en massa dugtiga minerare, 75 st. kunna mottagas före 1. juli. Arbetsförtjensterna äro som alltid goda och för minerare speciellt förhöjda för sommaren. I den händelse att ni skola hafva tillfälle att i Trondhjem engagera några minerare för vår räkning (..) utbetalas en reseogdögörelse af kr 10,00 pr. arbetare(..)*»

Og trondhjemsfirmaet fikk napp og sendte ni mann nordover. Kontorsjefen i Sulitjelma kunne fortelle hvordan det hadde gått med disse:

«*ni mand der for kort tid ankom hid, og som var forskuddtert med kr 12,00-, blev der 1tilbage, de øfrige reiste sin vei da de ikke ville arbeide for de priser vi hadde oppgivet dem (..), men påstod de være lovet 5 kroner pr. dag som uden tvivl var deres eget opspind.*»

De ni «minerere» rømte fra Sulitjelma etter først å ha mottatt reisepenger og varer på verkets butikk. Verkets utlegg hadde vært 165 kroner på disse arbeiderne, og Wenstrøm ba saksfører R.M.B. Schjøberg i Bodø være behjelpelig med å få disse tiltalt og straffet. Schjøberg klarte faktisk å få fem av de ni arbeiderne tiltalt, men to gikk fri da Wenstrøm hadde sett dem dra uten å ha forsøkt å stanse dem. «*Det er ikke første gang vi af vore arbeidere ere blevne luret på denne måde. En hel del arbeidere kommer hit og erholder proviant, godt logi o.s.v., men orker ikke arbeide, men drager så sin vei udendvidere og når de kommer til andre steder fraråder de kamrater at hidreise da fortjenestene ere små - provianten dyr - alt løgn!*», skrev kontorsjefen til saksfører Schjøberg. Nederst på brevet anførte direktøren selv at så vidt han visste så gikk det også en del arbeidsløse omkring i Bodø. Disse hadde blitt oppskremt av folk som var blitt oppsagt i Sulis, slik at de arbeidsløse ikke torde å komme.

Resultatet av problemene med arbeidertilgangen tvang Wenstrøm til å sette opp akkordene i gruva. Corneliussens argumenter og spådommer overfor ledelsen i Helsingborg slo til. Uten høy lønn fikk man ikke gode minerere til Sulitjelma. Sture P. Henning oppsummerte situasjonen etter at Wenstrøm forlot Sulis, at akkordene i gruva var svært høye, fra 1,50 til 2,50 pr bormeter. Henning foreslo nå at man gikk tilbake til akkord pr. kubikk utdrevet masse, med samme argumenter som Corneliussen, nemlig at det ville lønne seg både for arbeidere og arbeidsgiver, samtidig som «*det oppmuntrar dem äfven til att lära sig blifva goda ortdrifare.*»

Wenstrøm og Sjøgrens epoke tar slutt

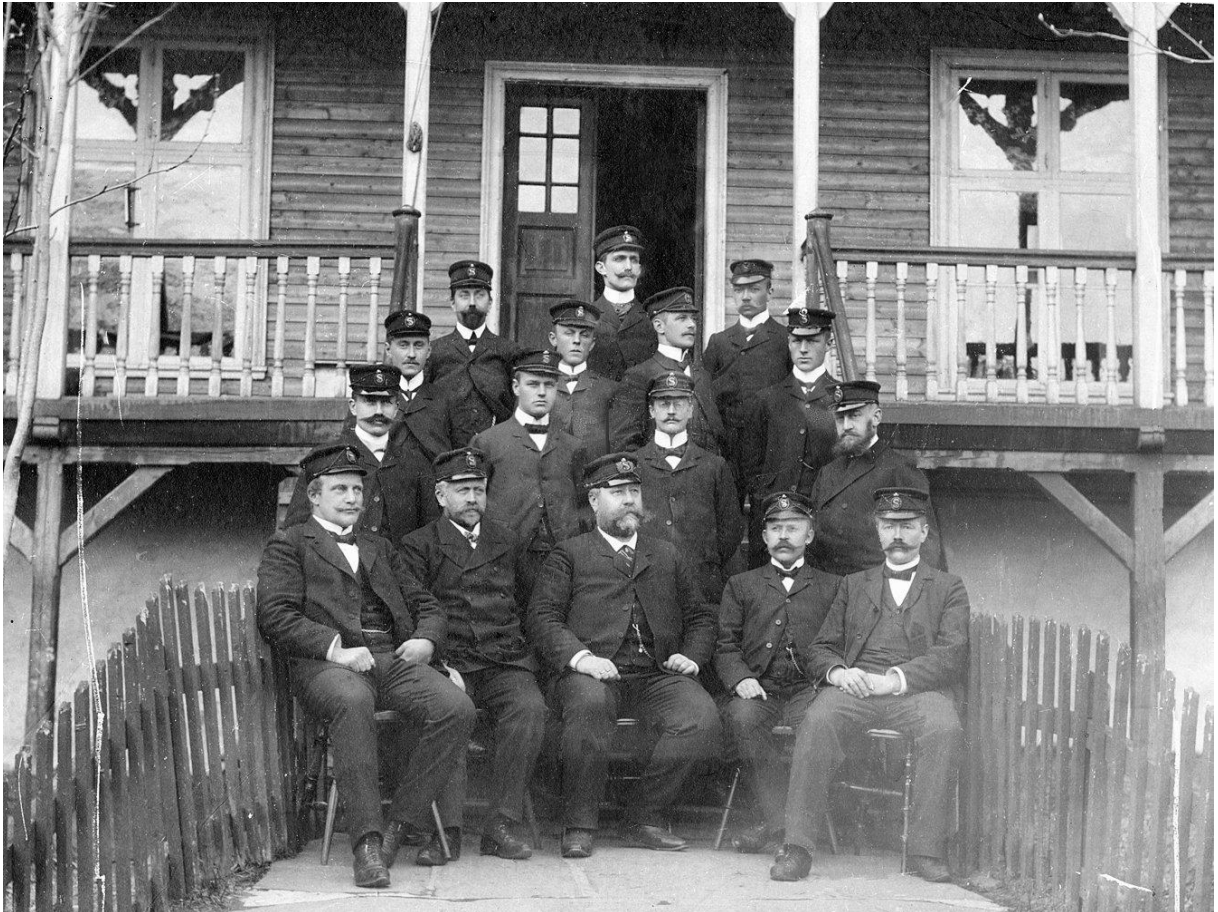
Fra stridighetene ved Sulitjelma Aktiebolag startet i 1894 og til Nils Persson gjenvant sin posisjon skulle det gå tre år. Høsten 1897 forlot Wenstrøm bedriften, og ved generalforsamlingen året etter forlot Sjøgren jobben som både viseadministrerende direktør og vise ordförande i styret. Sjøgren var deretter bare vararepresentant til styret. Da Wenstrøm reiste fra Sulis 30. oktober i 1897, var det meste av materialet som skulle danne grunnlag for bedriftens årsberetning og budsjett på professor Sjøgrens hender. Han fikk beskjed av Persson om å sende tilbake til Sulitjelma alt av «*kartor, skissor, bref mm. all den stund han icke kommer att hafva mera med den tekniska ledningen av grufvorna at göra.*»

Da Wenstrøm/Sjøgrenepoken var over ser det ut som om et regime gikk i oppløsning. Sture Persson Henning rapporterte til faren at «*gruffogde Yng samt stigare Lindman tänka lämna sina platser den 1. desember. Yng meddela at han är erbjuden plats vid nogon af prof. Sjøgrens grufvor, hvarthen Lindman tänker sig är oss ennu obekant.*»

Fra Wenstrøm reiste og inntil ny direktør var på plass, bestyrte Sture Persson Henning verket. Sture P. Henning hadde store forventninger til at den nye leder i Sulitjelma, tidligere overdirektør ved Røros Verk, Emil Knudsen, skulle bidra til løsning av bemanningskrisen: «*antageligen komma hela dir. Knudsens stab ..(?)gruvor och andra arbeten att draga sig hit med honom, i alla fall så småningom.*»

Rekruttering under ny og stabil ledelse

Lille julaften 1897 ble følgende brev sendt fra Sulitjelmatil Helsingborg: «I det jeg melder min ankomst hid, der fant sted i forrige uge, efter en march over fjeldet fra Saltdalen (9,5 time)». Direktør (Julius) Emil Knudsens tiårige virke i Sulitjelma var begynt. Emil Knudsen kom fra Røros kobberverk der han hadde vært overdirektør. I Sulitjelma kom han først og fremst til å bli kjent for sin revolusjonerende oppfinnelse innen kobbersmeltingen, og som direktøren som innførte musikk til gruvebyen. Knutsens strykeorkester i Sulitjelma var i sin samtid en kuriositet, og det påstås at han annonserte etter arbeidere som kunne spille bestemte strykeinstrumenter. Verksprest Peder Rynning (1894-1899) omtalte direktør Knudsen på følgende måte: «Han regjerte, som en annen fyrste, og en fyrste var han». Knudsen har også blitt tillagt den tvilsomme ære for at fagorganisasjonen i Sulitjelma først ble et faktum i 1907. Emil Knudsen var direktør fra 1897 til 1907.

I midten foran, Direktør Julius Emil Knudsen, ytterst til høyre sitter Carl Fredrik Carlson ("Gruv-Kalle")

Ny gruveingeniør

Samtidig med den nye norske direktør kom en ny svensk gruveingeniør til Sulitjelma. I sitt brev ved ankomsten til Sulis kommenterte direktør Knudsen sin medarbeider slik: «Den nye bergingeniør er ikke let at blive klog på, da han er meget taus og indesluttet, men vi får se hvorledes han arter sig når han skal tage hand om driften.»

Gruveingeniør Carl Fredrik Carlson «artet seg» slik at han kom til å bli på sin post i Sulitjelma hele resten av sin yrkesaktive karriere (35 år). Gruveingeniøren fikk raskt tilnavnet «Gruv-Kalle» av arbeiderne i Sulitjelma. Etter ingeniør Carlsons ettermæle å dømme fikk gruvearbeiderne nå en sjef som sto så langt fra Wenstrøm i lederstil som det gikk an å komme. Knudsens observasjon av sin medarbeider stemte godt overens med den beskrivelsen som kom frem i nekrologen etter Fredrik Carlsons død i 1954. Da skrev Arne Hofseth; «Carlson var en mand av få ord, men det han sa ble husket og ofte gjengitt. Der var aldri svikt i hans ordholdenhet. Den var en av hovedpillarene for den usedvanlige og verdifulle posisjon han hadde blant arbeiderne. (...) mens de som måtte være store nok ikke ble spart for brodden i hans spesielle vidd.»

(Som pensjonist flyttet Carlson tilbake til Sverige, i 1933. Etter eget ønske fikk han sitt gravsted i Sulitjelma.)

En ny tid

Med direktør Knudsen og gruveingeniør Carlson gikk bergverket i Sulitjelma inn i en ny tid. Hvordan forholdt Helsingborg-ledelsen seg til den nye ledelse i Sulitjelma? Knudsen rapporterte jevnlig til Sverige, men det ble slutt på de daglige altomfattende rapportene som hans forgjengere hadde vært tvunget til. Perssons stadige krav om å bli holdt informert om selv de minste detaljer falt helt bort, og fra første stund synes det som om Knudsens ledelse av Sulitjelma falt både i smak og respekt i Helsingborg.

Knudsen kom raskt i gang med sitt arbeid og kastet ikke bort tiden på å reflektere over sine forgjengeres mindre heldige driftsresultat. Knudsen kommenterte Wenstrøms driftsopplegg på følgende måte:

”(..) de herrer Wenstrøm og Yng har plukket sterkt på malmen i Giken grube. Dette gjør det jo litt vanskeligere for os i den første tid at få en stor og billig produksjon. Vi skal imidlertid gjøre vort bedste.”

I sitt årsbudsjett for 1898 slo Knudsen fast at man nå var; «nødsaget til at drive betydelige tilredningsarbeider i alle tre gruvene (..) da dette har vært forsømt vel mye.»

Nils Persson ga uttrykk for sin forventning til at Knudsen skulle få ned de skyhøye akkordene som Wenstrøms drift hadde resultert i. Ikke minst var det helsingborgledelsens håp at Knudsen skulle få med seg arbeidere fra Røros, ”och dessa äro icke bortskämda med förtjenst”, hevdet Sture P. Henning. Knudsen selv kommenterte ikke lønningene i Sulitjelma dette året spesielt, men foreslo derimot en annen metode for å bringe ned utgiftene: «*For at bringe ned udgifter og få til de største mulige besparelser for mest mulig utbytte så bør ingeniører, stigere og formenn bevilges et tantieme av de innsparinger de klarer at gjøre i fh. til det opsatte budgett.*» Knudsen viste til at han i sin praksis hadde erfaring for at «*huru mycket det har att säga, att ingeniører och opsyningsmän sporrar att drifva ekonomiskt, och har jag äfven sett mycket gynnsamma resultat af den föreslagna förordning*». Og det var ikke småpenger Knudsen mente å kunne spare. Her var det tale om titusener per ingeniør. Samtidig viser hans forslag at hans lederstrategi innebar at ingeniører og formenn skulle få mye større ansvar for driften enn de tidligere hadde hatt.

I budsjettet for 1899 ble for første gang lønningene og mangelen på arbeidskraft i gruvene omtalt. Knudsen skrev til konsulen: «Vid budgetens utarbetande har jag specielt tagit sigte på, att den stundande vår börjande järnvegsarbetena vid Ofoten, säkerligen skola hafva ett ogynnsamt inflytande på tilgången af arbetare, något som nog också skall tvinga oss att betala högre priser för att få folk att stanna här, ty som bekant tjena arbetarne mycket godt vid statens järnvägsanläggningar.»

Rekruttering 1897 – 1900

Skjedde det endringer i rekrutteringen av minerere, fordrere og andre gruvearbeidere etter at direktør Knudsen kom til Sulitjelma? Ble forhåpningene til at Knudsen skulle trekke med seg arbeidere fra Røros innfridd? Dersom det skjedde endringer i den geografiske rekrutteringen etter Knudsens ankomst i 1897, burde det være synlig i folketellingen fra 1900.

Tabell 10. De største enkeltgruppers fødested etter yrke, ved folketellingen 1900

Yrke	Nr 1	Nr 2	Nr 3	Nr 4	Nr 5	Av totalt
Minerere	17 Sverige	13 S-Trlag	8 Skjerstad	4 Vefsn		84
Maskinbore	3 Sverige	2 Skjerstad	1 Vefsn			11
Fordrer	11 Vefsn	6 Saltdal	5 S-Trlag	5 Skjerstad	5 Sverige	59
Gruvearbeid	22 S-Trlag	14 Skjerstad	12 Sørfold	10 Bodin	7 Sverige	90
Sjeidere	18 Sørfold	6 Skjerstad	6 Vefsn	5 Vestvågøy	3 Beiarn	52

Kilde: Folketellingen 1900

Kommentar tabell 10: I folketellingen for 1900 er arbeiderne, spesielt ved Furuhaugen gruve, hovedsakelig registrert under betegnelsen gruvearbeider. Tittel som viser personenes konkrete arbeidsoppgaver, gjelder stort sett bare for sjeidere. Betegnelsen «gruvearbeider» hindrer muligheten for å skille ut minerere og fordrere. Dette

går spesielt ut over den store kontingent arbeidere fra Ålen i Sør-Trøndelag der det helt klart finnes både minerere og fordrere. Det er derfor stor sannsynlighet for at Sør-Trøndelag skulle innehatt førsteplass som største enkeltgruppe av minerere.

De to største gruppene av minerere kom fra Sverige og Sør-Trøndelag, og hele 9 av de 13 minererne fra Sør-Trøndelag hadde fødested Ålen. Det kan synes som «Knudsen-effekten» slo til for fullt, og rekrutteringen endret seg geografisk etter direktørskiftet i 1897. Ved Furuhaugen-gruva var den største kontingenten arbeidere fra Ålen samlet, med 17 gruvearbeidere. Men også ved andre gruver markerte de seg, ved Hankabakken gruve (like ved Ny Sulitjelma) var det seks minerere fra Ålen i virksomhet. De svenske stigerne i gruva var ennå i 1900 i flertall, men også her kom sør-trønderne etter. Den tredje største gruppen minerere kom fra Skjerstad kommune, som den gang omfattet dagens Skjerstad og Fauske kommuner. Det er verd å merke seg at etter mer enn ti års drift hadde verket ikke klart å opparbeide seg en stor lokal stamme av minerere, noe som var en viktig forutsetning for selvrekruttering i fremtiden.

I 1900 var altså fortsatt de langveisfarende i flertall blant de spesialiserte gruvearbeiderne, her hadde det ikke skjedd noen større endring på ti år. Siden prosessen fra ufaglært arbeider til ansettelse som minerer, som oftest krevde at man gikk gradene fra diversearbeid i gruva, via fordring og til slutt minering, er det interessant å se hvilke grupper som markerer seg som fremtidens minerere. Her viser gruppen «fordrere» i tabell 10 at det var vefsningsene som aspirerte sterkest til å bli fremtidige minerere, folk fra verkskommunen lå på tredje plass med bare fem fordrere.

Vefsningsene utgjorde i 1900 et betydelig innslag i arbeidsstokken, med 23 arbeidere i fire yrkesgrupper (Vedlegg 3). Av folk fra nærkommunene til verket merker man seg Sørfolds store andel av sjeidere og diversearbeid i gruvene. Ingen fra Sørfold arbeidet som minerere eller fordrere. Dette viser at foldværingene ennå forholdt seg til gruvearbeidet som sesongarbeid, og sannsynligvis var i Sulis i påvente av Lofotfisket.

Så sent som i 1896 var verksledelsen kritisk til «naboskapets befolkning», altså bygdefolket. Når sommeren kom skulle disse hjem til slåtten, og verket sto i stor mangel på sjeidere. Faktisk omtales denne kategori arbeidere i årsberetningene for gruveselskapet helt frem til etter andre verdenskrig. I nyere tid ble de kalt «jordbruksminerere» og var et problem fordi det gjorde gruveproduksjonen om vår og høst avhengig av godt vær for slåtten.

En del historier fra slutten av 1890-tallet viser til at de man kalte «bon'tjyver» ikke fikk arbeid i gruva, hvorfor sies det ingenting om. Følgende historier, sakset fra Ivar Krisitansens intervju-samling¹, taler kanskje for seg selv:

En dag kom en foldværing til Calsson, Gruv-Kalle de kaldte.

- Jag skola fråga insjenør'n om arbete, sa foldværingen.

- Hm, hvar kommer ni från? spurte Carlsson.

- Æ e' frå Folla, svarte foldværingen.

- Sådana sommarfåglar begagnas inte här, sa Carlsson,

Og med det måtte foldværingern se til å komme seg ut....

(Christian Finneid, 1960)

Det hendte iblant at tjuvbønder, kunne tilby seg å arbeide for en betaling som lå langt under den vanlige dagsbetalingen. En slik møtte opp på kontoret til gruveingeniør Carlson:

-E vil gjern ha arbei'.

-Her fins inte arbete å få, svarte ingeniør Carlson.

-Det e' det samme, e ha' matkisto me' og e' kan arbei for kr. 1,50 om dagen.

-Folk som vil och kan arbete för kr 1och 50, dom kan vi inte ha her. Res hem med matkista, befalte Carlson.

(Gjert Løding, 1957)

Endringer i den geografiske rekrutteringen fra 1891 til 1900

Hvilke endringer skjedde generelt i geografisk rekruttering av gruvearbeidere på de ti årene mellom folketellingene i 1891 og 1900?

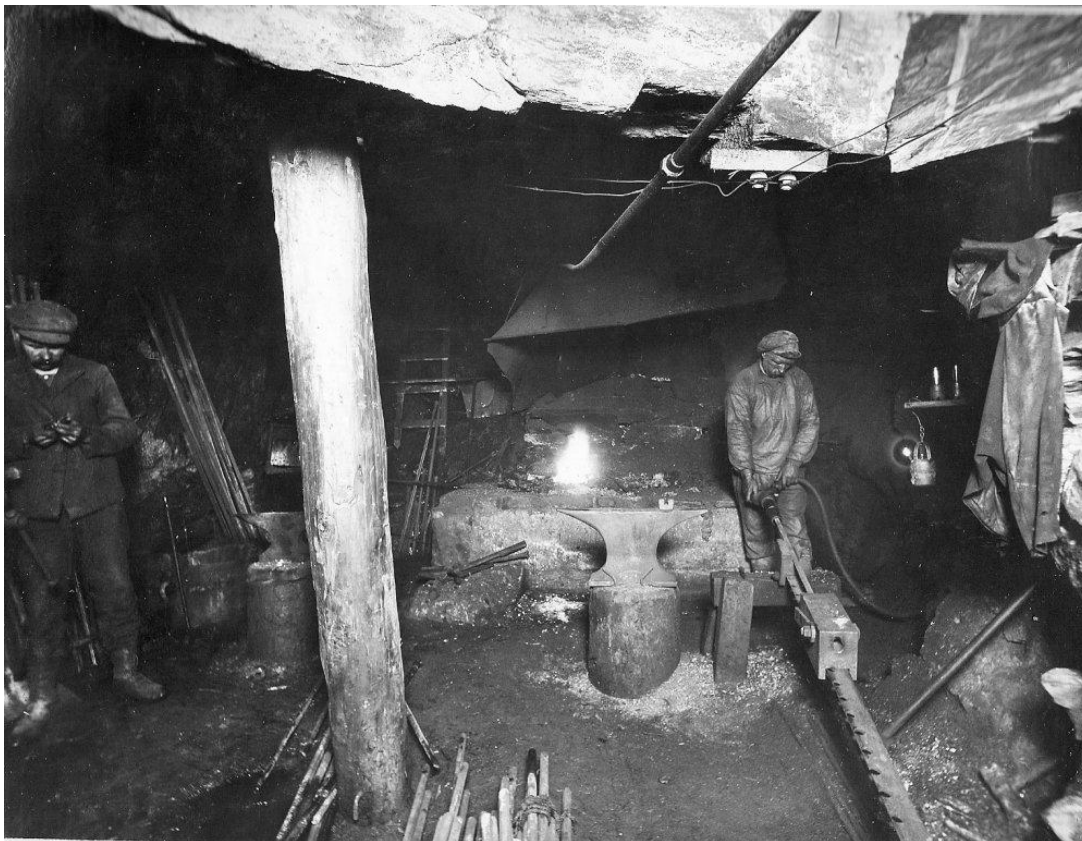
Tabell 11. Fødested for gruvearbeidere, minerere, fordrere.

Fødested	Folketellingen 1891	Folketellingen 1900	Endring
Nord-Norge	8 (12,9%)	131 (56,2%)	+123 (+1537,5%)
Sør-Norge	32 (51,6%)	66 (28,3%)	+ 34 (+ 106,3%)
Sverige/Fin.-Russ.	22 (35,5%)	36 (15,5%)	+ 14 (+ 63,6%)
Sum	62 (100%)	233 (100%)	+ 171 (+ 275.8%)

Kilde: Folketellingen 1891 og 1900.

Kommentar tabell 11: Tabellen baserer seg på antall minerere, fordrere og gruvearbeidere i de to folketellingene. Utvalget av arbeidere er foretatt etter følgende kriterier; De yrkene ikke knytter seg direkte til driften i gruva, samt yrker som er kommet til etter 1891 er ikke tatt med, f.eks linbanefordring (som dessuten ikke er et underjordsarbeid). Borsmeder, kompressorkjørere, gruvebyggere er tatt med under yrket *gruvearbeider*.

Som vi ser av tabell 11 har det skjedd store endringer i rekrutteringen til verket fra 1891 til 1900. I begynnelsen av tiåret hadde de fleste gruvearbeiderne fødested utenfor landsdelen, i Sør-Norge og Sverige. Dette forhold endret seg kraftig frem til 1900, nå var det overvekt av folk fra Nord-Norge. Hvordan slo det nordnorske inntoget i gruvearbeiderstanden ut, erobret de også flertallet totalt sett blant de spesialiserte gruvearbeiderne?

Fra borsmia, ved ei av gruvene i Sulitjelma.

Tabell 12. Minerere/maskinborere 1900

Fødested	Antall	gift	ugift	Sum
Sverige	20	9	11	Utlandet 22
Russland/Finland	2		2	
Nord-Trøndelag	3	2	1	Sør-Norge 24
Sør-Trøndelag	13		13	
Møre og Romsdal	3	2	1	
Oppland	2	1	1	
Buskerud	1	1		
Hordaland	1		1	
Aust-Agder	1		1	
Skjerstad	10	3	7	Salten 18
Saltdal	3	1	2	
Beiarn	2	1	1	
Bodin	3	1	2	
Meløy	1		1	Øvrige Nordland 17
Steigen	1		1	
Evenes	1	1		
Vestvågøy	1		1	
Andøy	1		1	
Mo i Rana	3	1	2	
Hemnes	2	1	1	
Nesna	1	1		
Vefsn	5	3	2	
Bindal	1		1	
Troms	2		2	Ø.Nord-Norge 3
Finnmark	1		1	
Sum	84	28	56	84

Kilde: Folketellingen 1900. 73 minerere og 11 maskinborere

Kommentar tabell 12: Som det ble vist til i kommentaren til tabell 9, er det stor sannsynlighet for at en del minerere med fødested Ålen, Sør-Trøndelag, er skjult i folketellingas yrkesbetegnelse "gruvearbeider". Dette gjelder særlig for huslistene ved Furuhaugen gruve.

Minerere og maskinborere

I tabell 12. er minerernes/maskinborenes fødested undersøkt. Styrkeforholdet mellom minererne viser at det er fortsatt var Sør-Norge/"Utlandet" som utgjorde flertallet med 46 mot Nord-Norges 38 minerere. 66% av alle minererne var ugifte, og av alle 84 minerere viser folketellingen at det bare var 16 (19%) som har familien boende i Sulitjelma.

Gjennomsnittsalderen for alle minererne i 1900 var 28,4 år. Det er tidligere vist at gruvearbeidernes alder økte med fødestedets avstand fra Sulitjelma (tabell 6.), en indikasjon på at de langveisfarende var erfarne gruvearbeidere. Dette holdt seg også i 1900, men aldersgjennomsnittet gikk kraftig nedover både for langdistanseflytterne og de nordnorske arbeiderne.

Sulitjelma var i 1900 ennå et anleggsamfunn, med mange unge uetablerte og ustabile arbeidere. Sammenligner man den store geografiske spredningen blant de nordnorske minererne med konsentrasjonen av svensker og sørtrøndere, viser dette at verket ennå var avhengig av verving for å sikre gruveproduksjonen.

Knudsen-effekten

Den forventede rekrutteringseffekten ved direktør Knudsens overtakelse av driften slo til, slik tabell 11 viser. Går vi nærmere inn på fødested for de 40 gruvearbeiderne fra Sør-Trøndelag, viser det seg at 32 personer har fødested i området Ålen, Holtålen og Røros. Det spesielle ved arbeiderne fra Sør-Trøndelag er deres høye prosentandel av ugifte. Gjennomsnittsalderen på de 40 trønderne var 25,7 år, det var altså Røros-gruvenes eget rekrutteringsgrunnlag som valgte å reise nordover.

De gifte Røros-arbeiderne valgte i hovedsak ikke å reise etter Knudsen. Jens Smed fra Røros kan stå som eksempel. I et brev til Knudsen trakk han frem tre årsaker til at han ikke kunne ta i mot plassen direktøren tilbød.

"Har jeg været løs og ledig, så har jeg ikke betenkt mig det mindste på at reise, men som de ved er jeg bunden til stedet ved familie og eiendom, og min kone er på ingen måde at formå til at flytte herfra."

Den andre begrunnelsen for ikke å reise til Sulis var at at hyttemesteren på Røros ikke ville gi Jens Smed permisjon for å være borte i ett til to år, og den siste årsak Jens Smed oppga var lønna han ble tilbudt i Sulis:

"Hvad lønnen angår er den jo efter vore forhold nok så respektabel, men vil det ikke bli såmeget, når jeg skal ha min familie igjen her, og dessuten må leie folk til afforing og torvtagning m.m. Jeg synes derfor at jeg burde ha fri reise samt enten fri kost eller lidt større løn".²

En av dem som fulgte etter da Knudsen reiste til Sulis, var ungkaren Johan Moen fra Ålen. I boka "Bergmann og rallar" (H.Melien 1983) som bygger på Johan Moens dagboksnotater, kommer det frem at Johan ble vervet av direktør Knudsen: *"Men direktør Knudsen ved Verket hadde reist før ham, og i Sulis lå dagpengene skyhøyt over lønningene ved Rørosgruvene. Det hadde Knudsen skrevet i brev til ham. - Du må gjerne komme hit, jeg skal ordne arbeid for deg ved Hanken gruver, skrev Stor-Knudsen, og ønsket ham velkommen til Sulis. Slik følte han seg trygg."* Johan Moen hadde begynt sin arbeidsdag som 9-åring, som skeider i Kongens gruve på Røros. 10 år senere var han gruvearbeider på Ny Sulitjelma, og lokkemidlet var, nesten selvsagt, høy lønn.

Hans Trondsen fra Valnesfjord (dengang Skjerstad kommune) var av dem som valgte bort Sulitjelma som arbeidsted i 1900. I boka "Arbeidsfolkets saga" forteller Trondsen fra sitt omskiftende arbeidsliv. (Fra 1890 til 1894 arbeidet Trondsen i Sulis, de to siste åra før han sluttet var han fordrer/minerer.) Høsten 1900 ble han oppsagt som gruvearbeider ved forsøksdriften ved Næverhaugen jernmalmfelt i heimbygda. Han tenkte da å ta arbeid i Sulis, men da tilbud om arbeid ved Kistrand skiferbrudd kom, takket han i stedet ja til dette; *"Han tilbød meg en fast daglønn av kr 3,50. Da jeg var kjent med at fortjenesten ved gruvene i Sulitjelma var dårlig, og leveomkostningene var meget høyere enn nede i bygda, bestemte jeg meg for å ta jobben."*

En annen saltværing med erfaring fra Sulis var Kristen J. Næstby³. Han var første gang i Sulis som 18-åring i 1895. Oppholdet som skeider varte et knapt år, Næstby valgte i stedet å reise på lofotfiske og kjøpte garn for pengene han hadde tjent. På senhøsten i 1899 var han igjen tilbake i Sulis. Denne gang fikk han jobb på smeltehytta i Fagerli. *"Det ble forkjølelse, bronkitt og dårlig mave"*, minnes Næstby, som hevdet at giftgassene på smeltehytta ga hans helse en alvorlig knekk. I 1900 sa han opp og reiste fra gruvebyen: *"Heldigvis skulle jeg eksersere det året, så jeg sa opp og reiste heim tre uker før eksersisen skulle begynne. Jeg var da så mye nedfor at folk i heimbygda spurte meg om jeg var rømt fra kirkegården."* Næstby var altså ingen god reklame i heimbygda for andre som tenkte å oppsøke Sulitjelma som arbeidsted.

Noter

¹ Sulitjelma Historielag: Iver Kristiansens intervju-samling.

² Brev fra Jens Smed til direktør Emil Knudsen, i Sulitjelma Aktiebolags korrespondansearkiv, år 1898.

³ Kristian J. Næstby: "Minner fra mitt liv". Utgitt som hefte av Jan Dagfinn Monssen i 1995, ukjent i hvilket opplag, men har vært solgt via Saltdal bok- og papirhandel.

Sulitjelma som arbeidsplass

Hva møtte arbeiderne som kom til Sulitjelma på 1890-tallet? Gruveselskapet bygde opp et helt samfunn fra grunnen av, et samfunn de eide og styrte med vide fullmakter.

Arbeidsdagen

Ved gruvene i Sulitjelma var arbeidstiden ti timer, og alt arbeid foregikk så å si utelukkende på akkord. I tillegg fremgår det at man også arbeidet overtid. Dette ble av verksledelsen fremstilt som et gode når arbeidesøkende ba om å få oppgitt hva de hadde muligheten til å tjene i Sulis-gruvene. Ellers var det særlig i skeidingen at arbeidsdagens lengde kunne variere. Om vinteren når uvær hindret linbanens frakt av malm ned fra gruvene, kunne det bli å ligge på brakka. Også ujevn produksjon førte til at det kunne bli mange dager med bare fire-fem timers arbeid, og det influerte sterkt på lønna.

Ved enkelte gruver som Sala og Røros ble det frem mot århundreskiftet tatt hensyn til at arbeiderne hadde en jordvei å ivareta. Dette ble praktisert gjennom ulike ordninger, som f.eks forkortet arbeidsdag i sesongen, eller kortere arbeidsuke. I Sulitjelma tok man ingen slike hensyn, dessuten var det vanskelig å kombinere jordbruk og gruvarbeid i Sulitjelma, med hensyn til avstanden fra verket og ned til bygda.

Boforhold

Boforholdene i Sulitjelma var vanskelige, og arbeiderne hadde ikke mulighet til å bygge egne boliger på verkets territorium. Også i Gällivare var bolig mangelen et problem. Her hadde bolaget bare 127 boliger, mens det ved gruvene arbeidet 1700 mann. Forklaringene på bolig mangelen var den samme i Sulis og Gällivare, det skyldtes at arbeidsstokken hadde økt svært raskt. Men ved den svenske gruva kunne folk leie hus privat, eller bygge selv. «*De bygga af gamla utnötta sleepers, eller af ännu märkvärdigare materiel, och det sacknas ej heller exempel på, att man helt enkelt bor i jordkullor*», fortalte Geijerstam fra Gällivare. Herfra beskrev han en spasertur i skogen der han fikk se «*små omålade träbyggnader titta fram och väggarna på dessa äro fulla med små röda kors, det kända dynamitmärket*».

I 1892 ga staten verket fri bruksrett over store områder, slik at verket var enerådende over all grunn rundt de ulike arbeidsstedene. Og noen egenbygging ble ikke tillatt, selv om trangboddheten var stor. Mens man i Grängesberg forbød folk å ha losjerende hos seg, var dette et påbud for alle som fikk hus i Gällivare og Sulitjelma måtte godta.

Hans Trondsen¹ fra Valnesfjord kom til Sulis første gang i 1890 og beskriver forholdene slik: «*Jeg fikk bo i samme brakke som min bror, Mikal, bodde i. Han var gift og hadde en liten datter på 2 år. Hans kone var kokke for kokkelaget som, før jeg kom, besto av 8 mann. Leiligheten besto av en gang og et lite kjøkken og en stue (...), samt et loft over stuen. (...) Disse rom skulle altså tjene som familieleilighet og som oppholds- og soverom for 9 løskarer. Stuen, som tjenestegjorde som spiserom og arbeidsrom(...) og om vinteren også som tørkerom for våt og skitten arbeidslomp og nyvaskede underklær, ble også benyttet som soverom for min bror og hans familie, mens løskarene var stuet sammen i dobbeltekøyer oppe på det lave loftet. Slik var det i alle arbeidsbrakker i den tid*»

Men trangboddheten skulle bli verre med økende antall arbeidere. I 1892 hadde Hans Trondsen giftet seg, og i juni 1893 flyttet kona med til Sulis. «*Jeg var blitt lovet et av de største rommene (i Stor-brakka på Giken. M. anm.), på betingelse av at seks løskarer også skulle få bo der. Dette måtte jeg gå med på for å få leid rommet, og min kone skulle være kokke for løskarene og meg. Det ble å koke, spise og ligge på samme rom for hele hurven. Ektesenga ble plassert i et hjørne av værelset, med tykt forheng omkring, og de tre løskarssengene, med 2 personer i hver seng, ble plassert langs veggene.*» Sommeren 1894 forlot Trondsen og kona Sulis. Han kom tilbake til gruvene i 1908, men familien ble for ettertiden boende på bygda".

I 1895 viser en oversikt at det i Charlotta barakke nr 1. var 16 rom, der det tilsammen bodde 11 familier og 47 mann, i tillegg de to tilsynsmennene for brakka, Hugaas og Guldbrandsen. Trangboddhet med veggelus og kakkerlakker finnes det mange beretninger om, og de dårlige boforhold varte lenge i Sulitjelma. Ser vi på de gamle gruvene i Sverige, var boforholdene et område som ble forsøkt forbedret allerede på 1890-tallet, og forholdene på steder som Sulitjelma inspirerte nok de færreste til å flytte familien hit.

Matforsyning og handel

Også matforsyningene var et problem i Sulitjelma. Som vi så under streiken krevde arbeiderne at verket skulle tillate fri handel på verkets grunn. Det skulle ta 19 år før dette kravet ble innfridd. Etter at fagorganisasjonen fikk sitt gjennombrudd i 1907, ble «egen» butikk etablert av arbeiderne på Fineid, 4 mil fra Sulitjelma. Verket nektet å

avstå grunn i Sulis, og først i 1913 ble «kooperativet» i Sulis en realitet, etter at arbeiderne hadde måttet søke hjelp hos både Storting og departement. Etter streiken ble det i avisene hevdet at «arbeiderlagene finder, de staar sig på af og til at lade et par mænd skofte et par dage for at reise ned til Finneid og gjøre indkjøb der.»

Frem til 1913 beholdt gruveselskapet monopol på all handel i Sulitjelma. Nils Perssons hovedargument mot å slippe handelen fri var at dette ville medføre fritt leide for alle brennevinslangere. I Gällivare skapte ulovlig spritomsetning, spillebuler og prostitusjon et enormt sosialt problem. Fra Sulis fortelles det at det vinterstid ble transportert fisk fra Lofoten og til ulike brakkelag ved verket, i buken på den frosne fisken hadde man sydd inn brennevinsflasker. Prostitusjon finnes det også en god del beretninger om, men verkets kontroll over alt og alle medførte at fenomenet ikke fikk noe stort omfang.

De streikende arbeiderne i 1894 klaget over at det var dyrt å handle på verkets butikk, og at varene var dårlige. Så sent som i 1900 fortalte Hans Trondsen fra Valnesfjord, at leveomkostningene var meget høyere enn nede i bygda. En annen gruvearbeider, Erik Fager, bosatt ved høyfjellsgruva på Hanken, skrev i 1898 et sint brev til verksdirektøren angående handelen: «Jeg må hervid melde til dem att den madtrekvisjon her til Hanken er aldeles beklagelig. Somme får noget og somme får aldeles ingenting(..). Skrive i bøgerne det rekvirerede beløp, det får vi gjort, men ikke varene. Kaffe det fik jeg aldeles intet. Brød fik jeg to som var sønderrivne som om vargene skulde ha varit i hop med dom.»

Fager påpekte at trekk i lønna ble foretatt, enten arbeiderne fikk det de bestilte eller ikke. Nå hadde han fått nok av forholdene i Sulis, og så frem til at han skulle slutte og reise om åtte dager. Nettopp derfor (!) ville han skrive til direktør Knudsen og høre hva han hadde tenkt å gjøre med systemet på kramboden. Og Fager var ikke den eneste som klaget på systemet. Skyld på verkets butikk er ofte omtalt i intervju av arbeidere fra Sulis. Det at folk hadde skyld på butikken var også en del av verkets kontroll over arbeiderne. Før kontraboken var gjort opp og arbeideren var skyldfri, kunne han ikke forlate Sulis. Man fikk ikke utbetalt lønn før alt var betalt, og arbeiderne reagerte (som vi så under streiken) på at regningen ikke var spesifisert og dermed ikke kunne kontrolleres.

Sykekasser og helsestell

I 1891 hevdet distriktslegen at arbeidernes levemåte i Sulitjelma «er vistnok gjennomgående bedre, end almuens i alminnelighet på disse kanter(..)». ² I 1894 meldte legen at «Akutt diarrhe alminnelig i Sulitjelma. 2 døde». I 1898 skrev verkslege Bergh at sykigheten i Sulitjelma var stor. Han skyldte i hovedsak på klima, det usunne arbeid i gruvene, røsteovnene, smelthytta og «dels de trange og mindre gode boliger og endelig mangel på friske fødemidler, særlig melk.» Subdirektør O. Wenstrøm forsøkte i 1897 å bote på melkemangel ved å kjøpe inn flere kyr til verket for sommersesongen. Melken skulle distribueres gjennom dampkjøkkenet, og funksjonærene ble oppfordret til å reklamere for tilbudet, noe som var nødvendig da alle verkets kyr i 1896 ble slaktet ned på grunn av tuberkulose!

Sommeren 1896 ble det opprettet to sykekasser i Sulitjelma, drevet av og for arbeiderne. I reglementet for «Ny-Sulitelma grufarbetares sjukhjälpsförening», het det at alle arbeidere ved Giken og Ny-Sulitjelma hadde rett til å inntre i kassen så snart man var ansatt ved verket. (Vedlegg 1) For å få utbetalt sykepenger måtte det forevises legeerklæring, og støtte skulle gis i «minst tre og högst nittio dagar, med kronor 1,50 pr. dag, som uttareras lita på hvarje medlem.» Hvor lenge disse kassene eksisterte er ikke kjent, men ennå sommeren 1897 var sykekassene operative, og ifølge Wenstrøms korrespondanse fantes det i tillegg til Ny-Sulitjelmas sykekasse, en egen for arbeiderne ved de andre arbeidsplassene rundt Langvatnet. Wenstrøms interesse for sykekassene skyldtes hans intense forsøk på å få arbeiderne til å betale for verkets ansatte lege og sykepleier. Han ønsket å «bilda en sjukassa för verkets alla arbetare, hvilken sjukassa sedan kunde helt öfvertaga verkets läkarevård. För att få arbetarne med herpå (..) kunde verket till en början anstå en grundfond.» Dette ønske gikk ikke i oppfyllelse.

20. oktober i 1898 stod et nytt sykehus ferdig i Sulitjelma, det gamle skulle nå brukes til isolasjon i epidemtilfeller. Behovet for eget sykehus med kirurgisk avdeling skyldtes i stor grad stedets avsides beliggenhet. I 1899 noterte legen 2872 nye sykdomstilfeller, av disse 385 skadetilfeller. Dersom man skal gi et inntrykk av de ulykker som oftest ble meldt, var det brudd- og klemskader og avrivning av tær, hender m.m. I 1897 ble denne skademeldigen sendt riksforsikringsanstalten angående vaskeriarbeider Jakob Olsen Klette, Skjerstad: «fikk foden ind mellom lagerklodsen og remskiven, ved at kanten af remmen tog fast i spidsen af komagen som han havde på». Resultatet var «knust ytterste led stortå og avrevet 5te tå».

I gruva skyldtes mange ulykker blant minererne behandlingen av dynamitt, og fordrerne var særlig utsatt for brudd og knusninger på grunn av stein som falt ned på føttene. Lovbestemt ulykkestrygd for industriarbeidere kom i 1894, men først fra og med 1896 var ordningen effektiv ved verket. For arbeiderne var ikke ulykkesforsikringen nok. Sykdom over lengre tid innebar at man sto uten inntekt.

Johan Matsson med datteren Astrid ved bolighuset ved Hankabakken gruve, ca 1907. Matsson var fra Korpilombolo i Pajala, Nord-Sverige.

Noter

¹ Trondsen, Hans - Arbeidsfolkets saga

² Forsdal, Anders; Utdrag av medisinalberetninger fra Sulitjelma 1891-1990. ISM skriftserie nr, 27. Tromsø 1993

Nytt forsøk på fagorganisering

Innføringen av et politisystem og et nettverk av angivere ble resultatet etter streiken i 1894. Verksledelsen brukte «svarteboke» avktivt, og kartlegging av sosialister og det man kalte oppviglere ble en prioritert oppgave for direktør Wenstrøm. Da Wenstrøm reistefra Sulitjelma i 1897 overtok tidligere direktør ved Røros kobberverk, Emil Knudsen, ledelsen. Han videreførte i stor grad de virkemidler som tidligere var tatt i bruk for å hindre at sosialister og organisatorer skulle få arbeid i Sulis. Et eksempel var at arbeidere som var medlemmer av Fauske og Omegns Arbeiderforening opplevde utestenging fra arbeid, og oppsigelser i Sulitjelma. Sommeren 1898, et halvår etter at Knudsen hadde overtatt som direktør, skrev arbeiderforeningen et brev til konsul Persson i sakens anledning.

«I anledning af at Sulithelmafunktionærer ved Fineide och Moen (...) har nekat medlemmar af Fauske och omegns arbetareförening, arbete vid verket på nämnda ställen, med mindre att medlemmarna kunde framvisa skriftligt bevis på att dem var utskrifna från nämnda förening, är vi hermed så fri att henvända oss till herr konsulen med begäran, om han kan ordna nämnda sak så, att det härefter icke gentages, då många ogunstiga förhåll dervid kan opstå mellan arbetsgivare och arbetare.

Detta förbud af arbete har eksistert ett års tid och vi har med tålmodighet väntat på at nämnda funktionärer skulle hafva slutat med denna taktik. Men hvad som värre er det fortsättes, och det oakad att föreningens förman har skrifvit till herr direktør Knudsen om saken, hvad också direktøren uttalad att det är honom obekant att sådant utöfvas.

Vi finna oss härmed nødsagat att skrida till underhandling, och då vi tror att herr Consul Persson är den man som mest har att säga i Sulithelma och dertil sakkunni i arbetarerörelsen, henvender vi oss till eder utan att måste ty till organisasjonen. Och i äfventuelt tilfälle måste kravet blifva: Fjernelse af nämnda funktionärer från verket samt en betryggande borgen för att det för eftertiden ikke gentagas sådant tvång (...)

Lederen av Fauske og Omegns Arbeiderforening, P. M. Nylanders ønske om at konsulen skulle si opp to av sine funksjonærer, virker som et nokså urealistisk krav fra arbeiderforeningen. Påstanden i brevet om at konsul Persson også skulle være kyndig i «arbetarrørelsen», har det ikke vært mulig å finne noen forklaring på.

Kåre Odlaug skriver i Norsk Arbeidsmandsforbunds historie at Nylander forlot Fauske sommeren 1898, altså på den tid brevet til konsul Persson ble skrevet. Da Nylander reiste svant aktiviteten i foreningen hen. Fauske og Omegns Arbeiderforening hadde ført en radikal linje, og medlemskap her førte til utestegning fra arbeid i Sulis. Det var derfor naturlig at folk følte seg presset til å gi opp sitt medlemskap. Men det er verd å merke seg at folks behov for organisering ikke døde hen, men førte til opprettelsen av nye foreninger. Nettopp sommeren 1898 skjedde det en oppblomstring av arbeiderforeninger som søkte om møtelokaler i Sulis.

Nye arbeiderforeninger stiftes

«Arbeiderlaget Samhold» ble stiftet 15.mai 1898 på Fauske. Laget hadde i starten hele «84 medlemmer, hovedsagelig kropsarbeidere». I et brev til direktør Knudsen undertegnet av Karl Bleiknes, søkte laget om å få stifte «en lignende forening oppe i Sulitjelma», samt bistand fra direktøren for de arbeidere «som gjennom laget søger arbeide ved Sulitjelma gruber». Arbeiderlaget Samholds formål skulle nok passe direktøren: «Laget er nærmest tænkt at søge på en beroligende måde at samle arbeiderne til at eftertenke før de griber til unødige streiker eller lignende, rettere sagt: **Laget vil arbeide mod den nu altfor hurtige rabalderfart de socialistiske førere benytter sig af.**»

Knapt en måned senere, 11. juni, meddelte to gruvearbeidere ved Giken gruve i brev til direktør Knudsen at stiftelsen av «**Sulithjelma Bergarbeiderforening**» var under forberedelse. De to gruvearbeiderne, Bernt Gipstad og Peter Eriksen, la frem saken slik for Knudsen:

«Undertegnede medlemmer af den forberedende komité tillater sig herved ved sine i møtet på Giken i aften valgte to repræsentanter at overrække Herr direktøren det af os utarbejdede forslag til statutter for en påtenkt arbeiderforening heroppe, til overveielse. Vi nærer alle interesse for en sådan forening, og tror den vil virke til gavn blant arbeiderne. (...)Vi stoler både på Deres velvilje og retsindighet og haaber Deres bistand både med hensyn til foreningens stiftelse og videre utvikling til gavn og nytte (...).»

Den planlagte forenings lover inneholdt 21 paragrafer, og som formål ble oppgitt:

«Dens formål er at bidrage til sine medlemmers oplysning og dannelse, at skaffe dem nyttig og foredlende underholdning samt fremme deres økonomiske velvære.

Dette formål søges oppnået ved anskaffelse af fornødent lokale, tidsskrifter og bøger. Ved foredrag, oplæsning og samtaler over almene emner og ved selskabelige sammenkomster samt ved oprættelse af en syge- eller understøttelseskasse.»

Alt som pekte mot ordinær fagforeningsdannelse gjennom Sulithjelma Bergarbeiderforening ble forsøkt dempet. Men foreningen rettet seg mot arbeidere ved «Sulithjelma gruvedrift», og skulle ta opp forhold angående arbeidernes «økonomiske velvære».

Direktør Knudsens løsning

Direktør Knudsen forholdt seg øredøvende taus både i forhold til «Samholds» og «Bergarbeidernes» søknad. Om lag to måneder etter Gipstad og Eriksens søknad ble sendt, fikk Knudsen et nytt brev. Denne gang underskrevet av B.Gipstad, «*p.t. formand*». Foreningen var altså en realitet. Brevet etterlyste et raskt svar på om foreningen kunne få foreningslokale da «*der øves sterkt tryk på kommiteen i fra arbeidernes side*». Og raskt svar kom, direktør Knudsen meddelte at konsul Persson ennå ikke hadde tatt stilling til søknadene fra de to foreninger.

Knudsens egen oppfatning av saken var derimot klar. Knudsen skrev at man i stedet for at arbeiderne etablerte egne arbeiderforeninger skulle gruveselskapet selv sørge for å tilfredstille arbeidernes behov:

«Da der imidlertid fra andet hold også er inkommet ansøgning om tilladelse til at danne forening (..), stiller ansøgningens udfald sig, såvidt jeg kan forstå, at det ved hver grube indrettes læseværelser for arbeiderne, vor disse på sin fritid kunde få anledning til læsning af aviser og tidsskrifter, hvis anskaffelse i så tilfælde vilde blive bekostet af værket.»

At direktør Knudsen oppfattet bergarbeiderforeningen som en forlengelse av den sosialistiske foreningen på Fauske kom også frem i brevet: «*Jeg unnlader imidlertid ikke at meddele dem, at en skrivelse fra bestyrelsen ved Fauske og Omegn arbeiderforening ved en P.M. Nylander, hvilken skrivelse er holdt i en temmelig uforskammet tone, ikke har bidraget til at fremme sagen om overladelse af lokale.»*

I brevet fra Knudsen kom det også frem at arbeiderne hadde vært i møte med ham på direktørkontoret i sakens anledning. Arbeiderne hadde i dette møtet antakelig benektet at foreningen hadde noen sosialistisk overbygning, for Knudsen skrev:

Til gjennomsyn sendes dem inlagt brev fra «frøken» Ugland, hvis indhold, som de vil se, står i absolut modsættelse til hvad de meddelte på mitt kontor, nemlig at hun intet havde med foreningens stiftelse at gjøre».

Frøken Uglands besøk

Direktør Knudsens kamp mot sosialistagitatorer og fagforeningsaktivister ble landskjent i sin samtid Hans Berntsen klarte likevel å komme seg til Sulis, i 1897, men besøket omtales som «kort». I 1898 kom sosialistagitatoren Helene Ugland til Sulitjelma. Ved første forsøk ble hun raskt arrestert av verkets politi og sendt ned til Finneid igjen.

Men den 21 år gamle agitatoren ga seg ikke så lett. Hun reiste til Saltdal, og fra en av fjellgårdene øverst i bygda la hun ut på en strabasjøs tur over fjellet til Sulis. En svensk gruvearbeider, Aksel Ringhus, organiserte det hele. Han fikk gruvearbeider Jakob Johansen¹ fra Meldal i Sør-Trøndelag til å dra til Saltdal for å hente Helene Ugland, og føre henne over fjellet til Sulitjelma. Verksledelsen hadde sannsynligvis hørt rykter om dette og satte ut vaktposter. I følge et intervju med Jakob Johansen fulgte han Helene Ugland over til Jakobsbakken, forbi vaktpostene og videre ned til Fagerli der hun ble innlosjert og holdt flere møter. I intervjuet sies det at Ugland skulle til Sulis for å organisere arbeiderne. Jakob Johansen fortalte: «*Hun holdt en tre-fire foredrag, men så vart ho tatt. Det va alltid spioner ute for Verket, og det var vel ein slik ein som bar det ut at ho va i Fagerli*». Det ble også diktet en vise om Helene Uglands tur til Sulis, bruddstykker av denne ble i folkeminnet i lang tid.

En ny vise om Sulitjelma

Ved Sulitjelma gruber man skulde gjøre streik
skjønt det var nok saa mange, men alligevel for veik.
Naar frøken Ugland talte, de havde mod i bryst
men da hun saa blev jaget, saa blev det atter tyst.

Hun sagde: hør arbeider, de har jo ingen nød
de rige folk i landet skal nok faa skaffe brød.
For fire kroner dagen I slipper mer at gaa
snart skal det blive paalæg, I sikkert det skal faa.

En arbeidsflok der tæller i flere hundreder
har jo, som enhver anden, sin frihed noksaa kjær.
Vi mere dagløn fordrer og mindre arbeidstid
for det at gjennomføre er Ugland kommet hid.

Fra Hanken ned til Gigen, ogsaa til Furulund
den store nyhed spredtes i hast fra mund til mund
en socialistisk kvinde der tale vil vor sag
det gjælder kun at tage med værket rigtig tag.

Fra barake til barake en liste gik afsted
at tegne hver en vovhals, som vilde være med
endel jo tænkte efter: vi vogte os vel bør
vi kunde blive kattet, saa galt har jo hendt før.

Af broderfolkets sønner en mængde kattet blev
fordi de sine navne paa frihedslisten skrev.
Det hendte at de supet og maatte jages bort
men drukkenskap paa værket man hader ei saa stort.

Bolagets funktionærer de tænkte nu som saa:
vi frøken Ugland fanger, thi dette ei maa gaa,
som vagt paa Jakobsbakken Lars spillemand kan staa,
en ladet bjørnerifle han med sig og kan faa.

Ved Grøndlid blev som vagtpost kapteinen stillet ud,
til de herrer ingeniører han skulde sende bud.
Med tro sit kald han røgted, han frygted jo for kat,
derfor med Argusøine han speided dag og nat.

Men frøken Ugland trodsed de paabud som hun fik
til Sulitjelma gruber den lange vei hun gik
igjennom skov og elve hun maatte vade frem
hun vidste at de vagtposter jo var nok saa slem.

Hav tak I ingeniører, kapteiner, spillemænd,
thi socialismens fører, ei mer er i vor grænd;
thi den slags militære paa værket nu ei bo,
saa vist for socialismen I være faar i ro.

Tilslidst saa hør arbeider, drik kun dit brændevin,
hvad kan det skade værket du lever som et svin,
bolagets funktionærer generer du jo ei,
du er i din barakke, did gaa ei deres vei.

Og om saa galt skuld' hende du kom i deres vei,
saa løft da kun paa hatten, vær derfor ikke lei;
det brændevin du drikker, det har du selv betalt,
men naar du tænker efter saa er det jo forgalt.

Verkets innrømmelser og motstand

Etter at Helene Ugland for andre gang var tatt av verkets politi og sendt bort, hadde hun skrevet til direktøren. I følge Knudsens svarbrev til Sulitjelma Bergarbeiderforening hadde direktøren mottatt brev fra frk. Ugland der hun ga uttrykk for å ha medvirket til bergarbeiderforeningens stiftelse.

Henvendelsen fra «frøkenen» og de to arbeiderforeningene hadde sin virkning på direktøren, for Knudsen avslørte at verket følte seg presset. For å lette presset skulle man for verkets regning innrede leseværelser ved

gruvene og betale aviser og tidsskrifter for arbeiderne, selv om det var klart for alle at det ikke var dette arbeiderne i første omgang ønsket.

De gjengitte brev fra Sulitjelma Bergarbeiderforening er de eneste spor som er funnet fra denne foreningen, og alt tyder på at verksledelsen ganske hurtig stanset dette organisasjonsforsøket. Om lederne av foreningen ble oppsagt er ikke kjent, men Bernt Berthelsen Gifstad reiste fra Sulis til Tromsø i 1899.²

Verkets innrømmelse var tosidig, den åpnet også for å kunne påvirke arbeiderne ved lesning av de «riktige» blad og aviser. For verket førte kontroll med arbeidernes post, og abonnenter på sosialistiske aviser sto ikke trygt i sin jobb. Frykten for agitatorer og foreningsaktivister som Helene Ugland og Hans Berntsen sørget for at verket opprettholdt alle de foranstaltninger Wenstrøm i sin tid etablerte for å kunne kontrollere arbeiderne. Det forebyggende arbeidet for å hindre fagforeninger ble naturlig nok enda mer tilspisset når tendensene til organisering var til stede. Derfor måtte Knudsen komme med innrømmelser.

De anstrengelsene verket viste, for å holde Helene Ugland og Hans Berntsen borte fra verkets grunn, hadde sine årsaker. **Man ønsket ikke at arbeiderne skulle styrke sin posisjon ved å alliere seg med en personlighet som verken hadde noe å frykte eller vente fra verksledelsen, og som fritt kunne lede en organisasjonsdannelse og fremme krav på vegne av den.**

Direktør Knudsen skulle vise seg å bli en mektig motstander for Sulis-arbeiderne. Men hans regime levde på overtid og da direktøren innførte blymerkene, de såkalte «slavemerkene», ble det den direkte foranledning til arbeidernes fagorganisering i 1907. Dessverre er det ikke funnet noe i korrespondansen som kan utdype noe av bakgrunnen for at blyplatene skulle innføres. Det eneste er et brev fra Knudsen til ingeniør Anfinsen der det står: «I 1907 skal der på samtlige arbeidssteder indføres nummerskilter og anmodes de om at oppgi antallet skilter, der vil tiltrænges ved deres afdeling.» Dette viser at «slavemerket» ikke hadde noe med sikkerheten i gruvene å gjøre, da ingeniør Anfinsen var ansvarlig for transportavdelingen ute i dagen. Opplysninger gitt i intervju med arbeidere er entydige i at årsaken var at verket ønsket å innføre såkalt «stempling», for å kontrollere arbeidernes arbeidstid m.m.

29. desember 1906, bare fjorten dager før arbeiderne gikk til opprør mot verkets «slavemerker» sto direktør Knudsen fortsatt støtt på sin oppfatning om at fagforeninger ikke skulle etableres på verkets territorium. En henvendelse fra Norsk arbeidsmandsforbund fikk følgende svar fra direktør Knudsen:

«(..)Vi kjender til, at enkelte misfornøide personer, der ikke har fået sine ønsker opfyldte, om at ligge inde og dovne sig om dagen og lade sig føde av verket uden at yde noget arbejde, har forsynet pressen med nogle hårreisende, løgnaktige skildringer fra Sulitjelma(..) Hvis nogen af de mange virkelig dyktige og samvittighetsfulde arbeidere (..) vilde være ligeså flinke til at skrive korrespondancer og fortælle hvorledes forholdene virkelig er her, vilde sikkerligen disse skildringer af forholdene se ganske anderledes ud end de der har været serveret under titelen Laplands Helvede, eller andre skjønne titler».

Under tittelen «Laplands Helvede» hadde Kata Dahlstrøm en serie av artikler om forholdene i Sulis på trykk i Socialdemokraten, til tross for at Dahlstrøm aldri hadde vært i Sulitjelma. Men hun klarte i alle fall å provosere direktør Knudsen, og han sparte ikke på kruttet overfor Norsk arbeidsmandsforbund:

«I de 9 år som er hengået siden undertegnede overtog ledelsen av driften i Sulitjelma, er vi kommet til den overbevisning, at det vilde være det bedste for både arbeidere og for værket at det forbliver som hidtil, d.v.s at her ingen fagforening dannes, og at værket er udenfor arbeidsgiverforeningen.»

Til slutt i brevet ga Knudsen resolutt svar på de konkrete spørsmål Rickard Hansen i arbeidsmandsforbundet hadde stilt:

”Ad 1: Ja, vi ønsker ikke nogen fagforening stiftet i Sulitjelma.

Ad.2: Vi ønsker ingen udsending her op.

Ad 3: Lokale vil ikke erholdes.

Med høiaktelse E.Knudsen”

Slavemerket

Knudsens ønsker for Sulitjelmans fremtid ble feid bort bare to uker senere. 13. januar i 1907 møttes 1300 arbeidere opp på Langvassisen for å danne fagforening. Noe annet møtelokale hadde de ikke. O.K. Sundt fra Ålen ledet møtet.³

«Den, där nu sviker denna öfverenskommelse, hans själ är värdt att dränkas i en malström av smältat bly», tordnet svensken Karl August Vikberg fra kassen på Langvassisen.⁴ Uddenberg, en annen svenske, var en av lederne og talsmennene på Langvassisen. Han sa blant annet; «Det är inte nog att vi ska' arbeta slik at ryggen

står böjd i 79 graders vinkel, men vi ska' och bära dessa slaveplaterna». Nils Berg, framholdt det var nødvendig å stå samlet i brask og bram; det gjaldt nå at ikke verket fikk jage lederne.⁵

Etter at fagorganisasjonen i Sulitjelma var en realitet kom Hans Berntsen til Sulis. Det ble ordnet med et møte i gammelsmia i Charlotta. Anders Arntsen stod vakt utenfor. Stiger Hedström kom og spurte hva som foregikk. Arntsen sa da til ham at han fikk ikke anledning å komme inn da det var et hemmelig møte. - Hm, hm! sa Hedström. Mens Berntsen sto oppe på bordet og sa; «Dere har hele verden å vinne, kun deres lenker å miste», raste snøen av taket.⁶

Direktør Knudsen var en altså innbitt motstander av arbeidernes fagorganisering, og ønsket å holde både arbeiderne og gruveselskapet utenfor arbeider- og arbeidsgiverorganisaseringen. Hvordan forholdt den sentrale ledelse i Helsingborg seg til saken? Først 13. juni 1907 får vi vite Perssons holdning til det som hadde skjedd i Sulis. Nils Persson markerte i dette brevet til ledelsen i Sulitjelma den største endring i bolagets 13-årige historie: *«vi till och med anse önskvärdt, att våra arbetare komma att tillhöra en fast och stark organisation, och att vi å vår sida göra sammaledes, ty erfarenheten här i Sverige har visat, att därigenom vinnes betydligt ökad trygghet för arbetslugn (...).Såsom vi i vårt ena telegram af i dag nämt, hafva vi ingenting emot, att de förhöjda lönesatserna komma att tillämpas från och med 1ste i denna månad(..)»*

Noter

¹ Intervju med Jakob Johansen, født 1876 i Vågå. Senere bosatt Løkken Verk. Intervjuer Alf Mostue. Norsk folkemuseum, avdeling for arbeiderminner.

² I følge slektsbok for Sulitjelma.

³ I følge en artikkel av Ivar Kristiansen i Julenummeret av Nordlands Fremtid, 1961.

⁴ Intervju med Petter Støvset 1956, Ivar Kristiansens intervjusamling.

⁵ Intervju med Gerhard Pedersen, 1954. Ivar Kristiansens intervjusamling.

⁶ Ibid.

KONKLUSJON

Gravedriften i Sulitjelma startet for fullt rundt 1890. På dette tidspunkt var det avdekket rike forekomster av svovelkis og kobbermalm, resursser som ville gi gruve drift i uoverskuelig fremtid. Et helt samfunn med transportlinjer og nødvendig infrastruktur måtte bygges. Dette var kapitalkrevende, men nødvendige investeringer for fremtiden. Dette førte til at industrigründeren Nils Persson valgte å etablere gruveselskapet Sulitelma Aktibolag i 1891. Selskapet og gruve driften var fundert på rene kapitalistiske prinsipper. I første rekke skulle svovelkisen fra Sulitjelma sikre en lønnsom produksjon av superfosfat i Helsingborg. Men aksjonærene i Sulitelma stilte også krav til rask forrentning av den investerte kapital i Sulitjelma. Dette førte til en årelang kamp for en stor og billig produksjon, og et størst mulig overskudd.

Gruveledelsens og gruve driften problem gjennom hele tiåret var mangelen på kvalifisert arbeidskraft for underjords gruve drift. I tillegg var de sesongmessige svingninger i tilgangen på arbeidskraft i forhold til verkets behov lite sammenfallende. Fiskerbonden fra bygdene rundt verket søkte gruve arbeid om høsten. En slik tilstrømming av ufaglært arbeidskraft var ikke ønsket til Sulitjelma. Persson mistenkte at bygdefolket søkte til gruvene kun for «vinterasyl». Om sommeren, når verket hadde stort behov for arbeidere i alle ledd av driften, var nærområdets befolkning ikke tilgjengelig på grunn av slått og jordbruksarbeid. Heller ikke rallaren og anleggsslusken var vel ansett av verkets ledere, de var «ambulatoriske» og oppfylte ikke ledelsens krav og ønsker om en «en vald stock af duktiga grufarbetare» i Sulitjelma.

Verving av kvalifiserte gruve arbeidere ble bevisst tatt i bruk tidlig på 1890-tallet. Stigere, minerere, fordrere, gruvebyggere og sjeidere ble skaffet på denne måten. Disse utgjorde basis for å oppnå en lønnsom produksjon. I hovedsak var det direktørenes, ingeniørenes og stigernes kontaktnett ved andre gruver som ble utnyttet når en skulle verve gruve arbeidere.

Verket sendte også ut betalte ververe, som oppsøkte svenske gruver og arbeiderne der. Verket betalte arbeidernes reise til Sulis, i særlige vanskelige perioder ble både fri kost og garantert minstelønn gitt, mot at arbeiderne bandt seg for minimum et halvt år i gruvene. Frem mot 1897 foregikk vervingen særlig målrettet mot svenske gruver. Etter direktørskiftet i 1897, ble det satset sterkere på gruveområdene ved Røros og Holtålen.

Fra 1890 - 1895 fantes det klare push- og pullfaktorer som fikk svenske gruve arbeidere til å reise til Sulitjelma. Ved flere svenske gruver var det krise på grunn av markedsituasjonen, et eksempel var Sala Silververks konkurs på grunn av fallende sølvpriser på verdensmarkedet. Men også overgangen til aksjeselskapsformen i svensk gruve industri bidro til rasjonalisering og færre arbeidsplasser. Flere gruveselskap gikk også konkurs, som blant annet Sala Silververks AB, og det innebar tap av arbeidsplasser. Streiken ved Norbergsgruva medførte også at mange ble arbeidsledige. Lokkemidlet, eller pullfaktoren, for arbeiderne, var tilbudet om høy lønn ved gruvene i nord. Streiken i Sulitjelma i desember 1894 viser dette. Det var hovedsakelig de svenske vervede arbeidere som reiste etter streiken. Årsaken var brudd i de forutsetningene som brakte dem til gruvene. Streikens utbrudd skyldtes lønnsnedslaget for minerere og fordrere, men aksjonen ga samtidig muligheten til å stille krav som kom alle arbeidere ved verket til gode. Gjennomføringen av streiken viser at det sto arbeidere med organisasjonserfaring bak. Meldingene om de streikendes disiplinerte og eksemplariske oppførsel hadde sin parallell fra Norberg-streiken. De svenske gruve- og anleggsarbeidernes sterke innflytelse på arbeiderorganisering i Ofoten viste seg også i Sulitjelma. Da Fauske og Omegn Arbeiderforening ble dannet høsten 1896, var det en svensk arbeider, Petreus M. Nylander, som sto i spissen. At en sosialistisk arbeiderbevegelse oppsto på Fauske, var en direkte følge av Sulitjelma-verkets harde motstand og strenge kontrolltiltak på eget territorium. Fauske og Omegns Arbeiderforening hadde bare to års levetid, men ble etterfulgt av nye organisasjonsforsøk i Sulitjelma.

Sulitjelma Aktiebolag var organisert med to ledelser, den øverste i Helsingborg og en underordnet i Sulitjelma. Til tross for den store geografiske avstanden søkte verkets administrerende direktør, konsul Nils Persson, å detaljstyre alle sider av driften. At Persson selv manglet kunnskap om

gruvedrift, ble kompensert ved å knytte til seg slik ekspertise. Den lokale direktør eller disponent kunne foreslå tiltak og utrede planer, men hans myndighet var svært begrenset. Perssons ønske om kontroll og styring ytret seg også som mistenksomhet overfor den lokale ledelse, og ga grobunn for konflikter mellom de to ledernivåene. Streiken i 1894 avslørte en dyptgripende konflikt, basert på konsul Perssons og direktør Olaf Corneliussens totalt motstridende strategier for å nå det felles mål om effektiv og lønnsom drift.

Direktør Corneliussens strategi var å gi høy lønn for å tiltrekke seg de erfarne gruvearbeiderne. Slike arbeidere ville medvirke til å lære opp andre og skaffe verket et større rekrutteringsgrunnlag. Først når verket hadde etablert en dyktig stamme av «fagarbeidere», kunne akkordprisene presses nedover. Direktør Corneliussen var en kunnskapsrik og svært erfaren leder, som i tillegg var høyt respektert av arbeiderne. Hans selvstendige linje overfor den sentrale ledelse førte til at han ble ofret til fordel for en lydig og mindre erfaren direktør. Helsingborgsledelsens plan var en raskest mulig nedsettelse av akkorder og reduksjoner av driftskostnadene. Lønningene i Sulitjelma skulle «normaliseres» til det nivå som var vanlig ved gruvene i Sør-Sverige og Sør-Norge. Også brytningsmetoden i gruvene ble gjenstand for beregning av lønnsomhet, uten at sikkerheten ble tatt med i regnskapet. Den ensidige fokuseringen på lavere lønn og billigere brytningsmetoder i gruvene skyldtes at mulighetene for å akkumulere overskudd av driften hadde nådd et tak. Gruvearbeidets håndverksmessige karakter kunne ikke utløse større profitt, bare en teknologisk revolusjon med arbeidsrasjonaliserende effekt innen gruverdriften kunne oppfylle ønsket om større overskudd.

Konflikten mellom den sentrale og den lokale ledelse spredte seg til slutt helt inn til kjernen av det øverste ledelsesnivå. Konsul Perssons kontroll over bedriften ble truet av hans nestkommanderende, «vice verkstállande» direktør Hjalmar Sjøgren. Professor Sjøgren hadde også en fremskutt posisjon i bedriftens direksjon. Gjennom sin stilling klarte han å få inn en subdirektør i Sulitjelmas ledelse, og gjennom Olof Wenstrøm skulle Sjøgren iverksette sin plan for rask gevinst på investert kapital i Sulitelma Aktiebolag.

Subdirektør Olof Wenstrøms periode ga verket mange nye problem å stri med. Innføringen av akkord ved lisitasjon, lavere lønninger og rovdrift i gruvene medførte at verket selv ødela lokkemidlene som skulle rekruttere de arbeiderne man ønsket til gruverdriften. Sjøgrens og Wenstrøms driftsmetoder kom i det offentlige søkelys høsten 1895, i kjølvannet av eksplosjonsulykken i Giken og den påfølgende rettsak. Også Wenstrøms «harde linje» mot arbeiderne, var med på å gi verket et dårlig rykte som arbeidsplass.

Samtidig som Emil Knudsen overtok som lokal direktør i Sulitjelma i 1897, gjenvant konsul Persson sin posisjon i bedriften. Men konsulen forsøkte ikke lenger å detaljstyre. Direktør Knudsen fikk en helt annen myndighet enn direktørene før ham. Konsulen hadde fått en lokal leder etter egen smak.

Den geografiske rekrutteringen av gruvearbeidere til Sulitjelma endret seg merkbart fra 1891 til 1900. Ved folketellingen i 1891 var langdistanseflytterne fra Sverige og Sør-Norge i stort flertall. Ved folketellingen i 1900 var bildet snudd, nå var det de nordnorske arbeiderne som utgjorde flertallet i gruvene. Likevel beholdt svenskene sin posisjon som grunnstammen av minerere i gruva, tett fulgt av sør-trønderne. Medregnet de andre «yrkene» nede i gruva, utgjorde sør-trønderne i 1900 den største enkeltgruppen. Dette forholdet kan tilskrives direktør Knudsens overtakelse som direktør i Sulitjelma. Mange av de unge rørosingene og ålbyggene uten familie og fast kontrakt på Røros fulgte etter «Stor-Knudsen» til Sulis. Knudsen brukte sin posisjon på Røros til å verve de arbeiderne han ønsket å ha med seg. Det gjaldt ikke bare gruvearbeidere, men også fagarbeidere til smelthytta i Sulis. Gruvearbeidernes alder gjennom hele tiåret viste at jo lenger avstanden var mellom verk og fødested, jo høyere var alderen. De yngste kom fra Nord-Norge, de nest eldste fra Sør-Norge, mens svenskene var eldst. Det viser hvem som hadde erfaring og hvem som var nykommere i yrket. Selv om aldersfordelingen holdt seg gjennom tiåret, sank gjennomsnittsalderen for gruvearbeiderne merkbart fra 1891 til 1900. Sulitjelma Aktiebolag gikk inn i et nytt århundre uten å ha fått en stabil og etablert arbeidsstokk ved verket.

VEDLEGG Minerere, fordrere gruvarbeidere og sjeidere etter fødested. 1900

Fødested	Miner	Fordre r	Gruvarbeid er	Skeide r	Sum	Grupper
Sverige	20	5	7	0	32	Utlandet 36
Finland/Russland	2	2	0	0	4	
Nord-Trøndelag	3	1	1	0	5	Sør-Norge 67
Sør-Trøndelag	13	5	22	1	41	
Møre og Romsdal	3	1	1	0	5	
Oppland	2	1	0	0	3	
Buskerud	1	0	0	0	1	
Hordaland	1	1	1	0	3	
Aust-Agder	1	0	0	0	1	
Rogaland	0	0	3	0	3	
Hedmark	0	0	3	0	3	
Sogn og Fjordane	0	0	2	0	2	
Skjerstad	10	5	14	6	35	Salten 102
Saltdal	3	6	2	2	13	
Sørfold	0	0	12	18	30	
Beiarn	2	4	0	3	9	
Bodin	3	2	10	0	15	
Vågan	0	0	0	1	1	Øvrige Nordland 74
Vestvågøy	1	4	2	5	12	
Andøy	1	0	0	0	1	
Hadsel	0	1	0	0	1	
Sortland	0	0	0	1	1	
Evenes	1	1	0	0	2	
Steigen	1	0	0	0	1	
Hamarøy	0	0	0	2	2	
Gildskål	0	0	0	1	1	
Meløy	1	1	0	0	2	
Mo i Rana	3	0	2	1	6	
Hemnes	2	1	3	3	9	
Nesna	1	3	1	0	5	
Vefsn	5	11	1	6	23	
Hattfjelldal	0	2	1	0	3	
Lurøy	0	0	1	1	2	
Brønnøy	0	0	1	0	1	
Bindal	1	0	0	0	1	
Troms/Finmark	3	2	0	1	6	Ø.Nord-Norge 6
Sum	84	59	90	52	285	285

Kilde: RHD folketellingen 1900, Skjerstad kommune. Huslister for g.nr 119.

KILDER:**Utrykte kilder:**

Sulitjelma Grubers bedriftsarkiv: Kopibøker fra 1888-1900.
Inngående korrespondanse 1894 - 1900

Sulitjelma Aktiebolag: □Teknisk-ekonomisk rapport för driftsåret 1893/1894. Driftsrapport for Sulitjelma Aktiebolags gruber 1893/1894, 1894/95, Årsberättelse för SAG 1895/96, Årsberättelse från SAG 1896/1897". Innbundet. Tilhører Sulitjelma Gruvemuseum.

Molin, Pelle: Brev til en venn i København. Kopi tilhørende Sulitjelma gruvemuseum.

Statsarkivet i Trondheim: Sorenskriveren i Salten. Sag. no 8 - 1895. Bilag nr 3.
Tiltalebeslutning, Statsadvokaten i Nordland og Senjen mot Johan Edvard Nikolaisen Reppen, Karl Petterson og John Gustav Jonassen.

Statsarkivet i Tromsø: Domsbok ført ved Hålogaland Lagmannsrett. 1896, Sag. nr 1: Den offentlige påtalemyndighet mod no.1 Peder Lorentsen Solberg og no.2. Olaf Wennstrøm.

Stortingets bibliotek; Kopi av: Stortingsforhandlingene 1895, bind nr. 5, dokument nr 8:
"Andragende fra Bergværksarbeidere om, at der maa blive truffet
Foranstaltninger til Forandring i Fattiglovgivningen".

Riksarkivet i Oslo: Kopi av personlister for tellekrets 12, folketellingen i Skjerstad 1891, huslistene fra nr. 1 til 21.

Registreringsentralen for historiske data: Folketellingen for Skjerstad. Hustandslister.

Næstby, Kristen: Minner fra mitt liv. Copyright 1954 - Kristen Næstby. Utgitt av Jan Dagfinn Monssen, 8250 Rognan, i om lag 100 eksemplarer solgt fra Saltdal bok og papirhandel.

Aviser:

Nordlandsposten. årgangene 1894-1896.

Bodø Tidende: årgangene 1894-1896.

Nordland: 1894-1896

Nordlands Framtid: Julenummer 1961: Krisitansen, Ivar: "I dag faller det gamle Sulitjelma".

Fotografi: Ivar Kristiansens fotosamling, Sulitjelma Historielag.

Litteratur:

Berg, Gunnar og Solbakk, Harald: Slektsbok for Skjerstad og Fauske. Bind 1- 4. 1978-1985.

Bjørnson, Øyvind: Den nye arbeidsdagen - Bedriftsledelse og arbeidere ved Stordø Kisgruver 1911-1940. Bergen 1991.

Bjørnson, Øyvind: Gruva, Litlabøsamfunnet gjennom 100 år, Stord 1991.

Danielsen, Rolf: Det Norske Storting gjennom 150 år. Tidsrommet 1870 - 1908. Bind II Oslo 1964.

Drivenes, Einar-Arne Drivenes: Fiskarbonden og gruveslusk. 1984.

Drake, Michael: Befolkning og samfunn i Nord-Norge på 1800-tallet. Kursbok nr 4. Migration.. ISV - UITø, 1994.

Engelbertsson, Bob: Industriarbeid i förindustriell arbetsmiljö - Sala gruva och silververk under 1800-talet. Doktorgradsavhandling. Uppsala studies in economic history 27. 1987.

Engels, Friedrich; □En rimelig dagslønn for et rimelig dagsverk□, The labour Standard. 1881

Fuglestad, Nils Henrik: □Industrialisering og arbeiderbevegelse i Nord-Norge□. NHD-Rapport 1983:11.

-
- Fuglum**, Per: Norge i Støpeskjeen 1884-1929. Cappelens Norges Historie, Bind 12, 1978.
- Forsdal**, Anders: Utdrag av medisinalberetningen fra Sulitjelma 1891-1990. ISM skriftserie nr. 27. Universitetet i Tromsø, 1993
- Geijerstam**, Gustaf af: Arbetarnes ställning vid fyra svenska grufvor. Skrifter utgifna af Lorénska stiftelsen. Stockholm, 1897.
- Halvorsen**, Tor: Profesjonalisering - Taylorisering, Ingeniører mellom leining og arbeidarmotstand. Hovedoppgave i off. adm. og organisasjonskunnskap, Bergen 1982.
- Henning**, Ivar Persson: En gammel hälsingborgares minnen. Helsingborg, del I - 1950, del II- 1953.
- Kjeldstadli**, Knut: Jerntid - Fabrikksystem og arbeidere ved Christiania Spigerverk og Kværner brug fra om lag 1890 til 1940. Oslo, 1988.
- Lundgren**, Karl Hjalmar: Konsul Nils Persson. Lund, 1919.
- Melien**, Hans: Bergmann og rallar. 1983.
- Molin** Pelle: Från Ådal och Nordlandskust, en efterskörd - samlad och utgiven av Maria Rieck - Müller. 1916.
- Nordin**, Rune: Den svenska arbetarrörelsen. 1978
- Nordiska Museet**: Salaminnen. Svenskt liv och arbete N:R 20, 1954.
- Norges Bergværksdrift**: Tabeller vedkommende Norges Bergværksdrift i årene 1889-1890. 1891-92-93. 1894-1895. 1896-97-98. 1899 - 1900.
- Odlaug**, Kåre: Sulitjelma og Sulitjelmaaffæren. Forsøk på en økonomisk-sosiologisk undersøkelse. Hovedoppgave for filologisk embedseksamen. Oslo 1949.
- Odlaug** Kåre: Norsk Arbeidsmandsforbund gjennom 60 år. Bind 1. Oslo 1955.
- Riddervold**, Astrid: Innenfor felleskapet - Dagliglivet på gården i Indre Salten i Gammel tid. Bygdeboknemda for sSkjerstad og Fauske, 1996.
- Simmel**, Georg: □Divide et impera□, Soziologie, 1908. Gjengitt i boka Handling og samfunn, sosiologisk teori i utvalg, 1990
- Skadberg**, Karl: □Sulitjelma-arbeidernes organisering i 1907". Ottar nr. 119-120, 1980.
- Strøm**, John: "Fauske og Omegn Arbeiderforening". Årbok for Fauske 1984
- Trondsen** Hans: Arbeidsfolkets saga. Erindringer fra arbeiderrørsla i Fauske og Salten. Utgivelsesår ikke oppgitt. Ca 1990.
- Tøssebo**, Jan: "Fagorganiseringa av arbeidarklassen." Tidskrift for samfunnsforskning 1983. Bd 24.